

Pázmány Péter Művei
Kritikai kiadás, 9. kötet

PÁZMÁNY PÉTER:

Alvinczi Péternek sok tévózó kerengésekkel és cégéres gyalázatokkal felhalmozott feleletinek, rövid és keresztyéni szelídséggel való megrostálása (1609)

**Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta
Báthory Orsolya**

**lektorálta
Ajokay Alinka**

**Universitas Kiadó
Budapest
2017**

1. ELŐSZÓ

Jelen kötet Pázmány Péter hetedik nyomtatásban megjelent magyar nyelvű könyvének szövegét, valamint a vitairathoz kapcsolódó jegyzetapparátust tartalmazza. Az *Alvinczi Péternek sok tévózó kerengésekkel és cégéres gyalázatokkal felhalmozott feleletinek rövid és keresztyéni szelídséggel való megrostálása* Pozsonyban látott napvilágot 1609-ben. Ez már a harmadik darabja volt a Pázmány és Alvinczi között zajló hitvitairat-sorozatnak, amelyet Pázmány kezdeményezett az *Egy keresztyén prédikátortúl S.T.D.P.P. az kassai nevezetes tanítóhoz Alvinczi Péterhez iratott öt szép levél* (rövid címmel: *Öt szép levél*, RMNy 1983, 980) megjelentetésével. Erre, az ugyancsak 1609-ben kiadott vitairatra még ugyanebben az évben megérkezett Alvinczi válasza (*Egy tetetes, neve vesztett pápista embertől S.T.D.P.P.től küldetett színes öt levelekre rend szerint való felelet Alvinczi Pétertől a kassai m. ekklesia lelki pásztorától*, [Debrecen], RMNy 1983, 977). A *Megrostálás* (RMNy 1983, 986) tehát Alvinczi *Feleletére* válaszol.

Ez a kötet öt fő részből áll. Az előszó után a második rész Pázmány *Megrostálásának* szövegét tartalmazza. Mind a magyar, mind a latin részek betűhív átírásban készültek, a szöveg valamennyi sajátosságát őrizve. Ahogy a kötet elrendezése, úgy a szövegközlés is követi a *Pázmány Péter Művei* kritikai kiadás-sorozat korábban megjelent kötetében

kialakított elveket és módszereket. A *Megrostálás* nyilvánvaló sajtóhibáit javítottuk, ezeket a *Szövegkritikai jegyzetek*ben minden esetben feltüntettük. A harmadik részbe – a bevezető részek után – a szövegkritikai jegyzetek kerültek, ezt követik a tárgyi jegyzetek, amelyeket a betűhív átírás lap- és sorszámára történő utalással adtunk meg. A tárgyi jegyzetek különböző jellegűek: ide kerültek a szómagyarázatok, a fogalmak magyarázatai, a főszövegben előforduló latin szövegek fordítása, a névmutatóban szereplő személyek rövid életrajza stb. A latin szövegrészek esetében, ahol bibliográfiai utalás vagy a fordító neve nem szerepel, saját fordításomat közlöm. Ezt követi a negyedik részben a Pázmány által használt művek mutatója. A műmutatót – a további kutatást megkönnyítendő – kétféleképpen is közöljük: először a főszövegben való előfordulásuk szerint, ahogy Pázmány idézi vagy rövidíti, másodsor pedig a szerzők alfabetikus sorrendjében. Ugyanebben a részben található a további mutatók. Elsőként két rövidítésjegyzék: Pázmány általános, latin rövidítéseinek föloldása, valamint a bevezetőben és a jegyzetekben hivatkozott művek és szakirodalom rövidített változatainak teljes bibliográfiai leírása. Majd a bibliai könyvek mutatója következik, a mai katolikus *Biblia* beosztását követve. A helynévmutatóban az RMNy gyakorlatát követtük. Végül a személynévmutató következik, amelyben a Pázmány által használt változatokról átutaltunk a mai hivatalos elnevezésekhez. A szentek, pápák és uralkodók esetében a magyar nevüket használtuk elsősorban, a többiekénél pedig a nemzetiségük szerinti helyesírást követtük. Szintén a pápák és az uralkodók esetében, nevük után minden esetben a hivatali idejüket adtuk meg. Ezt követi az ötödik rész: a könyv CD-mellékletéről adott tájékoztatás.

A *Megrostálás* szövegének betűhív átírását Csizmadia Patrícia végezte el a kötet debreceni példányáról készült, az Országos Széchényi Könyvtárban található fénymásolat alapján. Az átíráshoz Vadai István készített pontos és aprólékos megfigyeléseket tartalmazó lektori jelentést. A szöveg véglegesítéséhez a *Megrostálás* prágai példányát használtam. Mind az átírónak, mind a lektornak itt köszönöm meg fáradozását. Köszönettel tartozom továbbá P. Vásárhelyi Juditnak, akinek segítségével a *Megrostálás* prágai példányához hozzájuthattam. Külön köszönet illeti Ajkay Alinkát, a kötet lektorát, illetve Hargittay Emilt, a *Pázmány Péter Művei* sorozat szerkesztőjét, akik számos szakmai és gyakorlati tanáccsal támogatták munkámat a kötet sajtó alá rendezése során.

Báthory Orsolya

3. JEGYZETEK

{1}

*ALVINCI PE-
TERNEK*

SOK TETO-

VAAZO KEREN-

5

GHESEKKEL, ES CZE-

ghéres gyalazatokkal fel halmozot

feleletinek, röüijd és keresztyeni

szelidségghel való megh

rostalása.

10

IRATTATOT.

PAZMANY PE-

TERTVVL AZ IESVITAK

rendin való legh kisseb Tanitótúl.

NYOMTATTATOT.

15

M. DC. IX. ESZTENDÖ-

BEN.

{[2:]} *In Te inimicos nostros Ventilabimus cornu, et in nomine Tuo spernemus insurgentes in nos.*

Psal.43. v. 6.

{3:}

ELSEO REE-

SZE:

MI OKBOL YRTAM az Eot leuelet nyluán ki feiezet neuh nelkül.

- ARANY száíú Sz. Ianos, tudakozuán egyyüt mi légyen az oka, hogy Sz. Pál
- 5 Apostol, az ki egyéb leueleiben mindenkor fel igyzette az eo neuét, mikor az Pontusban és egyéb tartományokban el széllét Sidokhoz jra, nem emlekezék az magha neuérül? Azt feleli, hogy az Sidok oly ideghenségghel valának szent Palhoz, hogy ha az eo neuét fel iegyezue láttak vólna, sem hallany, sem oluasny nem akarták vólna az eo leuelét. Azért szent Pál, okoson el titkoluán maghat,
- 10 az igazsággh ismeretire, és leuelének oluasására kaput nyta az Sidoknak:¹ *Paulus vbique Epistolis nomen suum praeponit: Quod si in ea quam ad Hebraeos scripsit Epistola secus facit, id suo quodam pro-4:prio consilio facit: Nam quod inimico essent Hebraei erga illum animo, vt ne e prooemijs, audito eius nomine, sermoni aditum praeccluderent, illorum audientiam occultanda*
- 15 *nominis sui declaratione, artificiose captauit.*

- Ha hireddel nem vólt Aluinci Uram ez vtán tudgyad, hogy nem egyéb indulatbol ijrtam enis neuh nelkül az Eot leuelet, hanem csak azból, melyből hallád hogy szent Pál az Sidokhoz ijrt leuelnek kezdetiben, el halghatá az magha neuét. Mert tudom hogy az ti sok gyalazátos ragalmazastokkal,
- 20 annyéra el ideghenitettetek az ti vtánnatok lazzat egyugyü népet az Iesuitáktúl, sőt az egész Egyházi rendtül, hogy az Iesuitak mü helyéből költ irasoktúl, sokan, vgy iszonyodnak, mintha mindgyárt reáiók raghadna az Papistasággh, ha csak kezekben vennekis: Es probalt dólghot mondok, hogy az kik legh ertelmesbeknek itijltetnekis közöttetek, ha töllünk ijrt könyuet adunk kezekben,
- 25 el vetik, s' azt mondgyák, hogy eok, fel nem haborittyak lelki isméretek csendeszségghet; Mintha vgyan azon felnének hogy az jgagságghatúl megh ne gyözessenek, és az üdüösségghnek szép finyes vtyyára ne kellések térnnyek:

- Miuelhogy azért Istennek kegyelmességghéből énis hazám szerető, igaz lelki pasztornak ismérem maghamat, Uészemis pe-5:digh eszemben, hogy az ti
- 30 utánnatok indült feo Uraimat, legh fő képpen azzal amettyátok ell, és kötözüé

¹ *Chrysost. homil. 1. in Epist. ad Roman.*

tartyátok vallastokban, hogy soha ne ércsek mi töllünk, az mi réghi jgaz
vallasunkat, hanem csak szembé kötue azt hidgyék igaznak, valamit ti sok
gyüölöséghe kissebséghekkkel reánk kentek: Azert az én Istenemtül nékem ada-
tot kicsin értek szerent, valamiben szolgálny igyekezuén nemzetséghemnek,
5 hogy az én neuemnek üdö nap előtt való ki fakasztasáual akadált ne szerze-
nék, neuh nélkül ijrt leuelekben, megh mutatám egynyhány dolghokban, mely
meltatlan és lelki ismeretetek ellen gyalazzátok ti az jgagsághot:

Azért szerető Aluinci Uram, nem vólt okod rea hogy enghem NEVE
VESZTETNEK vyionnan keresztelnél hanem ha szent Paltis Neue vesztet-
10 nek mondod, miuelhogy az Sidokhoz ijrt leuélben, fel nem iegyzette neuét;
Azonképpen Neue vesztetnek hyhatnád aztis az ki az Birak, és Királyok
historiaiat és az szent irasnak sok töb könyueit, magha neue nélkül ijrt. Nem
iutottam megh azra (hála Istennek) az mire Messala Coruinus iutot vala, ki
egy hoszú betegséhben, az magha neuetis el feleytette vala;² Tuddé kit kel-
15 lene neue vesztetnek hinod? Az te Atyádat Caluinust, az ki {6;} nem csak
az *Institutiot* de egyéb könyueitis, az vagy *Alcuinus*, az vagy *Lucanius* neue alat
Nyomtattá ki eleinten, hogy az emberek az Nagy Caroly Cíászár mesterenek
Alcuinusnak írása gyánant oluasnák az eo szemétre való rútposhat moslékit:
20 *vidimus editas anno 1534. nomine Alcuini praeceptoris quondam Caroli
magni*: Es miuelhogy látom az versekbeis gyönyörködöl, ez dologhrúl ilyen
versetis oluashacz egy tudos embernél.⁴

*Alcuinus voluit, voluit Lucanius esse
Versus Caluinus, sed Lucianus erat.*

25 Es nem csak Caluinus élt ez féle Anagrammatismussal, neuh változással,
de ezen kiüülis vgyan szokot dologh az Caluinistaknal hogy neue vesztet-
tek *Extant Buceri commentari*, vgymond az imént neuzet Galliai tudos

² *Plin. lib. 7. c. 24. Solin. c. 6.*

³ *Feuard. in Epist. Judae v. 4.*

⁴ *Pantaleo Thevenin, Poemate de haeretic.*

- ember⁵ *in Psalmos fictitio nomine Felini et Aretini: Vidimus duas Homilias de re Sacramentaria editas a Beza, titulo Nathanaelis Neusekij: Catechismus Geneuanorum obuius est sine authoris et Typographi nomine: Prodierunt a paucis annis sine vllius authoris titulo, vel supposititio et falso, impij libri sacramentariorum, Consensus Orthodoxus de sententia verborum coena. Breuis et neces-^{7:}saria responsio. Ratio ineundae concordiae: Commonefactio cuiusdam Theologi: Harmonia de capitibus doctrinae Christianae, Excitatorium matutinum, Diallactus, etc.* Ez féle számlalhatatlan sok könyueket ijrtatok ti Caluinista Uraim neuh nélkül az hamissághnak
- 5
- 10
- allorczasására, és megh sem vattok neue vesztettek, ha mi fel tátyuk szaiünkat ellenetek, és szeghet szegghel akarunkki verny, az ti szemetekből ki dölyvedet csöbör rüdny doronghokkál feszeghetitek az mi szemünkben az szálkat:
- Meltatlan forghatod azért én ellenem hogy az vitézek neuét be kell az Regestomba ijrnya, és hogy az igaz ember neuét el nem titkollya:⁶ Mert
- 15
- egy az hogy ha szabad lön Raphaël Angyalnak, Iosephnek, és az mint téis megh vallod, Daidnak Achis elöt, maghát és neuét el titkolny hasznos és tisztességhes okokból, nem látom honnan vötted te ezt az Censoria authoritast mellyel el akarsz enghem eztül foghny: Maas az hogy mikor az Catholicusok ki nem Nyomtattyákis neueket az könyunek elein, vgyan
- 20
- azkoris fel irattyák az Anyaszentegyhaz hadnagytul maghokat az keresztyen százlo alá: Mert ha tuttodra nem völt ekkoraigh, tudgyad ez vtán, hogy senki-nek az Catholicusok közzül nem szabad neuh nélkül köny-^{8:}uet Nyomtatny az egyházi dolghokrúl, hanem ha eléb, az egyházi Fö Pasztornak tuttára adgya, és neuét fel irattya; Halhacza mit mond ezrül az Tridentomi Concilium:⁷
- 25
- Nulli liceat imprimere, vel imprimi facere quosuis libros de rebus sacris, sine nomine authoris, neque illos vendere, aut apud se retinere, nisi primum examinati probatique fuerint ab Ordinario, sub poena Anathematis:* Látod azért hogy mikor bizonyos okokból neüünket be nem ijriukis könyüünkben, vgyan nem vgy cselekeszünk mint az lator és Patuarkodó toluaiok, az mint te
- 30
- szidalmasz enghemet.

⁵ *Feuar. ibid.*

⁶ *Az Titulúson, masodik patuarban.*

⁷ *Ses. 4. De editione libror.*

MASODIK REESZE.

Miért ighazijtottam az eot leuelet Aluinci Péterhez.

CSudálom Aluinci Uram, hogy enghemet mindenüt *ismeretlen nem*
baratodnak neuesz jrásodban; En téghedet mind enny szidalmazásid vtánnis
5 Atiamfiának tartlak, vagy vészed ió néuen vagy nem vészed, és azt mon-
 dom batorsagghal az mit Optatus Mileuitanus monda Parmenianusnak,⁸
Quamuis et illi non negent, et omnibus notum sit, quod nos odio habeant, et
execrentur, et nolint se dici fratres nostros, tamen nos recedere a ti-{:}more
10 *Dei non possumus, quos hortatur Spiritus sanctus dicens, Vos qui timetis*
nomen Domini, his qui vos odio habent et execrantur, et nolunt se dici fratres
vestros, vos tamen dicite eis, fratres nostri estis: Sunt igitur fratres nostri,
quamuis non boni, Est enim nobis et illis vna spiritualis natiuitas, sed diuersi
sunt actus, etc.

Azért azt az iót kiuánom néked, mellyet maghamnak, és noha tudomásom
15 szerént csak egy tiszteletlen szóual sem illettelek személyedben, te pedig
 minden mocszkodat reám akartad kenny, az miuel böuölködöl azba ha modgyat
 eythetnéd enghemis örömet reszeltetnel, De mind az által, te maghadat most
 sem tartlak vgy mint ellenséghemet, noha tudományodat és vallásodat sem-
 miképpen nem iauallom.

Ha pedig azért itilsz nem baratodnak hogy az leue[le]ket néked ijrtam, sok-
 kal meltabban megh vetheted maghaddal az baratsághot, hogy sem én velem;
 Mert te vóltál oka hogy ezeket az leueleket ijrnám: Te vagy, az ki gyakran azzal
 gyaláztal minket, sok iambor hallattára hogy baluanyozók az Papistak, hogy hiti
 szeghők, hogy az Iesuitak Sicariusok, mordaly gyilkosok Te vagy az ki töb ez
25 féle méltatlan, és hamis szidalmazással raghalmaztad az mi artatlansághunkat,
 és azt vitattad hogy az Papistaknak ne {10:} hidgyenek: Mind ezeket tudom
 bizonnal, hogy hamissan hirdetted, de nem tudtam ez ideigh ha csak lelki
 ismereted ellen való boszúból hirdettedé, vagy tudatlansághodbol, és azért
 itijltem tisztemhez illendö dologhnak, hogy intenélek, es az szemeden való
30 halyoghot le vonnám, ha kedued vólna hozzá.

⁸ *Optat. lib. 1. cont. Donat.*

5 Azért ha megh méred taghadny, reád bizonytom hogy te gyaláztal minket, és nem titkon, hanem nyluán, sokak hallattára gyaláztal mind azokkal, mellyeknek mentség hire irtam az Eot leuelet: Nem vagy mégh Liber Baro jó Aluincj Uram, hogy szabad légyen néked mindent ki okádnod mi reánk, nekünk pedigh tilalmas legyen, hogy az te ündok kerödésidet csak le töröllyükis homlokunkról:

HARMADIK REESZE.

Mi az oka hogy most nem örömet felelek Aluincinek.

HAROM derék okok állottak előttem mellyekért gondolkodua, és kesedelmesennis kezdék az te feleletidnek megh rostalásához; Elseo az,
 5 hogy az mint te maghad az oluasóhoz ijrt leueledben megh vallod, *az mitt te it forgacz, az réghen ke-^{11:}rödue megh rághot dologh, mellyet tudománytok mocskos szennyének ell törleséiert kelleter ki bocsátanod.* Nylua nem gyönyörködöm az te kegyelmed kerödeséuel való mocskolodásban; és oly éles lúghom sincs mostanában mellyel az te szennyedet tellyességghel le moshatnám, mert
 10 ha megh sertenélek, talám az Varmegyeket mind el futnád mérghedben. Látom asztis hogy az Te, paykos trefákkal, és ló faránal kohlot paraszt szidalmazásokkal fel tetéztetet könyuedben, egyéb nincsen, hanem (az mint te szöllasz,) *Nádmézes, jó illatú julepnél edesben folyó beszédek, és az szép szó alat, minden Aloësnél keserüb méregh, mély emberségghöl származot izetlen*
 15 *böcsülletekkel egyetembe,* és hogy egy szóual megh mondgyam, ez egész irasodban (ió lelki ismerettel mondom, és ezennel maghaddalis megh tapasztaltatom) semmi egyeb nincsen, egynihány ió modgiáual eytet Magyárismusnal, Aesopus beszédinél, korcsomárul költ kaytor trefaknal, istállóhoz illendő posthat szitkozodásoknal mellyekben csuda mely ighen el vészed mindek
 20 nek elöt az pallyat, de ez mellet, egy czikkelyecske sincs irasodban, melybe vallasodnak csak egy tö hegyny vagy szalmaszálly erősséghe volna, hanem *Ad populum phalerae,* nagy pompaual, és buborik modgyara fel fúut szókkal való nyelueskedések minden ^{12:} irásid, Vgy annyra hogy te rólladis azt mondhattyúk az mitt az trücsökrül *Totus es vox,* csak csupán szóó vagy,
 25 és minden okosságghod az nyeluedben szállot.

Masodik ok mely az mostani felelettül megh tartosztat vala emez, hogy az te könyuecskédnek kezdetin azra kötöd maghadat hogy mind az Eot leuélre megh felelsz, de mikor oluasni kezdém irasodat; vöm eszemben hogy csak az két elseo leuelet turkálod szeghül véghül. Azért vgy gondolkodom
 30 vala az dologhrül, hogy ezek méggh csak idéten iuások, és talám az töb kakumbakkomotis el kellene várnom, hogy egyszers mind vinnem az proba köre minden föltoz nyalaskodásidat.

Harmadik és mind ezeknél nagyobb ok az vala, hogy ne talám ha ez az felelet kedues szerént nem esnék (s' ki tudná pedig néked száiad ijzít fel talályn?) az Varmegyéket vagy temaghad el futnád, vagy predikátor társaid által, sok Istenkédésiddel, és gyűlöltető panaszolkodásiddal fel indítanád ellenem, és ha most életem vesztéset, az *Duo* nélkül való hagyást emlegheted,⁹ mélyeb szandekidatis veghtére ki fakasztanád, és az pennak helyet kardot köttetnél ellenem: Veghezetre aztis gondolom vala, hogy ez vtán nem szükséggh semmin vetekedünk, mert temaghad Sisiniusnak okos {13:} tanácsára igazitasz, ki oly küniü ez bizonyos módot ada at te tölled elő hozot helyen,¹⁰ (noha te azt el titkolod) hogy ha azt köüettyük, minden versenghésnek veghét szakaszthattjuk: Mert azt mondgya, hogy nemkell az heterodoxusokkal disputalny, hanem csak azt kell kérdeni, ha megh allanaké az szent ijras magyarazattyába azoknak tanítasan, kik az visszaonás előt finlettek az Ecclesiaban? Mert ha ezeknél fellyeb akarnak heazny, méltok hogy az maghok feléktülis ki hurogattassanak.

Ha pedig ezeknek tanításához ragaszkodnak, künyü az eo irasokbol az eo értelmeket megh tanúlly:¹¹ Ez lön az Sisinius tanácsa, mellyet minthogy te is iauallasz, vgy gondolkodom vala az dologhrúl, hogy sok irások nélkül, hamar el igazithatnánk minden különbözéseket.

De véghre vgyan azt találam, hogy röuid feleletet adgyak irasodra, melyből ki tessék hogy semmire egyebre nem nézek, hanem csak az igazságghnak oltalmazására: Ez vtán ha el érkezik az töb társaidnak sok vigyazással ki sotült aalma Debreczemből, aztis Isten segítseghéuel megh razoghassuk: Az mi pedig életem vesztéset illeti, ha az én Istenemnek vgy léssen kedues kellemetes, hogy az jgagsagghnak oltalmaért verembe mosdgyanak az reám bérlet Zelotak, a-^{14:}kár az te ingherlésedből, s' akár honnan légyen eredeti, legyen áldot az en Uramnak szent neue; Enis az világh előt; az eghek előt, az igaz itileo, és minden szüuek által láto Isten előt tudománt tészek, hogy az közönségghes Romai Anyaszentegyház vallasát, mellyet szamlalhatatlan sok Martyrok, vérekkelis be pecsetlettek, kész vagyok eiletemmelis megh erőssítény: Noha talam nem kardal hanem

⁹ 1. Leuel. 9. Pat. 2. Leuel. 2. Pat.

¹⁰ Az oluasohoz yruan:

¹¹ Sozom. li. 7. cap. 12.

pennáual, nem vérrel hanem tentáual kellene én ellenem hadakoznod. Ahoz sem bizhatom hogy az Sisinius tanácsan megh allapodgyál, mert szégyen vólna, ha az szent jras értelmében szemesb nem vólnal Sz. Agostonnál, Cyprianusnál, Sz. Ambrusnal, és az töb réghi iras tudoknál.

NEGYEDIK REESZE.

Az Aluinci szitkait miért bocsátom csak fülem mellől.

EGYEB képpen az mint irasodból ismérlek, Aluinci Uram, beszélhetünk egymással; de bezzegh az mi illeti az karomlo szidalmazást, gyalazattal illető, mezei, bokorszökő trefakat, AEsopusból vöt, és magadtúl gondolt beszédeket: Ezekbe nem merek vyiat vonny veled, megh adom itt maghamat, Nyertes légy éz arant bár én miat-^{15:}tam. Neis adgya az Isten hogy vén kofa modgyára senkiuel szembe szokiem és morgholodgyam, mert az igazsághnak oltalmazása nem szükölködik az embernek söpreiéhez illendö tragar trefak, es mocs-
 10 kos szidalmazások nélkül:

Nincs künnyeb dologh mint az szidalmazással eligytet ragalmazás, ha ki vgyan azra adgya maghat hogy Káromkodny akar. De az én Istenemnek szent neue dicsirtessék semmi gyalázatos dolghot nem találtal eletembe, és magham viselesében, mellyet szememre vetnél, hanem minden szitkaid
 15 csak megh busúlt elmednek mertekletlen szelességhe: Tudod pedigh, (azt alytom) mitt felele Hieronymus,¹² egy ilyen ió súltnek mint te vagy, *Non doleo de maledictis tuis, quis enim nesciat, nihil nisi flagitiosum tuo ore laudari: Quid me bene tibi consulentem, quasi phreneticus morsu laceras?* En csak ézt sem fordítom most reád, hanem minden szitkaidat fülem mellől
 20 bocsátom, mert enghemet nem illetnek, az te házad szemeti:

Mind azon által hogy egyebekis megh ércsék mely nagy bőségghel terem az te kertedben az ragalmazó nyelunek szidalmazó boytoriánya, az te bocsülletes neuednek örökké való dicsiretes emlekezetire, csak egynyhány rendbéli gyalázatos szitkaidról ^{16:} emlekezem, mert vgyanis minden
 25 gyalazatidat külömben fel nem iegyezhetem, hanem ha az egész könyuet mind le jrom; Csak azra jntlek hogy ha masszor ki Nyomtatod ezt az poshat jrast, ne ijriad FELELETNEK, hanem SZIDALMAZO TRAGARSAGHNAK:

¹² Hieron. Epist. 48. ad Saluian. cap. 4.

Először azért, szidalmidat az megh dücsöült szenteken kezded el, szent Ferenczet sok izetlen trefaid vtán, FENT Ferencznek neuezed, és azt mondd,¹³ hogy mikor ti szentnek neuezitek Katalin aszont, és az többit, csak csufságban *mimesissel* szollotok Sz: Bonauenturarúl így beszéllez,¹⁴ *EZ nyomon foly mind az töb bolond kabasagha Bonauenturanak.*

5

Masodszer az egész Romai Ecclesiat, nemcsak *el hanyatlot, és sok Isteni dücsösséghez megh mocskoló emberi talalmányokkal, rut, és karhozatos teuelyghesekkel terhes Anyaszentegy haznak, de sokszor baluanyozónakis neuezed.*¹⁵

10

Negyedszer Az Baratokat közönséghesen így szidalmazod,¹⁶ *Ez az rend, az ki még az ördöghoketis fellyül multa álnakságghal.*

Eotödször az Apaczakat *Anyaczaknak* hiuod, és azt hirdeted,¹⁷ *hogy minap Posomban inkább mind viselösön talaltatának az Apaczak, mellyért kapu nélkül való kö kertbeis rekeszték eoket:* Ha ezt megh kelléne bizonytanod

15

{17;} Aluinci Uram, vallions houa kapnál? En az egész várassal bizonytom hogy semmi sincz ezbe, söt az itt való Apaczak, oly tisztán és szentül viselik maghokat, hogy senki sincs az ki gonoszt mondhasson röllok: Nemis igaz hogy kapu nélkül való kertben rekesztettek, hanem az eo modgyok szerent való Clastromban lagnak, és szinte vgy lagnak mint egyéb keresztyén orszaghokba szoktak reguláioik szerént lakni, kin nem setálnak, be sem bocsátnak egyebeket az Clastromban: Ha foghadást nem töttem vólna hogy lagyan bánom veled, iól megh torkolnám itt az te nyelueskedésedet, és megh tanitanálak hogy másszor az tisztességhes személyeket nem gyaláznad, és az Apaczáknak béket hagyuán, Anyaczádra viselnél gondot:

20

25 Veghezetre, en reám, minden féle szitkokkal agyarkodik Aluinci Uram, és mint az sebes esöt vgy szooria reám az eo nyeluének mérghet: En eo néki, *Patuarkodó; Hypocrita, Szamár, ördöghi irigységgel, és ördöghtül tanúlt mesterséggel rakua vgyok: Mint az vak eb az árkot, Mint az Gal ebe az meduét, vgy kerülöm az igazsághot: Berletten rauasz vgyok: Az szemptelen*

¹³ Az I. leuel. 8. pat.

¹⁴ Az I. leuel. 11. pat.

¹⁵ I. Leu. 7. Pat.

¹⁶ AZ elseo *criptomro.*

¹⁷ I. leuel. 8. pat.

ördöghöz hasonló vagyok: Orczámra üültem: Az pharisaeusoknak igyenes linean fayzatty vagyunk mi: En szentelenül hazudok: Rázom mint az diszno az bárson: Az hazasságh szentséggh vgymond, {18:} de nem olyan latornak való mint tü: Tetéül foghua méresz, és orczátlan patuarkodonák Deli palastú

5 Pilatusnak: Süldisznóhoz, Maiomhoz, Szamárhoz, Rokához hasonlónak neuez, és azt mondgya, Hogymint tengheren egygyk hab az másikat tolyya, szinte vgy tolyongh egymás vtán sok hiusághom:

Ezekre és töb szamlalhatatlan szitkaidra, en töllem csak ez az válasz: Halákat adok az en édes Uduözitömnek, hogy az én sok vétkeimre nem

10 tekintuén, az eo méltatlan szolgálaiáual, ezt az jrgalmassághot cselekedte, hogy az eo jgassághának oltalmazasáért szidalmaztassam: Nem haragszom ezért az szidalmazásodért read Aluinci Uram, söt gyalazátnak tartanam ha dicsírne enghem az az ember, az ki szidalmazza az Romai Ecclesiat, megh pök-dösi Szent Ferenczet és Bonauenturat, karomlya közönségghesen az Barátokat:

15 Es talam asztis mondhatnám az mitt Tertullianus,¹⁸ *Talibus damnatoribus nostris, etiam gloriamur, qui enim scit vos, intelligere potest, non nisi grande aliquod bonum a vobis damnari*, De esztis el hagyom mostan:

Tudom hogy nem akaratoddal dicsírszis enghem egynyhányszor, sok tudományú, iártas költes, látot hallot fö embernek neuesz.¹⁹ Masut ielengheted

20 hogy az ti tudománytok ellen való viaskodásban olyan vagyok, {19:} mintha egy erős vitéz, az hiusághos arnyékkal harczolna, Azuagy, mintha egy erős czicze az бүдös eghérrel iaczodoznék. Véghre mikor azt irod, hogy *alakot adcz kacsomba*, talám azt ielengheted, hogy valamit te én előmben adcz, olyan mint az alak, melybe sem élet, sem okossággh nincsen, hanem csak tettetes szinek,

25 Erted az többbit; Irasomatis *minden jo jllatu julepnél edesben folyónak mon-dod*: Ez féle dicsiretid nékem fölötte terhesek volnának, ha te maghad egygyüt azt nem jrnad, hogy *mind vissza kell érteny az Pazmany Vram Encomiomit*; Ezen megh eléghszem. Nem kiuánom dicsiretedet, nem félek szidalmidtól, megh nem ijedek bölcseségedtül, söt baratsághodért aztis megh cselekeszem,

30 hogy mind vissza ertem szidalmazasidat és tanításidatis.

¹⁸ *Tert. Apolog. cap. 5.*

¹⁹ *I. Leuel. 2. pat.*

Az hol pedigh ennyhányszor csigházod neuemet, és PAZMANY helyet, NAMZAPnak ijrsz, és szááp tyukmányhoz hasonlitasz, Azra csak azt mondom, hogy ha szabad vólna az derék dolghokban iadczany, az te neuedbeis fel talál-tatik az NIAL civ, és ha énis gyermek eszszel vólnek, azt hoznám ki belölle,
 5 hogy te csak Nyalaskodasnak Cíue, vagy csatornáia vagy: Azonképpen az te neuednek czeghére, AL, megh disputalhatnam, ha, Al orczaé, Alkúcsé, Al aytoé? Veghezetre, azt mondhatnám {20;} hogy az nagy Caluinus neuben öltöztél és az te neued CALVINI, és discurrelhatnék felölle, Ha réadis nézzené az mit Caluinusrúl ijrtak reghenten.²⁰

10 *Sic capite obstipo es, sic caluo, et tabe pereso.
 Ne pilum frugi possis habere viri.*

De ez féle iatekok én hozzám nem illenek: Nincsis tehetséggedben hogy az én neuemet el valtosztasd, mert noha ez világhi böcsülletre és genealogiara nem szaggatok, és inkább akarok az en Istenem hazaba, kicsin és elvetet,
 15 hogy sem azon kiüül böcsülletes lenny, de aznak könnyen veghére mehecz, hogy az én eleim, ez elöt három száz esztendőuelis böcsülletes, feo embe-
 rek vóltak ez országhban, Azert késön serkentél az Pazmany neuhnek el valtoztatasához, az maghadét könnyen akár mely faluba el valtoztadhatod: Intlek azért, hogy ez féle trefákat akkorra tarcs, mikor farkas nyakat vonszasz
 20 az Lutheranusokkal, kik közzül ti róllatok így ijr egy *Superattendens*:²¹ *Tute nosti multis sacramentarijs esse nomina ominosa, sic Cinglius habet nomen apo tu kinklizin,*²² *quod Graecis sonat crebro agitare, et mouere, quia Cinglius magnos motus, et turbas in Ecclesia Dei excitauit: Vel dicitur Zuinglius a vertigine, vor dem Schwindel, fuit enim percussus spiritu vertiginis, et coecitatis, more omnium haerticorum: Ita Bullin-*{21:}*gerus, rectissime nomen gerit a Bullis, qui nil nisi ampullas, et sesquipedalia verba iacit: Beza dicitur a Boza, quod Hebraeis vulnerare significat, nam suis calumnijs diabolicis, multorum corda vulnerauit, vel a Germanico Beist,*

²⁰ Pantaleo. Epigr. De Haeret.

²¹ Conrad. Schlüsselb. 1. 2. Theol. Caluin. Art. 1. fol. 17.

²² Megh bocsás hogy Görögh Typusom nincz.

significat Bestiam furentem, etc. Mikor azért ez féle kölcsönt megh akarsz adny, az korra tarcsad ezt az mesterséghez. Es te maghad itiletire hagyom, mitt vethetnék én itt az teszemedre, holot maghad azt jrod, hogy lator toluayhoz illik, az neuk változtatása:²³

²³ 1. *Leuel.* 2. *Patu.*

EOTEODIK REESZE.

*Az elseo leuélnek Titulussán, és Kezdetin való akadozási
Aluincinek.*

- Hogy io feneket kerekícsen Aluinci Uramnak forghó szélhez hasonló
- 5** gyors elméie, az eo el almelkoddató eszeskedésinek, legh eleol azt magyarázza megh Mi legyen az *Calumnia*, az Patuar, mely nem egyéb vgymond, hanem *Rei alicuius malitiosa interpretatio*, valamely dologhnan alnokúl való magyarázattya, és Aquinas Thamast hozza bizonyásghul secunda. 2. q. 68. Art. 3.
- 10** De legh eleoször, szent Thamasban azok az szók nincsenek az mellyeket te eleo hosz,{22;} hanem eo csak azt ijria hogy *Calumniatur, qui ex malitia in falsam accusationem prorumpit*. Masodszor nem igaz azis, hogy mind *Calumniator* az, valaki álnakúl magyaráz valamitt, mert ha *proprie* akarunk szólny az mint Aquinas Thamas, és az egész Ius Ciuile tanyttya. *L. 1. ff. ad S. c. Turpil. L. Quamuis adult. Ad L. Jul. de Adult.*: csak az más embernek álnakúl, és hamissan való vadlása az tulaidon *Calumnia*: De miuelhogy vtollyára eszedbe vésszed maghadat és megh vallod, hogy az *Calumnia* nem egyéb, hanem, *veteknek hamis, és alnakúl való költése* am meny ell véllé az elseo *defnitioidnak* férghesseghéuel.
- 20** Azert hogy enghem patuarkodóuá tégy io Aluinci Uram, azt kell megh mutatnod, hogy én, tuduán alnakúl vadlottam valakit, maghamtúl költöt hamisságghal; Kitt semmiképpen reám nem rakhacz, mert az én lelki ismeretemet te nem láttad, Es ha hitedre hagynam sem mersz megh esküdny rayta hogy én ezeket lelki ismeretem ellen, tuduan hamissan, ijrtam: En pedigh
- 25** az Isten eleot, az egész világh elöt kész vagyok megh esküdny rayta, hogy semmit egyebet nem ijrtam az Eot leuélbe, hanem csak az mitt igaznak itílem, és mostis igaznak itílek. Ez az árok, itt szököllyel, és ha ezt által nem vghordhatod, vald megh te ma-{23;}ghad, hogy meltatlanúl, eleghséghes bizonyasgh nélkül neusz enghem *Calumniatornak*, és ha ezt megh vállod,
- 30** énis az *Talionis poenam* megh enghedem neked.

De az mint eszemben vészem, irasodnak folyasában csak megh sem emlekezel azrul mi legyen az *Calumnia*, hanem akar mibőlis mindenkor azt hozod ky, hogy én *Patuarkodó vagyok*. Mert így fejezedbél szép értelmes okoskodásodat. 1. *Neuedet el titkoltad: Ezért Patuarkodó vagy.* 2. *Egy keresztyén predikatorról mondd hogy iratot az eot leuel, Tehad raitad süll hogy Patuarkodó vagy.* 3. *Halgatással mulatod el Caluinusnak némely mondásit, Tehat merő Patuarkodó vagy: mintha azt mondanád; Az bot az teghezben vagy: Tehat Aluinci Peter merő süll Patuarkodó:* Ha ellened nem volna azt mondanám, *Nego consequentiam*; De ez féle darabos felelettel nem sehetem füledet, tudom hogy réghen ki mosdottál az Iscola porból, nem akard maghadat ez féle aprolékben ártanni: Csak azt iutatom eszedben, az mitt Aquinas és az Törvény tudó bölcsek tanytnak, hogy az *Calumnia* külömben nem lehet, hanem az hamis és álnak vadolásban, Azért, mideon az ember maghát menti, vagy mástól kerdezkedik, *Calumniator* nem lehet, Te pedig, 15 mikor az mi vallasunkat oltalmazom ellenetek, mi-^{24:}kor téghed böcsülletes szókkal, szép Istenes köszönetekkel illetlek, kakuk módra azon egy reghét hüüelyezed, és *Patuarkodónak* neuesz: Intlek azért hogy ez vtán megh gondolod mitt irkalsz, és ne töröld az maghad szennyét másra; Ha nekemis csak olyan szandekom volna mint néked, az az, csak szitkozódny, és ragalmazni 20 akarnálak, nagy fen megh mutathatnám hogy az te könyuednek részeit méltan neueszted PATVAROKNAK, De ezben, nem vesztek üdöt, *Res ipsa loquatur*.

Masodsor, nem szenedheti Aluinci Uram hogy keresztyén Predikatornak neuezem maghamat. Mert vgymond,²⁴ *ezzel külömböztetitek ti papasok az Euangelicusoktól maghatokat, hogy minket Praedicatoroknak maghatokat 25 Papoknak neuezitek.*

De ebbe semmi sincz io Peter Uram; Noha titéket Papoknak nem neuezünk, de vgyan Predikatornak neuezük mi kösztünkis azt az ki predikall, kitt ha eddigh nem tudtál, íghen iöuevény vóltál az mi dolghainkban, Mert az Papsagh és az Predikatorsagh nem ellenkezik egymással; Ne aggodgyal azért io Uram 30 azon, kitt érttettem én az keresztyén Predikatoron. Mert nem kegyelmedet,

²⁴ *Az elseo Patuarba.*

hanem én maghamat értettem, mert énis keresztyen Predikátornak tartom maghamat, es az Istentül adot {25;} kis ghiráual az én Istenemnek keduesen igyekezem szolgálny hiuatolom szerent:

- 5 Harmadszor törődik azonnis Aluinci,²⁵ hogy Caluinusnak az Papistákrul való temérdek hazughsághat, elő hozom, melyben azt **ijria**,²⁶ hogy az Papa, az egész Cardinállok Collegiomáual egyetembe, réghtül foghva, mind ez mostani üdökigh, három dologhban helyheztetik fundamentomat az eo vallásoknak. Először azban, hogy Isten nincsen; Masodszor azban hogy valami megh ijrátot Christusrul, az mind hazughságh: Harmadszor, hogy az fel
- 10 tamadásrul és örök bodoghsághrul való tanítás csak beszéd: Ezeket mind Caluinus ijria, mellyek oly temérdek hazughságok, hogy eo magha sem mentheti Aluinci: Mitt miuel tehat? Azt mondgya *hogy el halgathom azt az mi Caluinus mentseghére való, mert vtánna veti Caluinus, hogy nem minnyáian ezt vallyak, és keuesen merik ezt ki fakasztani.*
- 15 De szerető Aluinci Uram, miért nem oluasad teis touáb Caluinust: Nem azt vetié viszontagh vtánna, *Jam pridem tamen ordinaria haec esse capit Pontificum Religio.* Reghutátül foghua szokot és megh rögzöt vallási ezek az Papaknak. Nylua mindnyáian az Papistak egy vallásba, egy *Religioban* vadnak az Papakkal; Azért te lássad mint fer egybe az Caluinus mondása,
- 20 hogy az Papak szo-^{26:}köt vallása legyen az elő szamlált három czikkely, de azért az Papistak nem mindnyáian ezt vallyák: Ennek fölötte, mikor én, vagy más valakj Caluinusnak temérdek hazughsághit elő hozzuk, nem vagyunk kötelesek azra, hogy ha mitt igazat vét hazughságha vtán, aztis elő hozzuk: Igaz azért hogy az Papistak nem mindgyáian hiszik azokat az három
- 25 Istentelen Articulusokat, söt igaz, hogy senkj az Papistak közzül semmit azokban nem hiszen; De nem ezben fordul megh az dologh, Hanem azban, hogy ha jgazán mondottaé Caluinus,²⁷ hogy *az Papak és az Cardinalok Collegioma, azokat az három temérdek Atheismusokat ordinaria Religio gyanánt tartották, és tartják?* Aluinci pedig itt ezárant az hol az tárgynak feiére
- 30 vólna, az halnális némab, es békét hagyuan az Caluinus mentseghének, csak

²⁵ *Az harmadik Patuarba.*

²⁶ *Cal. lib. 4. c. 7. nu. 27.*

²⁷ NOTA.

azt mondgya, *hogy nem mind egy leuben szóza Caluinus az Papistakat*. Iokor attak, és iól eset; Ha mind így forghódol az töb dolghokbais el hiteted velem hogy csak álmot hüüelyesz.

- 5 Negyedszer: Caluinusnak maghárul, és az eo köüetöirül egy szép mondásat ijtam vala az leuelek eleiben, melyben így szol Caluinus,²⁸ *Mi, Christust csak testi szemmel nézzük, jnnen vagyon, hogy eo benne, Mi nékünk, semmi ollyas meltósággh nem láttatik len-^{27:}ny, Mert az Mi el teüelyedet értelmünkkel, valami eo benne, és az eo tudományába vagyon, azt mind hamisra fordijtyuk.*
- 10 Itt Aluinci nem tud houá lenny, nagy lelektelenül kerdezi, *ha aluttamé ió üzüüet az vlta miulta ezt ijtam? Azt hiszemé hogy eök Caluinusnal egygüüt ex professo azt vallyák, hogy csak testi szemmel nészik eok Christust, és hamisra fordittyák az eo tudományat? Ha az vlta ió üzüüet öttel, ittal, aluttál, vgymond, mi ültá azt irad, nincs nyluan lelki ismereted*: Igazan mondd Aluinci, Nincs
- 15 nékem Caluinsta lelki ismeretem, s' neis adgya az Isten hogy légyen, mert nagy iszákot és feneketlen kast hordoznek nyakamon: Az én ityiletemet kerded felölletek? Külömben megh nem mondom hanem ha fel foghadod hogy megh állasz rayta; De azt bizonnyal mondom, hogy az Vr Isten szinte vgy cselekedet Caluinusnal, mint Baalammal, Magha ellen profetáltata véllé, és gyakran ki ielentette véllé, az mitt vallot, noha *ex professo* az kössegh elöt nem merte azt hirdetni. De veghre az kerenghéseknek béket hagyuan azt mondgya Aluinci, *hogy Caluinus ott az aránt feddi az Sidok tudatlanságghat, Az vtán applicállya azt az üdöt az eo ideiéere, és feddi az népet hogy csak test szerént gondolkodnak az mi megh váltonk felöl*. Itt immár bezzegh énis az lapiczka alá ^{28:} nyuitom
- 20 kezemet, mert az *Grammaticat* nem iól tanúltam vólt, Ez vtán tudom mint kel az deakbol magyarrá fordítany az ti mondástokat. Így tudni illik²⁹ *Nos* az Sidok, vagy az köz nép: *non aspicimus Christum nisi carneis oculis*, nem NEZIK Christust külömben, hanem csak testi szemmel: *Nobis in ipso nihil magnificum apparet*, NEKYK eo benne ollyas meltósággh nem teczik; *Vitioso enim Nostro sensu, quicquid in ipso eiusque doctrina est peruertimus*, Mert az Eo el teüelyedet ertelmekkel, valami eo benne, és az eo tudományában vagyon,
- 30

²⁸ *Cal. Joan. 6. n. 41.*

²⁹ NOTA.

azt mind hamissá fordíttyák, etc. Tecziké nékedis ez az szép magyarázát? Csudálnam vgyan ha itt körmödöt megh nem marnád gondolatlansághodért: Te maghad megh vallod hogy az mitt Caluinus az Sidókrúl monda, azt az eo ideiére *applicallia*; Azt sem tagadhatod hogy emesz szok, *Nos, Nobis, Nostro, peruertimus, etc.*³⁰ Caluinusra, és az eo társairais vgyan azont *applicallyák*:
 5 Mitt kötödöl tehát én velem, és miért indítasz tengheri haborúhoz hasanló habokat az egy kalán vijzbe? Nylua azt alitom hogy az te lelkj isméreted furda-lásit akartad ittis én reám kenny.

Eotödször, Bánod hogy *Ekesen szöllo, szokatlan bölcseségghel tündöklö*
 10 embernek neuezlek, és íntesz, hogy ez vtán *meltatlan* {29:} *dolghokat reád ne foghiak*: Ha szidnálakis bánnad, ha dicsírleki sainallod, sem tancz énekünk, sem sirásunk nem kedues előtted, mindent méregghe valtoasztacz: Hallottam mástul hogy nyelued ió vagon, tudományod felölis iób iteletben vóltam minek
 15 előtte ezt az irasocskádat oluastam vólna. De ha banod és *meltatlan read foghot dologhnak* ityled hogy ékesen szöllo, túdos embernek neueztelek, künyü tened ezrül. Ad tudtomra mint néuezelek ez vtán, és az tőuő lészek az mitt parancsolsz: Talám azt kiuánod hogy magadhoz hasonló, morghó társot találj, és énis ez vtán *Eeles fuláku Basiliscusnak, Ekesen Szidalmazó Momusnak; mérghes gyalazatokkal teli teghzü Barbarusnak, szokatlan alnaksággkal*
 20 *tündöklö Rokanak, etc.* neuezelek? Ezt én töllem bizony megh nem nyered: Mod nélkül való foghásidat, tetouázo róka lyukaidat, az igazsághnak pörölyeuel, ha szerét tehetem megh rontom, személyednek szemetiuel nem mocskolódom, szitkodba nem elegyedem: Ióllehet látuan hogy ily ió nyomos vagy, itílem, megh szagolhattad hogy az te szep *Titulusidnak* mellyek az eot
 25 leuélbe vannak, lehet szép lelki ertelmeis.

Hatodszor. Az elso leuélnek köszöntesébennis, olyakat botlik Aluinci hogy vgyan orrán szedi fel maghat: Mert mikor azt ijrom, {30:} hogy *Az Jehouá Istentül az eő szerelmes szent Fia által, az egy üduözítő Jesus Christus által, szent lelket kiuánok*, látuan Aluinci Uram, hogy ezt eő maghában nem
 30 gyalázhattya, azt mondgya, *hogy mint az édes must, ha peniszes edényből foly ki, el veszti ízit, így, minthogy megh sebesédet, fene ötte lelki ismeretü embertül iöt ez az köszönet Deo gratiast érette nem mondhat.* Naponkent

³⁰ NOTA.

töb és nagyob virtusidat vézsem eszemben Aluinci Uram: Ez elöt csak azt sem tudtam én, hogy az emberek *Conscientiaiatis* által lássad, és ezekrül itíletet tudgy tenny: Azt sem itijltem hogy ha mi iott mondok sem ió, mikor én mondom:

- 5 Touábba két dologghal terhelsz itt enghemet: Eggykkel hogy az Caluinista praedicator neuéuel ijruan ezt az köszönetet, csufolom eotet, *Mert egy Papista Vrtúl azt hallottad, hogy az Jehouának gyakor emlekeszetirül megh ismerszik az Lutheranus praedicator*. En pedigh azt mondom, hogy ha ez az ti szokot köszöntések, *Seruato Decoro personae*, külömbet én sem cselékedhettem,
- 10 hanem, ezzel kellet élnem mideon az Praedikátor neuéuel írtam: Más az, hogy sem *az Istennek neuet* mi nem csufollyuk, sem az nem igaz *hógy imadsághunkban gyakrabban emleghettyük szent Palt, szent Petert hogy sem az Istent*: De azt én nem taghadom, hogy {31:} gyakran neuetséghe indítottak maghamatis az ti Predikátortok, mikor magyarul Predikáluán, vagy
- 15 beszelghetuén, Sidoüül neuewiz az Istent, noha nemis értik néha, mitt tégyen *az Jehoua*: Azért, nem az Istennek neuén neuetkezünk, ha az maghatok mutogatásan mosolyghunk. Mi azért az Istennek mind az *Tetragrammaton*, s' mind egyéb neuelit, böcsüllyük tisztellyük, de azt neuethettyük, mikor csak *propter longum quoniam*, Sidoüül szóltok.
- 20 Masodik gáncsot ezen köszöntésben azt találod hogy *vgy keuánok én néked szent lelket, mint ha nállad Istennek szent lelke nem vólna*, és ezt azzal bizonytom. Mert azt senki mástul nem kéri, az mi nálla vagyon hanem ha csufságban az mint fol. 77. in margine fel jegyzettem: Es itt nagy hoszú Predikátyot kezd Aluinci Uram, melybe magyarázza, mint kérhessen
- 25 szent lelket mégh azis, az kiben immár szent Lélek vagyon: *Cum laruis luctaris*, az maghad almáual viaskodol ez áránt ió Uram; Es legh először az hol az ti szentséghtek bizonyos vóltát forghatod, azra én csak azt felelem, az mitt Caluinus eggyüt monda.³¹ *Tot vanitatis recessus habet, tot mendacij latebris scatet cor humanum, tam fraudulenta hyppocrisi tectum est, vt seipsum saepe fallat: Experientia ostendit, reprobos interdum simili fere sensu atque, {32:} electos affici, vt ne suo quidem iudicio quicquam ab electis differant*. Az ember szüuében vgymond, anny hiúsághos reytek
- 30

³¹ *Cal. lib. 3. ca. 2. n. 10. 11.*

vagyon, anny hazugsághnak szurdékiual posogh, oly csalárd kép mutatással be fődöztetik, hogy maghátis gyakran megh csallya; Es probalt dologh az, hogy az megh vetettek is hasanló indúlatokat éreznek az valasztottakhoz, vgy hogy, az maghok ítéleti szerent sem különböznek semmit az valasztottaktúl;

- 5 Láttjuk hogy nem csak az Lutheranusok, kik az Caluinistakat kárhozot eretnekeknek neuezik az mint az Helueciai *Tigurina Confessiobúl* fel iegyzem az Elseo leuélnek *Postscriptumában fol. 30.* De az Arianusokis, szinte vgy dicsekednek az eo üduösséghek bizonyos voltában, mint szinte Te, és vgyan azon irasokat forghattyaék mellyeket te: Azért mind addigh sem hiszem hogy
- 10 azok az irasok téghedet illessenek, valamigh az szent irasbúl megh nem bizonytod, hogy az mitt Caluinus *probalt dologh*nak neuez, te raytad az nem eset, és vgy nincs dolghod mint az eo tölle említet megh vetetteknek:

- Touábba csak te tészed azt én szómma hogy nem kérheti az á szent Lelket, az kiben immár benne lakozik az szent Lelek: Mert az szent Lelek
- 15 Isten, ki az eo allattya szerént mindenüt ielen vgyon, az eo *gra-^{33:}tiáia*, és aiandéka által adatik az hiueknek. Es mint hogy az eo Isteni tarhazában szántalan áyandékok vadnak, ha valamellyel megh látoghatis minket, vgyan kérhettyük, hogy öreghbicse, és tarcsa megh ezt az eo ayandékat, és hogy vyiob ayandékkal latogasson bennünket. Es igy, igazan s' Isten szerént kérhettyük
- 20 hogy az igaz hitben megh tarcsan az Isten, *Adaugeat nobis fidem*, oreghbicse az hitet bennünk, és *Qui iustus est, iustificetur adhuc*, az ki Isten elöt kedues, naponként keduesb légyen: Ezek az keresztyén hitnek elementomi. Nem vólt azert szükséghe hogy ezeknek bizonytasába faradnál:

- De azt mondgya Aluinci, hogy én *fol. 77. in Margine* ezeket ijrtam, *senki*
- 25 *azt nem kéri az mi nálla vgyon, hanemha csufsághba:* Ezt ijrtam bezzegh, és azert ijrtam, Mert ti egy enektekbe mindenkor azt kéritek, hogy az Isten néktek adgyon igaz hitet; Ezből az köuetközik, hogy nincs méggh igaz hitetek; Mert noha az kinek igaz hiti vgyon, kérheti az Istent, hogy megh tarcsia, és öreghbicse benne az igaz hitet, de nem kérheti azon, hogy igaz hitet adgyon
- 30 néki: Oka ennek az, mert, csak egy okos ember sem kéri azt mástul az mi kezében vgyon, és birtokaban:

Ezre te csak azt mondod, *Huy oktalan ^{34:} okoskodas!* De ió Uram, eszesb vólt te nalladnál szent Agoston, az Pelagius ellen egybe gyólt Conciliomokkal egyetemben, kik megh akaruán mutatny, hogy nincs az Istennek seghitő

- malasztya nélkül az ember tehettségébe, és birtokában, hogy az Istennek törvénye szerént élhessen; Azt mondgyák, hogy ha ez az embernek ereiében volna, csúfoson kérnök az Istent, hogy erőt adgyon, és segícsen minket; Mert azt senki mástul nem kerí az mi nálla, és tehetőségébe vagon, hanemha
- 5** csufságban: Halhacza Sz: Agostont az egész Africabéli Püspökökkel egyetembe, mitt yr Innocentius Papanak;³² *Jstorum sacrilegas disputationes necessario sequitur, vt nec orare debeamus ne intremus in tentationem, etc. Si enim in possibilitate naturae, et arbitrio voluntatis in potestate sunt constituta, quis non videat ea a Domino inaniter peti, et fallaciter orari, cum orando*
- 10** *poscunt, quae naturae viribus obtinentur?* Es masut.³³ *Prorsus non oramus Deum, sed orare nos fingimus, si non ipsum credimus facere quod oramus.* Es miképpen csak csufsággh volna ha valakinek az ki soha semmit nem adot ighen megh közönnéd hogy megh ayandékozot, Azonképpen *vgymond Sz: Agoston:* csak csufollyuk az Istent, ha eo tolle azt kériük az mi immár birtokunkban vagon: Ezt ha nem hized Aluinci Uram, menij {35;} minden nap az Cassai böcsülletes Tanácshoz, és kéried nagy epességghel, hogy tegyenek téghed Cassai Predikatorra, s' megh látod ha nem foghnak szanakozni raytad mint széltül ütöt emberen. Mideon azért befeiezed irasodat és azt mondod, hogy *ha nem tök az agyam megh erhetem az te irasodból miért keritétek*
- 20** *ti az szent Lelket, kitha ez eleot nem értettem, számár voltam;* Köszönöm az szép szokot, de hogy megh ércsed, soha én nállam nem vólt titkon miért keritétek az szent lelket, mert iól tudtam hogy vagon szükséghtek reá, hanem én csak azt mondottam *fol. 77.* hogy az igaz hitet sem egyebért keritétek hanem azért, hogy szükséghtek vagon rea, Enis veletek egygüt kerem
- 25** az Ur Istent halgassa megh könyörghésteket, maghamért pedigh alazatason könyörghök szent Istenseghének, nem azon hogy igaz hitet adgyon vyionnan, hanem azon, hogy az megh ismért igaz hitben megh tarcson, és naponként öreghbícse bennem ezt az igaz vallást melybe vagon, *Cum credimus, nihil desideramus vltra credere. Hoc enim prius credimus, non esse quod vltra*

³² *Epist. 90.*

³³ *Epist. 107.*

credere debeamus.³⁴ Mikor immár igazán hiszünk *vgymond Tertullianus* nem kiuánunk touáb hinny, Mert elseo dologh azmellyet hiszünk ez, hogy nincs ezen kiүүл az mit kellyen hinnünk: {36:}

³⁴ *Tertull. de Praescrip. initio.*

HATODIK REESZE.

Eot bizonyságghimra válo izetlen feleleti Aluincinek.

- EOT közönséghez bizonyságghot hoztam vála elő, mellyekből világosan megh teczik, hogy mi Baluanyozók nem vagyunk: Elseó, ez vala, mert Isaias
- 5 Propheta azt mondgya hogy mikor az Messias el iö, és az nemzetséghek eo hozzáia területnek, azkor az baluányok tellyeségghel el rontatnak.³⁵ Zacharias, és Ezechiel Prophetak által azt foghadgya az Isten, hogy, mikor az Daudid kútfeiét megh nyttya az bűnnek le mosására, vgy ki veszti az földről az baluányokat, hogy soha többbe emlekezetbe sem léznek:³⁶ Ezek
- 10 az ighiretek, helyén nem maradnak ha igaz az mitt hirdetnek az Caluinistak, tudny illik, hogy gorombáb, és temérdekb baluanyozás vralkodik az Papistak közt, hogy sem Ieroboam ideiébe az Sidok között, *Papistae idololatriam crassiozem habent, quam fuerit sub Jeroboam: Ergo, etc.*³⁷ MASODIK: Caluinus magha megh vallya és tagadhatatlan dologhis, hogy ezer esztendötül foghua,
- 15 annyéra el hatalmazot valá az Papista vallás, hogy csak ez vralkodot nyluán az keresztyénséghe: Tehát ha az Papistaságh ily iszonyú baluanyozás, mind el karhoytak az kik Luther elöt ezer esz-^{37;}tendöuel éltek, miuelhogy az baluanyozók az Isten orszaghában nem mennek:³⁸ Hihetetlen pedigh, hogy mind ezek el karhoytak vólna, és az Augustana Confessio, Luther eo magha, az töb Atyafiakkal együt szenteknek neuzik, szent Bernardot, Ferenczet, Brigittat Senasbeli Catalint, etc. *Ergo, etc.* HARMADIK, Az Istennek igaz ighireti tartya, hogy az eo Ecclesiáiát soha az pokol ereie le nem nyomia, hanem mint az hegyen eppitet váras finlik, és mindenkor Doctori és Pásztori léznek kik legeltessék:³⁹ De ezekben az ighiretekbe semmi sem költ vólna,
- 25 ha az Papistak baluanyozók vóltak, Mert Luther elöt ezer esztendöuel, csak egy vallás sem tündöklöt töb eznel, soha egy Doctor, egy tanyto nem vólt, az ki azt hitte és tanította vólna az mit Luther és Caluinus; Mert noha egy,

³⁵ *Isa. 2. n. 2. 18.*³⁶ *Zach. 13. v. 2. Ezech. 36. v. 25. cap. 30. v. 13.*³⁷ *Caluin. li. 4. c. 2. n. 9.*³⁸ *Gal. 5. v. 20. I. Cor. 6. v. 6.*³⁹ *Matth. 16. v. 18. Matth. 5. c. 15. Ephes. 4. v. 12.*

vagy két dolghban eggyezet valaki véllek, mint hogy az Törökis ennyhány dolghban eggyez, de ez okból, vgyan nem mondhatták hogy az eo hiteket köuettek, *Ergo. etc.*⁴⁰ NEGYEDIK Az Augustana Confessio azt mondgya, hogy az Romai Ecclesiatúl az eo vallások nem különböz az hit dolghaban:

- 5 Ha mi baluanyozok vólnank, fölötteb nagy külömbség vólna mi köztünk az hit dolgaiban. *Ergo, etc.* EOTEODIK Caluinus azt tanyttya a hogy Urunk szüle-~~{38:}~~tése vtán öt szász esztendeigh, szinte sz. Agoston ideiéigh megh maradot az igaz tudomány az Ecclesiaba.⁴¹ b Es hogy az ki jgazán megh akaria érteny az réghi keresztyének hitit, Sz: Agostonból tanulhattya azt megh:⁴²
- 10 De mind eo magha Caluinus megh vallya, s' mind mi megh mutathattyuk, hogy Szent Agoston, és eö ideiébe az híuek, vgyan azont hitték, és tanították az szentek segítségül hiuasokrúl, és az töb közbe vetet dólghokrúl, az mit mi most hiszünk, *Ergo. etc.* Ezekre lássuk mitt felel Aluinci.

- ELEOSZEOR azt mondgya,⁴³ hogy az elseo bizonyságban elő hozot Profetak
- 15 *Christusrúl szólnak*: Köszönöm íó Peter Uram hogy ezre megh tanítál, senki te előttd ezt hyrrel sem halotta vólt:

- MASODSZOR, azt mondgya, hogy ezekből az profetiákból nem köuetközik, hogy *széles ez világhon valahól az Vr Christus neuét hallyak, baluanyozás nincsen, Mert az Daudid Ferencz hitin valokis, az Anabaptistákkal igaz keresztyének volnának*: Am itild megh íó Peter Uram, ha néked kellé inkab hinny, hogy sem az Prophetanak,⁴⁴ ki által igy szol az Isten, ki vesztem az baluániok neuét ez földrúl, és soha többbe emlekezetbe nem léznek: Annakis csak maghadra hagyom itiletit, ha íó *Consequentia* légyené emez, *Ha baluanyozás nincs azok közt kik {39:} az Christus neuét vallyák, Tehat igaz keresztyének az Daudid Ferencz köuetőy*: Ez egy mák szemnyere sem köuetközik, hanem csak ez köuetközik, hogy, noha az Daudid Ferencz köuetői hamis teuelyésben vadnak, de azért még h eo köztök sincs ollyán baluanyozás, minémü az Sidok és Poghányok közt vólt, tudny illik, hogy valamely teremtet állatnak Isteni

⁴⁰ NOTA.

⁴¹ a *Cal. lib. 1. c. 11. nu. 13. lib. 4. c. 2. nu. 3.*

⁴² b *lib. 3. c. 3. n. 10. lib. 4. c. 14. n. 26.*

⁴³ *Az 7. Patuar.*

⁴⁴ *Zach. 13. v. 2.*

tiszteletet tulaydonitanának: Ezt kel vala ki hoznod az Profetak mondasából, nem azt az mitt te rebesgecz; Mert hamis teuelyghésbeis lehet, de ez mellet Pogány módra való baluanyozás nélkülis lehet az Arianus:

- HARMADSZOR, azt mondgya Aluinci hogy *azok közt az keresztyének közt nincs semmi baluanyozás kik az VVr Christussal, és az eo érdemes aldozattyáual megh elégesznek. Az Papistak baluanyozók, Mert vgy vagyon, vallyak Christus Vrunkat egy üdüözítőnek lenny, de azonban, az eo egy érdemes aldozattyáual megh nem elegesznek, melynek eleghségheis vóltat tanyttya Szent Pál Hebr. 9. nu. 28. cap. 10. n. 14. Bellarminus pedig és Soarius azt mondgyák hogy az Miseis aldozat:* En itt Négy dologhra kerdlek téghed Aluinci Uram: I. Ha az Papisták baluanyozók, és Istengyánánt teremtet állatot imádnak, az mint te karomlod,⁴⁵ Miképpen vallyák tehát Christust egy üdüözítőnek lenny? II. Hon {40:} oluastad az irásban, hogy azok az baluanyozók, az kik Christus Urunknak egy érdemes aldozattyáual megh nem elegesznek, mert én az baluanyozásnak illyen *definitioiat* soha nem hallottam. III. Mellyk Papista ember írta válaha, hogy nem eleghségheis az mi megh váltásunkra Christus Urunknak egy Uéres aldozattyá? Vallions mikor azt mondgyuk minnyáian hogy hasznos, és szükségheis üdüösségünkre az keresztségh az igaz Hitt, etc. ezzel az Christus aldozattyának, elegségheis vóltat fel bontyuké? IIII. Oluastadé válaha mint magyarázzak az te teolled elő hozot mondásit szent Palnak az reghi Szent Doctorok? Nem ijrom itt fel mind azokat, Tekíncs megh Aranyszáiu szent Ianost, *homil. 17. in Epist. ad Hebraeos*. Szent Ambrust, az töb Doctorokat, megh érted hogy az Uéres áldozat csak egy, és eleghségheis vólt, de ez az mostani Uér nélkül való áldozat, annak az kereszt fán való áldozatnak emlekezeti, és hasznának hozzánk kapcsolása: Aztis fel találod, hogy az Christus aldozattya csak egy, mert vgyan azon test, és azon egy bárány, mely az kereszt-fán Uer ontás és halál által, megh aldoztaték, itt pedig aznak az áldozatnak emlekezetire Uér ontásnélkül, és halálnélkül aldoztatik. De ez dolgohrúl masut kel böuebben szóllanunk:
- {41:} Negyedszer azt vıtattya Aluinci, hogy maghammal ellenkezem, *Egy felöl azt mondod hogy azok nem baluányozók kik az Christus hitit vallyák: Más felöl minket ide aláb fol. 119. Baluanyozóknak mondasz:*

⁴⁵ NOTA.

Nem ketelkedem hogy ittis tapsoltak az te köuetöyd, és víghan kiáltottak, *Lasd mint megh rontya az Jesuitat Aluinci Vram*: En pedig fölötte szánlak téghedet, és az vtánnad toldúlt kösségheet, látuan hogy lelki isméréted ellennis fortélyokat keresz, csak hogy az igazat terhelhessed: Semmit én ezre nem felelek, hanem csak ide yrom az mit ijrtam vála az ötödik leuélbe fol. 119. *Azt akarám eszetekbe iutatny, mint hogy az szent iras, azt nyluán tanyttya, hogy az keresztyenséghbe nem léssen olyan baluanyozás, mint az réghi Poghányok közt vólt, és á minemüt almodoznak az Luther tanitok, az szentek tiszteletibe, és az képek böcsületibe, Nem kel senkinek azt várnny, hogy én efféle baluanyozást visgállyak az Lutherista és Caluinista vallásba: Csak azt bizonytom azért megh, hogy az ő tudományok és vallások ághayból, oly dolghok köuetköznek, mellyekből ki teczik, hogy ök, neminemüképpen, része-sek az baluanyozasba.*

Itílye megh ezből akár mely értelmes ember, ha én magham ellen harczoloké itt ez aránt, vagy csak te akadosz raytam mint az boytorián.

{42;} Eötödször *Itt immár megh akarom vala mutatny, vgymond, hogy Luther előttis vólt ez az igaz Euangeliomi tudomány az Romai el hanyatlot Anyaszentegyházban*: De ezt az derék dologhoz hagyom: Nagy kárt vallonunk vólna ha ezt az te akaratodat megh nem ielentetted vólna: Nem eléghe akarny: De kérlek tarcs megh louad száíát, nem szükségh azt megh mutatnod hogy az igaz Euangeliomi tudomány vólt Luther előttis: El hittük ezt; Söt miuelhogy eö előtte az igaz Euangeliomi tudomány vólt, Eo pedig az eléb való tudománytól el szakat, és azt meri ijrnny *in Praefatione Tom. 1.* hogy *egyedül keszdette ezt az vallást, mellyet senki eo előtte el nem mert vala kezdeny*, aztis el hittük, hogy az eö tudománya nem igaz Euangeliomi tudomány:⁴⁶ De azt kerdem tölled, ha az Romay Anyaszentegyhazba vólt Luther elöt az jgaz Euangeliomi tudomány mint lehet el hanyatlot Anyaszentegyház az Romai?⁴⁷ Ha Anyaszentegyház vólt, el hanyatlot nem vólt; Ha ebbe az Anyaszentegyhazba vólt az igaz Euangelomi tudomány, el hanyatlot nem

⁴⁶ NOTA.

⁴⁷ NOTA.

vólt; Igazán mondom Aluinci Uram, szánom az üdöt az te gondolatlan feleletidbe vesztegetny, és ha nem restellenem ilyenkor, az orczad bőrét iól megh törlöszüröztetném.

- HATODSZOR, azt mondgya,⁴⁸ *hogy szent {43;}Bernardot szentnek mondhattuk, mert az Papak Cardinalok, Papok vétké ellen sokat panaszkodot: szent Ferenczet, Catalint csak mimisissel, csufolkodua mondgyuk szentnek, kit ha nem tudtál, tudatlan Szamár vagy.* Megh bocsás íó Aluinci Uram, nem tudtam hogy ily csúfosok vattok: oluastam vala az Luther irasában,⁴⁹ imillyen szókat *Sanctus Franciscus vir admirabilis et spiritu feruentissimus, sapientissime dixit Regulam suam esse Euangelium Jesu Christi*: oluastam vála Illyricusba. *In Catalogo Testium Veritatis* hogy az Luther jgzásághnak bizonyásághi, Senasbély Sz: Katalin, sz: Brigitta etc. En azt tudtam hogy miképpen Sz: Bernárdrúl, azonképpen ezekrülis vgyan valóba szólylatok: Tudom immár mesterségheteket, és ez vtán semmi szóto-
 15 kat nem hiszem, hanemha megh ijriatok hogy vgyan valóba, nem csufságghba szóltok: Es miuelhogy te sohult ezt nem irtad feleletedbe, nem hiszem hogy *ex animi sententia*, vgyan igaz lelki isméreted szerént ijrtal semmit azba: Touabba az én bizonyasaghomnak gyözhetetlen voltára elegh az, az mit te megh engedcz, hogy Sz: Bernard noha Barát vólt, noha Bodogh aszont segítségghül
 20 hitta, noha az Romai Papat, minden Ecclesiaknak fő pasztorának neuzte *li. 2. de Considerat. Epist. 132. etc.* noha szinte olyan Papista vólt mint én, de azért vgyan szent vólt, Baluanyozó nem vólt: Sz: Ferencznek az disznókkal {44;} való lakasárúl és egyéb marczonasághokrul az mitt beszéllesz, nem tudom honnan vótted, mert egyéb könyuet bizonyásághul nem támasztasz,
 25 hanem, *Vgyan ottant*: ki legyen ez az *Vgyan ottan* nem tudom, mert te az elöt semmi könyuet nem emlitéttel. Az Posoni Apaczakrul az mitt szempтеленül költesz, válaszod lön rea nem réghen.⁵⁰

⁴⁸ Az 8. Patuar.

⁴⁹ Luther. Tom. 2. Vitt. Lat. ann. 1546. Edit. Joan. Lufft. lib. de Votis Monast. fol. 287. b initio.

⁵⁰ Fol. 16.

- Hetedszer és vtólszor, azt mondgya Aluinci,⁵¹ hogy az Augustána Confessio, az minemü szokatlan dólghokat mi bennünk helyén nem hágy, azok nem aprólek dólghok, noha ezeket az Augustana Confessio *modeste* csak *abususoknak* mondgya: Nem ez az kerdes ió Peter Vram: En ilyen
- 5** bizonyásághot támasztottam.⁵² Az Augustana Confessio azt mondgya, és nem egyszer mondgya, hogy az hit dolghaiban nem különböztök ti az Romai Ecclesiátúl; De ha mi baluanyozók vólnank, ez semmiképpen igaz nem vólna: Tehát vagy az Augustana Confessio hazugh, vagy mi nem vagyunk baluanyozók. Erre te csak egy kukkot sem mondasz, söt, az *masodik* az *har-*
- 10** *madik* az *ötödik*, bizonyásághnakis halgatással vészed eleit; Es még sem szégyenled ezt az te rúv írásodat *Feleletnek* neuezny! Nemis itylem hogy feledékenséghedből halgattad el ezeket, Az *Nescio* marta béledet. Nó nem bolygatlak töb szóval, csak intlek, téry eszedre, és tudua {45;} szemlátomast, ne csald megh az széginy kösséghet, mert bizony nagy szamadásod lészen
- 15** Isten elöt érette.

⁵¹ *Az 10. Patuar.*

⁵² NOTA.

HETEDIK REESZE.

Az képek tiszteletirúl.

Hogy az képek tiszteletiben méltatlan almodaznak baluanyozást az Euangelicusok, sok képpen megh mutatám az elseő leuélbe; Es legh először
5 fundamentomúl három dolghot veték. I. hogy nem minden képet mondhatunk baluánynak, mert az mi üdüözítönkis, képe az eo szent Attyának.⁵³ Az Isten Satorába, és az Salamon templomábais képek valának: Es ez okon, nem mondhattuk hogy az Isten egy altallyába minden képeket megh tiltot, hanem csak azt tiltotta, hogy képeket az véghre ne csinálljunk, hogy ezeket
10 imadgyuk, az mi képpen oluassuk *Leuit. 26. nu. 1.* II. Az Concilium Tridentinum tanításából,⁵⁴ és az szent írásbol nyłuán ki teczik, hogy az Isteni természetet eo maghában, sem testi szemmel nem láthatny, sem festékkal ki nem abraszthatatny, hanem csak olyan abrázatot írhatunk az minemüben az Isten megh ielent, vgy mint Danielnek és Isaiasnak vén ember kepébe,⁵⁵
15 keresztelő Iánosnak Galamb kepében, és az Ighe emberi testben {46;} öltözüén, az mi abrazatunkban. III. Ugyan azon Conciliom vallasából megh teczik, hogy az képeket nem azért kel tisztelny, mintha ezekbe valami erő, és Istenségh vólna, és ezektül valamit kellene várny, hanem minden tisztelet csak azra néz, az kitt az kép ielent:⁵⁶ *Imaginibus debitus honor et veneratio impertienda, non quod credatur inesse illis aliqua Diuinitas, vel virtus, vel quod ab illis sit aliquid petendum, vel quod fiducia in illis sit figenda, sed quoniam honos qui eis exhibetur refertur ad prototypa quae repraesentant.*

Ezeket mikor böuön megh magyaráztam vólna, Hatt bizonyságghal erőssítem megh röüídeden, hogy az képek tiszteletiben nincs semmi
25 baluanyozás.⁵⁷ I. Az az baluanyozó az ki valamely teremtet állatba Isteni erőt, és meltosághot ítíluén, Isteni tisztelettel jlleti az teremtet állatot: Mi pedig (kik íobban tudgyuk mitt hiszünk, és mitt cselekedünk hogy sem

⁵³ *Coloss. 1. v. 15. Heb. 1. v. 3.*⁵⁴ *Trident. Sess. 25.*⁵⁵ *Daniel 7. v. 13. Isai. 6. v. 1.*⁵⁶ *Concil. Trident. loc. citat:*⁵⁷ *Hat szép bizonysággh.*

az mi szidalmazóink) Isten előtt, és ez világh előtt mondgyuk; hogy az képekbe semmi Isteni erőt nem hiszünk lenny, semmit ezektől nem várunk, Isteni tiszteletet maghoknak az képeknek nem adunk, hanem csak az Istennek az kit ielentnek, mint az *Concilium Tridentinum* szouából megh hallók, *Ergo, etc.*

- 5 II. Mikor az Sidókat megh verték volna, Iosue és az fő {47:} népek, az Isten szekrenyéhez menének, az szekrény előtt, és az Cherubinok képei előtt mellyek az szekrinyen valának, le borúluan könyörghének:⁵⁸ Ezben semmi baluanyozás nem vólt, mert nem az szekrinynek és képeknek az mellyek előtt le borulának, hanem az Istennek könyörghének: Tehát, mijs mikor az képek előtt térden álua
- 10 az Istennek könyörghunk, nem vagyunk baluanyozók: III. Az ki az IESVS neuének említésére, vagy az Euangéliom oluásására süueget vét, térdet hayt, nem baluanyozó,⁵⁹ miuelhogy azt tiszteli az kit az szoo iegiesz, és az kitől származot az Euangélium. Tehat az sem baluanyozó, az ki látuan az képet, süuegget vét aznak az kit iegyez az kép: IV. Mikor Isaiasnak, Danielnek
- 15 és az töb Profetáknak látható abrazatba megh ielenék az Isten, le borulának, és imáda az Istent, az kitt ielent vala az abrazat:⁶⁰ De azért vgyan nem vóltak baluanyozók. Tehat, mi sem vagyunk, ha az kép előtt az Istent imadgyukis. V. Az szent Péter arnyek képet, annyéra böcsüllek az elseo keresztyének, hogy vgyan kiuánnják vala, hogy az betegheket csak megh illetné az úton.
- 20 Es megh akaruan mutatny az Isten, hogy az eo Apostolit tisztelték ezek által, megh gyogíttya vala az arnyéktől megh illetet betegheket.⁶¹ Ha azért baluanyozás nem vólt {48:} az Arnyékhoz böcsüllettel való iarásba és illetésbe; Tehát mi sem vagyunk baluanyozók, midön hasonló indúlatból böcsüllyük az képeket. VI. Az Apostolok ideiétul foghua való Ecclesiának szokását
- 25 tamasztám bizonyághul, és sok példákkal az réghi fő emberek irásiból megh mutatám, hogy eleitül foghua az Ecclesiában böcsülletesen tartatták az képek. Es miképpen amaz aszonyállat mikor az Urunk ruhaiának prémét megh illeté, remenluén hogy ez által az illetés által megh gyogittatnék, nem az ruhában veté remenségget, hanem azban az ki viseli vála az ruhát;⁶² Azonképpen mi

⁵⁸ *Josue 7. v. 7.*

⁵⁹ *Philip. 2. nu. 20.*

⁶⁰ *Daniel. 7. nu. 13. Isa. 6. n. 1.*

⁶¹ *Act. 5. nu. 15.*

⁶² *Matt. 9. nu. 21.*

sem várunk semmit az képtől, hanem aztól az kit jelent az kép, és az kit tisztelünk az eo képébe; Mert az természet szerént való okosságis azra mutat, hogy az ki böcsületbe tarttya az király képet, az királt böcsüllí, miképpen az ki ezt el szagatná nagy gyalazattal, vagy az váras piaczn megh éghetné,

5 *crimen laesae Maiestatisba* esnék. Ezeket böueb beszéddel hosztam vala elő az elseo leuélbe.

Lássuk azért mitt felel ezekre Aluinci ELEOSZEOR megh enghedi hogy az az baluanyozó,⁶³ *az ki teremptet állatot Isteni tisztelettel illet, és az Isteni meltségot, az egy igaz Isten kiüül egyébnék tulaydonítya.* Az baluány pedig

10 *az az teremptet állat, melynek az {49:} baluányozók Isteni tiszteletet téznek:* Hála Istennek, hogy egyszer kedued szerént szólhattam, és az baluanyozást, igazan *Definialhattam.*

MASODSZOR azt mondgya,⁶⁴ hogy nem minden kép báluány, mert *az Isten eo magha mesterségnek tudományáual ayandékoza megh Beseleelt,* hogy

15 az Cherubin képeket ékesen fel eppítene: Ittis az én nyomdokomba lépel: De miuelhogy az töb bizonyághok közt, mellyekkel én ezt megh erőssítem aztis mondottam vala, hogy szent Pal Christus Urunkat *az Atya Isten Képének neueszte,*⁶⁵ azért ha minden kép báluány vólna, az mi kegyes megh váltónkatis baluánynak kellene mondany. Ez az egy czikkely nem teczik

20 Aluinci Uramnak, *mert Christust nem az véghre neuezi szent Pál az Atya Istennek képének, az menyből láthato emberi testet vöt vala fel, hanem az eo Isteni ereiére képest:* De ha fel nytottad vólna szemedet íó Uram, megh láttad vólna, hogy én az szent Pal mondásat, sem az Christus emberi természetire megh nem határoztam (noha ez szerent eo is vélünk egygüt, *Ad imaginem et similitudinem Dei factus,*⁶⁶ vólt) sem az Isteni természetet ki nem rekesztettem, hanem az *Argumentum* csak ez vala. Ha minden kép baluány, Tehát mikor szent Pál Urunkat képnek neuezi, bal-{50:}uanynak neuezi eotet:

⁶³ *Az 11. Patuar.*

⁶⁴ *Exod. 31. v. 3.*

⁶⁵ *Coloss. 1. v. 15. Heb. 1. v. 3.*

⁶⁶ *Genes. 1. v. 26.*

Ez az *Argumentum*, mind egy aránt szólghal, akar Isteni s' akár emberi természetű szerént mondgyuk eotet az Atya Isten képének: De te soha megh nem tekinted, houa nézzen az dologh, hanem csak *Belé Balás*:

- HARMADSZOR azt mondod, hogy Báluany az az kép *az ki elöt, mint Isten elöt,*
- 5 *az emberek le borúlnak, néki mint Istennek térdet feiet haytnak:* Igaz és helyes mondas ezis, mert az mint te maghad irod, ezt az én magyazatomból vötted: Es noha ezt az baluány képeknek *Definitioiat* helyén hagyod, látuan hogy ezt én sok gyözhetetlen bizonyásghokkal megh próbáltam vala, De eszedbe véuén, hogy ez semmit nem szolgálhána az te eluesztet igyednek, minthogy
- 10 *ió száíú louad vagon, más karba ütteted az dolghot, és azt mondod hogy, Báluany az á kép, mellyet az véghre öntnek, faragnak, ijrnak, szönek hogy abbol, vagy az által, Istent lassak, és abban vagy az által tisztellyék:* Ez immár bezzegh te talalmányod, és ellenkezik azokkal az miket eddegh mondál; Mert helyén hagyád azt az mit én erőssen megh bizonytottam vala, tudny illik,
- 15 *Hogy csak az az baluanyozó, Az ki Isteni tisztelettel illeti az teremtet állatot, Isteni meltosághot tulaydonit neki, eo elötte vgy borúl le, mint Isten elöt:* Ez ha így vagon; Tehát lehetet-^{51:}len, hogy baluanyozó légyen az ki egyebet nem tulaydonít az képeknek, hanem csak azt, *hogy ezek által lássa az Istent,* az az, hogy az képek megh emlekesztessék az Isteni cselekedetekről, és lelki szemeinket az Istenhez fel indicsak, és hogy *ezekbe, és ezek által tisztellyék az Istent* Ezt az köuetközést szem látomást így bizonytom: Mert nem csak nem tulaydonít Isteni meltosághot az képeknek valaki csak azt hiszi felöllök, hogy emlekeztető ielek az képek, mellyekbe és mellyek által vgy tisztellyük az Istent, mint mikor az IESVS neuének, az Euangeliomnak süuegh vetue,
- 25 és fem álua való halgatasáuál böcsüllyük eótét, De söt inkább, oly dólghot tulaydonít az képek, mely az Istenhez semmiképpen nem illendö, miuelhogy semmihéppen nem fér az Isteni természethez *hogy emlekeztető ielé légyen az Istennek, és eo általa és eö benne tiszteltessék az Isten.*⁶⁷ Vagon am ittis árok elöted Peter Uram, ha tudcz vghrany.
- 30 De lássuk mely csúfoson bizonycsa Aluinci, hogy baluány legyen az az kép mely által az Istenről megh emlekezünk, és eotet tisztellyük: *Elöször, vgymond, az Isten természetibe lelki állat, lathatlan, megh foghatatlan, ahöz*

⁶⁷ NOTA.

az marokny állathoz csatoltatik, az vagy azban foglaltatik hogy az {52:} által láttassék: Ez mind így volt Peter Uram? s' mi süle ki belölle? Te ennek az *Consequentiaiat* ki nem hozád: Talám vöd eszedbe hogy nem ide való dologh, mért ha mind vgy vólnais az mit mondasz, nem köuetköznék hogy

5 báluány az az kép mely által, megh emlekezünk az Isteni dolghokrúl, és tisztellyük az Istent: Iöllehet mi az Istent nem *csatollyuk, sem foghlallyuk az marokny állathoz*, hanemha tijs, az marokny szóhoz csatollyátok midön az Iesus neuét haluán, megh emlekeztek az mi vrunkrúl, és eo néki az eo neuének emlekezetiben tisztességhet tésttek, Mert mi csak szinte anny tisztet-

10 letet téstünk az szemmel látot ielnek, menyti tésttek az füllel hallot ielnek, az Iesus neuének, és az Euangeliomnak, mideon oluassák előttetek:

Touáb lépik Aluinci, és *Masodszor* vgymond,⁶⁸ *megh tyltotta az Vr Isten hogy semmi némü képekben ne tisztellyék ötet, mint az Baluanyozo Poghányok cselekesznek vála, és megh tyltya hogy semmi némü képbe eotet ki*

15 *ne ijrnák, mert nemis láttak az Horeben semmi hasonlatossághot, firfú, vagy aszonyállat képet.*⁶⁹ Ezböl az szent Iras mondásiból sem hozza azt ki Aluinci, és semmi szinnel ki sem hozhattya, az mit akar vála bizonítany, tudny illik, *Hogy Báluány légyen az az kép, mely által az Isten tiszteltetik.* Ezt vetet-

20 *ted vála {53:} célúl, de elfeletkezél maghadrúl, Es csak azt hozádki mind ezekből, hogy nagy lelki vaksághban kel annak lenny, az ki ezböl megh nem érti hogy az képek csinálása Isten hasonlatossághará, megh vagyon tyltua:* Nem ez az dologh Aluinci: Ha szinte vgy vólnais (ki vgy nincsen) hogy mi az Isten parancsolattya ellen csynálnank képeket az Istennek emlekezetire: De azért ezböl, vgyan nem sutúlhatnád azt ki, hogy baluanyózik vagyunk,

25 hanem ha aztis megh enghednéd, hogy teis minden nap báluánt imadcz, miuelhogy mindennap vétkezel az Isten parancsolattya ellen. Más az, hogy mi, nem vgy tisztellyük az képeket mint az baluanyózo Poghányok cselekédtek, mint böüön megh magyarázam az elseo leuélbe: Vegezetre az Uy törvényben nem adatot vyiob parancsolat azrúl hogy képeket ne

30 csinálljunk, hanem csak az Oo testamentomban adot parancsolatokat hozod elő, Azokba pedigh nem völt megh tíltua mindenestül, hogy semmi képet

⁶⁸ *Exod. 20. v. 4.*

⁶⁹ *Deutor. 4. nu. 15.*

ne csinálnánk, sőt megh parancsolá az Isten, hogy Cherubin Képeket csináltasson Moyses, és ezek előtt le borulván könyörghe Iosue az Istennek: Ha pedig azkor tilalmás löt vólnais egy altallyába hogy az Istent képbe ki ne iegyzenék, csak addégh tartot vólna ez az tilalom, migh az Ur Isten eo magha

5 külseo abrazatba megh nem ie-^{54:}lent vala; Es csak *Caeremonialis* törvény valá, mely az töb caeremoniákkal egyetembe megh szünt, az mi üdüöзитönk halála által.

NEGYEDSZER Ugyan az derék dologhoz kezd Aluinci; és azt bizonyttya, hogy *mi az képeket mint eleuen állatokat, Isteni tisztelettel illettyük.*

- 10 Ez nagy dologh Aluinci Uram, hogy az Concilium Tridentinumnak, és minden Catholicus embereknek nyluán való tudomány tétele ellen ezt foghod reánk, magha hiszem mi tudgyuk ióbban mi vagyon szüünkbe, hogy sem te. De lássuk bizonyághidat, I. *Bellarminus azt mondgya hogy nem csak ekességhért és emlekezetért kel az képeket tartany, hanem Isteny tiszteletnekis okaért:* Meny touáb: Mit hosz ki ezből? Azté hogy az képeknek Isteni tiszteletet tészünk? Ezt akarnád látom ki tekerny, de szégyenle-
- 15 tedbe nem mérted ki feiezny, látúan hogy ez semmi okon nem köuetközik: Ha én igy okoskodnam, *Az Vasárnapot nem csak nyughodalomnak okaért illik az Caluinistak, hanem az Istennek tisztességhéreis: Tehát az Caluinistak*
- 20 *az Vasárnapot Isten gyanant tisztelik,* Vallions nem amaszt kialtanadé; *Huy oktalan okoskodás.* Ezent kiálcsad te maghadnakis: Szent Pál azra ijnt, hogy mindeneket az Istennek tisztességhére cselekedgyünk, de azért vgy-^{55:}an nem ijnt azra, hogy mindeneket Isten gyanánt tisztellyünk: De lássuk az második bizonyághot. II. *Azt mondgyátok, vgymond, hogy nem*
- 25 *imadgyátok az faraghot képet, hanem azt az kit iegyez: Ha az kép iegyzi az Istent, hasonlónak kell hozzá lenny, Mert az iegy nem iegy, ha semmi hasonlátosságha nincsen raita az iedzendő dologhnak.*

- Ez immár feneketlen mélységh: Nem érkezik ennyére az én röuid ertelmem: Peter Uram, néha alábbis röpiüly hogy miys megh erthessük melysége-
- 30 okoskodásidat: De kérlek feycs megh ez kis kérdésemet, Miképpen lehesen hogy ez az Szó, ISTEN, az Istent iegyezze ti nállatokis, és mind az által ezt az Szót nem tartjátok Istennek? Miképpen lehessen hogy az szöld ágh, mellyet czegérgül ki tésznek, az bort iegyzi, noha nem folyó mint az bor? Meny az Iscolaba ió Peter Uram, és tanúld megh, mirt különbözzön az *similitudo*

- in essendo, et similitudo in representando.* Ióllehet az mint mondám ez elöt, mi az képeket nem oly iegeknek mondgyuk, mellyek az Isteni természetet vgy iegezzék mint eo maghában vgyon, hanem csak az mint külső és lát-ható abrazatba megh ielent az Prophetáknak, és az megh testesüles vtán minden rendeknek. III. *Az képeknek {56:} anny eröt tulaydonitotok* vgymond, *hogy titeket az üduösség dolghában, az Isten ismeretire megh taníthat mint szintén az Biblia: De Elöször ha szinte azt mondanókis, hogy vgy, söt hogy ióbban megh tanítaná az együgyüeket az kép, hogy sem az Biblia, de vgyan nem köuetköznék hogy az képek Isteni meltosághot tulaydonítánánk;*
- 5 Mert te sem tagadhatod, hogy az Predikátortúl ióbban megh tanulhattyák az együgyük az hit dólghait, hogy sem ha csak eö maghok othon oluasnák az Bibliat, Miuelhogy ha ióbban megh nem tanulhatnák, nem volna szükség Praedikatiot halgatny: De miuelhogy ez csak *ex defectu subiecti* vgyon, nem köuetközik, hogy az Predikator Istenné változzék, és az Bibliánál iób légyen: Más az, hogy Bellarminus ott nem szól *absolute* egy általlyába, sem az Bibliarúl nem emlekezik, hanem csak azt mondgya,⁷⁰ hogy *néha az kép ióbban taníjt, az írásnál,* Es akár kijs maghában megh tapasztalhattya, hogy néha egy aytatos képek tekintetiböl inkáb fel geried az Isteni szere-tetre, hogy sem az könyuek oluásából: IV. Es vtólszor, azt írja Aluinci,
- 20 hogy *annyt tulaydonítunk mi az képeknek mintha élök volnának, mert Bellarminus azt írja,⁷¹ hogy nem hóltak az szentek képei: Másut azt írja,⁷² hogy tisztelendök az szentek képei eö maghokbais. Soarius pe-{57:}digh tete-mesben szól, és azt mondgya hogy imadandók az képek:* Es itt osztán, mint egy iól örlöt, nagy vighan tapsol, megh sem foghta s' ighen mellyeszi, hazud-tol enghem, és csak el nem fordul esze örömében Aluinci Uramnak. De lassan iárij s' hamaréb el érkezel: Az feiünk fölot vigyázo Istennel bizonytottam, ki szüünket láttya, és mostis bizonytom, hogy mi semmit az egy Isten kiüül Isteni tisztelettel nem illetünk: Halhacza mit ír Bellarminus,⁷³ az te tölled elő hozot helyen: *Experientia docet, imagines quae non habentur pro Diis,*
- 25

⁷⁰ *Lib. 2. c. 10.*

⁷¹ *Lib. 2. c. 9.*

⁷² *Ibid. c. 21.*

⁷³ *Lib. 2. cap. 9. ad 3.*

- neminem licet rudissimum ita decipere, vt putentur viuere et spirare*: Probalt dologh vgymond, hogy az képek mellyek Isten gyanánt nem tartatnak, senkit akár mely tudatlant sem csalnak vgy megh, hogy eóket valaki előknek itijlye: Mikor pedigh azt mondgya Bellarminus, hogy *az szentek képet, nem kell hóltaknak neuezny*; megh magyarázza mint érti. *Imaginis vita, est repraesentatio, Illae ergo sunt mortuae quae nihil repraesentant*; Nincs az képnek egyéb eleuenséghe, vgymond, hanem csak az iegyzés, azért, csak azok az holt képek mellyek semmit nem iegyeznek: Ez az Bellarminus mondása, de te csak kapsz két felé az habokhozis, mint az vízben haló ember,
- 5 és az dologhnak sem eleit sem vtólytat megh nem {58:} tekinted: Azonképpen noha az képekrül azt ijria Bellarminus hogy tisztelny kell ezeket, de azt nem ijria, hogy Isteni tiszteletet kell nekik adny, söt azt ijria szent Damascenussal egyetembe,⁷⁴ hogy *Eretnek az valaki eó maghoknak az képeknek Isteny tiszteletet ad, valaki azoktúl valamit vaar, valaki azokban veti remeneségheet*:
- 15 Azt ijria,⁷⁵ hogy nem Isteni, hanem kisseb tisztelettel kel az képeket tisztelny: *Imago non est Deus, sed imago Dei, inde sequitur non deberi imagini honorem qui debetur Deo sed minorem*. Vegezetre; cap. 22. 23. 24. olj böuön, és oly nyluan megh magyarázza Bellarminus, hogy az képek eő maghok, semmi Isteni tisztelettel nem illethetnek, hogy álmélkodom rayta minemü
- 20 orczáual merte Aluinci **Bellarminus** bizonytany, hogy mi az képeknek, Isteni tiszteletet tészünk. Soariusis hasonló képpen szól, mert noha azt ijria hogy imádny kel az képeket, de olyan imadásrul szóll, az minemürül szóll szent Daudid, mikor azt mondgya,⁷⁷ hogy *imádgyuk az eo labának sámolyat*, és szent Palis,⁷⁸ mikor azt ijria hogy *Jakob imáda az Joseph veszeiének végheet*.
- 25 Az az, nem mondgya Soarius hogy eő maghát az képet Isteni imadással tisztelnyük, hanem az Isteni tisztelet azra néz, az kit az kép iegyez,⁷⁹ *Nam*

⁷⁴ *Bell. lib. 2. cap. 11. initio: cap. 12. initio.*

⁷⁵ *Illo. cap. 21. ad 2.*

⁷⁶ *3. Part. Tomo. 1. Disput. 54. sec. 3.*

⁷⁷ *Psal. 98. v. 5.*

⁷⁸ *Hebr. 11. v. 28.*

⁷⁹ *Soar. ibid. Sect. 3.*

cum imagines res inanimatae sint, non habent in se, vnde propter se colantur.
Mért az képek, lelketlen állatok léuén, vgymond, nincs semmi eo benne az miért eo maghokba imadtassának.

5 Fel nijsd mászor az szemedet íó Aluinci Uram mikor én ellenem valamit tamasztasz, mert vgy néz szemembe, hogy nyomodba lészek, és torkodban verem az mit helyén nem eytesz.

10 Ki teczik azért mind ezekből, hogy Aluinci csak egy szót sem felele amaz HAAT bizonyságokra, mellyekkel megh bizonytottam vála, hogy mi az képek tiszteletibe baluanyozók nem vagyunk, és ez okon, méltatlan neuezé ezt az haragos szitkokkal be mocskólt irásat FELELETNEK.

NYOLCZADIK REESZE.

Az szentek tiszteletirül.

HOGY az szentek, tiszteletibe semmi baluanyozást mi nem elegitünk, két derekas bizonyságot hosztam vala elő az elseo leuélbe.

- 5 Elseo ez vala; Mi, seminemü Isteni meltóságot, és tulaydonságot nem adunk az szentekre, miuelhogy azt taníttyuk, hogy az mi könyörghésinket, szüünk indúlattyát, etc. nem külömben láttak, ha-^{60:}nem csak úgy, mint az Prophétak láttak, tudny illik, az Istennek ielenteséből. Nem külömben kérünk testi lelki iókat töllök, hanem csak úgy, hogy könyörghésekkel
- 10 nyeriék ezeket mi nekünk, miképpen az élő híuekis egymást könyörghésekkel szokták seghíteny: Nem olyan közbe iaróknak hiszük őket minémü az mi üduözítünk csak egyedül, tudny illik, az kik eleghet tehetnének Istennek az mi bününkért, hanem csak olyanoknak, minémünek neuezi az iras Moysést, és az minémü közbe iáro egyyk élő ember az masikért, midön
- 15 Istennek könyörögh.⁸⁰ Mind ezekbe pedigh nyлууán való dologh, hogy semmi Isteni meltóság nem adatik az szenteknek: Tehát nincs ez illyen tiszteletbe semmi baluanyozás.

- Második bizonyság ez vala: Ha szinte az szentek nem tudnákis az mi kerésünket, ha szinte nem seghithetnénekis minket, Mind az által, nem csak
- 20 baluanyozók nem vólnánk az szentek seghitéghet kéruen, hanem inkább az könyörghésnek modgyáualis megh ielentenök, hogy mi az szenteknek nem csak Isteni tiszteletet nem tészünk, de söt inkább oly dólghot tulaydonítunk nekik, mely az Istenhez semmi forman nem illik:⁸¹ Mert csak azon kériük őket hogy *könyöröghienek Istennek erettünk*, Ezen pedigh ^{61:} az Istent semmikäppen nem kérhettyük: Tehát csak oly tiszteletet tészünk az szenteknek, mely vgyan nemis férhet semmi módon az Istenhez.
- 25

Ezekre kel vala megh felelly Aluincinek, eo pedigh taüüly kerül. *Akarod, vgymond, glossalni, mint mondgyátok Mariat közbe iarónak, de bélé süil, inkább hiszem nem vólt elég Porod, valamihez kezdeny pedigh és félbe*

⁸⁰ Gal. 3. nu. 19. Deut. 5.

⁸¹ NOTA.

- hadny, szégyen volna ha orczád volna:* Ityllye megh akar ki, ha félbe hattamé az mitt el kezdettem, mikor Isten szerént lelkem szerént, megh mondottam, hogy Bodogh aszont nem külömben mondgyuk közbe iarónak, hanem az mint Moysést az íras közbe iarónak neuezi, és mijs az elő embert mikor másért
- 5 könyöröggh, közbe iarónak mondhattgyuk; Te vagy az Aluinci Uram, az ki min-dent félbe haraps, és az oluasót, *Bezara, Bullingerusra Musculusra* igazítod, aznak bizonyságghara hogy mi az szenteket vgyan Isten gyanánt imádgjuk. De mi tudgyuk ióbban nállatoknál mint tisztellyük az szenteket, és bátran azt mondgyuk, hogy Atok légyen, valaki Isten gyanánt imadgya az szen-
 10 teket: Mítt akarsz egyebet? Miuelhogy pedigh az leuélbeis, az Gyarmati Miklós ellen yrt könyuemre igazítalak, mostis azra igazítlak: Melybe megh mutatám, hogy az szenteket nem szabad imádný külöm-
 15 illendő böcsüllettel, és tisztességghel kel őket illetny. Ez mélllet pedigh vélünk egyetembe Epiphanius, és az teöb réghí szentek igazán taníttýák, hogy Isteny *adoratio* sem Bodogh aszont, sem senkit az Isten kiüül nem illet: Ugyan azon helyen megh mutatám, hogy Bonauentura az MARIA Psalteriomaba semmi Isteni tiszteletet nem tulaidonít Marianak.⁸⁴
- 20 Es mikor szüz Mariat azon kériük, hogy könyörüllýön raytunk, az bünösöket megh terícse, vigasztallya az szomorúkat, etc. csak azon kériük, hogy könyörgheséuel nyerien kegyelmet nékünk az Istentül. Felicianust hozod elő, mintha azt ijrná, hogy *az minemü imadással imádtatik az Jesus Christus, azonnal imadandó szüsz Maria*. Nállam ez az Felicianus nincsen, nem látha-
 25 tom megh ha igazán hozod elő, vagy hamissan; De azt mondom, hogy ha eö szaua ez, az mitt te reá fogsz, nem iól szóllot, nem az Romay Anyaszentegyház vallása szerént szóllot, nem igazat mondot, és ezbe senki közzüllünk ötet nem köueti; Iollehet én nem hiszem hogy sem Faelicianus, sem senki egyéb azt mon-dotta volna az mit te rebes-
 30 gecz; Mert ha az Posony Apaczákról oly nyulán

⁸² Fol. 12. 13.⁸³ 3. Reg. 1. n. 16. 23.⁸⁴ Fol. 4. et 29.

merél hamissat mondany az mint ez elöt megh mutatám,⁸⁵ Ha Bellarminust, és Soariust csak im nem réghen oly méltatlánul akarád hasonlo gyalázattal illetny az képek tiszteletibe, nem okoson cselekedném ha itt az te szauadat *exceptio* nélkül való igazsághnak itílném.

5 Holot pedigh dicsekedel azzal, hogy ti az szenteket ighen tisztelitek, megh mutatám az Gyarmati ellen ijrt könyüben⁸⁶ és egyébüttis, mely szépen tiszteli Caluinus az szenteket. Ha az gyalázat, és szidalmazás tisztességh ti nállatok, Caluinusis az te Atyád, igazán tiszteli az szenteket.

10 Itt sem felel azért Aluinci az én bizonyságghimra, és kualtképpen az masodikra, egy szót nem szólla; Mert *vbi non est* ot ne keresd.

Azért be feiezuén ezt az elseo leuélre való szitkozodásit, azt ijria, hogy *Irigylem én az eo allapattyát, és hiszelkedem néki mikor böcsüllettel illetem eotet*: Nincs miért hizelkedgyem; mert sem várok, sem tartok tölled, hanem csak az én emberséghem vit rea hogy tisztességhesen szólnek hozzád, 15 miuehogy nem az te gyalazatodra ijrtam az mitt ijrtam, hanem az jgazságh {64;} oltalmára: Ha gyalázny akarnálak, tálám ollyakat mondanék hogy az mustar magh megh ránczoltatná az orrodát: De csak az igazságh maradgyon helyén, nem keuánom gyalazatodat: Irigységghre való dolghot sem ismérek semmit benned, mert ezben az egész irasodban, tudos emberhez illendő mon- 20 dást csak egyyet sem látok. Azért, *Res tuas tibi habeto*:

⁸⁵ *Supra fol. 16.*

⁸⁶ *Fol. 51.*

KILENCZEDIK REESZE.

*Az elseö Leuélnek Post scriptumárúl**Az Heluetiai Confessiórúl.*

- Szitkozodásidat fülem mellöl bocsátom mert külömben ezekre megh nem
5 felelhetek, hanemha szembe állok veled, és fottigh szidogátlak, kit én töllem
 ne uáry: Az Religio libertássat az mi illeti, azrúlis az Negyedik leuélnek
 elseo kérdésére való feleletedet várom, és azkor szóllok böuön ez dologhrúl:
 Holot pedigh azt forghatod hogy egybe akarlak én titeket Caluinistákat
 az Lutheranusokkal veszteny, nem szükséggh hogy en ezben mesterkedgyem,
10 az ti maghatok egy más ellen való írási tésznek ezrül bizonyásghot, mint
 az ötödik leuélben megh mutatám,⁸⁷ és ha ketelkednél ez-{65;}ben, tekíncs
 megh egy Schlüsselburgius Lutherista Superintendensnek imillyen könyuét,
Theologiae Caluinianae lib. 3. quibus Demonstratur, eos de nullo fere
doctrinae Christianae articulo recte sentire, vagy, hogy mesze ne fáradgy,
15 tekíncs megh az Cassai Iscola mesternek, Grauerus Albertnak, Bartffan
 illyen Titulussal nyomtatot könyuét: *Bellum Joannis Caluini et JESV Christi,*
hoc est Antithesis doctrinae Caluinianorum et Christi, in qua horrendissimae
blasphemiae Caluinianorum demonstrantur: etc. De azok ám bár halgatásban
 legyenek mostan, lássuk mitt mondasz az derék dologhoz.
- 20** Az Tiguri Helueciai Confessionak sommáiát hoztam vála elő
 az *Postscriptumban*, fel iegyezuén, minémü képtelen szidalmazásokkal
 adgyák megh az kölcsönt Luthernek az Helueciak, és szám szerént, Tyz
 temérdek hamissághot hozék elő az Confessiobúl, Es eot rendbéli dólghot
 mellyel fenékkal fel forgattya az magha vallásat ez az Confessio; Itt Aluinci
25 nem tud houá lenny, dúl fül maghában, haszuttat, szidalmaz enghem.
 Es miuelhogy én, *Confessionem Tigurinam anni 1545.* hoztam vala elő,
 és azból mondottam vala hogy szórúl szóra igazán fel iegyzem az Helueciai
 vallást, Azt ijria Aluinci hogy *eo nem kaphatta ezt az Confessiot mellyet én*
említek, hanem {66;} eö nálla 1568. esztendei Confessio vagon, melybe egy

⁸⁷ Folio 132.

- punct sincs azokba az miket én elő hozok.*⁸⁸ Ez szinte anny, mintha azt mondanád, hogy te az Tigurina Confessiot nem kaphattad, de az AEsopus fabuláit oluastad, és ott fel nem találtad az mitt én mondok. En az fúrút emlitem s' te az bardrúl szollasz; Soha mégh embert nem láttam az kiben anny esz nem
- 5 vólna, hogy ennek az feleletnek ektelenségégh eszében nem vehetné, az ki meg nem jtilhetné, mely mód nélkül bánol velem, midön egy felöl azt monod hogy az mely Confessiot én emlétek azt te nem láttad, és meghis vgy haszuttolsz más felöl, mintha nállad vólna az Tigurina Helueciai Confessio mellyet én emlétek, és reá forghatuán, ott nem találtad vólna az mit én irok.⁸⁹
- 10 Ne adgya azt az Isten, hogy hamissan valamit kölcsek senkire, az vagy hogy az igazságghot hazughsággal oltalmazsam. Azért én it téghedet az Isten eleibe, és az világh eleibe idézlek, hogy ily méltatlan hazudtacz enghemet; Mert az menynek földnek Istene tudgya, hogy azban az Helueciai Tigurina Confessioban oluastam, és igazán azból ijrtam az mit az *Postscriptumban*
- 15 elő hoztam.
- De, meggh iöttem én onnan Aluinci az {67;}houá te indúltal. Tudom hon vgyon fundamentoma tudatlansághodból származot szitkaidnak: Azt alytod te hogy az ti dolghotokba olyan alhatatosságh vgyon mint az Romai Ecclesiában, és, mindenkor csak vgyan azon egy Confessio marad helyén
- 20 nállatok: Semmi sincs ezben ió Uram, hanem az mint Irenaeus ijria,⁹⁰ *Alienati a veritate, aliter atque aliter per tempora de eisdem sentiunt*, az kik az igazságghat el szakadtak vgymond, külömb üdökben, külömben vélekednek vgyan azon dólghokrúl, Es az miképpen Hilarius az Arianusokrúl ijria;⁹¹ *Annuas atque menstruas fides decernimus, decretis paenitemus, Defendimus,*
- 25 *defensos Anathematizamus:* Esztendönként és holnaponként, hitet vyítunk, hamar meggh bannyuk vegezésinket, most ezt oltalmazzuk, ismét karhoztattyuk: Ez aránt uan az ti dólghotokis, hol egy, hol más kaptába ütitek Confessiókat, Es mint az medue az eo fiát, nyalogatástokkal lagyttyátok, formallyátok, foldozzátok, füghe leuéllel fődözgetitek; Azért hogy iól meggh

⁸⁸ *Jó müued Gall báyta: etc.*

⁸⁹ NOTA.

⁹⁰ *Iren. lib. 3. c. 40. n. 3.*

⁹¹ *Lib. posteriori ad Constant: cuius initium Non sum nescius.*

éresed, nem csak egy Confessiot írtak Helueciabannis, De én vgyan szánt szandékkal azrül emlekeztem az *Post scriptumba*, mellyet még Luther eltében ijrtak az Helueciak, mikor az Sacramentariusok az eo tudományoknak vyionnan költ senhéiét ki {68:} adák az világh eleiben, Es annakokáért, nem csak *generaliter* emlytettem az Helueciai Confessiot (miuelhogy ha csak így említettem volna, az különböző Confessiok közt, nem tudhatta volna az oluasó mellyket kellyen érteny) hanem megh *specificaltam*, hogy az 1545. esztendőbéli Tigurina Confessorúl szöllok, *Confessio Tigurina anni 1545*. Es feiemen éghessék megh az könyuet, ha azba fel nem talállyak az miket az *Postscriptumba* elő hozék: Azért válasz ez három dologh közt Aluinci, Azuagy mennyünk köz helyre mind ketten, és én oda viszem ezt az Confessiot, és mind szemed eleiben rakogatom az mit elő hosztam belölle: Az vagy, bízd megh hitt emberedre hogy Becsbe légyen szembe velem, és én az eo Felséghe Király Urunk Bibliothecaiában fel keresem ezt az Confessiot, és megh tapasztaltatom vélle, hogy én igaz ember vagyok. Az vagy, Helueciából, egy vagy két várasnak pecsétes leuelét hozatom, melybe bizonyságghot tegyenek, hogy az mely Confessiot én eleo hozok, igazán Helueciai, és Tiguri Confessio legyen, nem valami költöt iras, Es hogy azban, mind azok legyenek, az miket én elő szamláltam. De vízszontagh te tölled azt kiuánom, hogy ha ezeket megh cselekeszem, kuhit mondgy te is, és megh vallyad, hogy szinte {69:} vgy iártam én te veled, Mint az ki egy siket emberrel beszél, mely, nem felel azra az mitt tölle kérdnek, hanem csak Isten tudgya hon iár nyelue.

Egy szóual azért, nem igazán mondod hogy ez az Confessio azt nem tanította, hogy *Numa, Aristides, Socrates üduözültek*. Mert az igaz Isten lattyá, hogy ezt tanyttya, és minek vtánna azt mondotta volna, hogy Luther azt ijria Zuingliusrúl, hogy tiszta Pogány vólt, miuelhogy Numat, Sócratest, etc. üduözülteknek neuezi, ezen szókat ijria az Confessio:⁹² *Confessio fatetur saluos fuisse, quia Numa idolum nullum fabricauit in templis teste Plutarcho, et pacificus fuit. Socrates vnum Deum coluit: multa de honesta vita Aristidis praedicantur:*

⁹² *Confessio Tigurinae, Impressa 1545. Tiguri. fol. 15. 16.*

- Azzal sem igazán hazuttacz enghem, mintha az Confessioban nem vólna, hogy az kiben igaz hitt vagyon, az be tölti az törüént, és mindent iól cselekeszik: Es hogy az VVr vacsoraiában, csak gondolatunk szerént vagyon az Christus: Mert mind ezek, azon ighíkkal mellyekkel elő hosztam, azban az Tigurina
- 5 Confessioban vannak, és azonképpen, ezis ott vagyon;⁹³ *Solus Christus est vnicus fidelium coram Deo mediator et intercessor*, Csak eó magha Christus egyedül közbe iáro, és esedező Isten elöt az híuekért: Ha eó csak egyedül, Tehát eó kiüülle sem élő, {70;} sem megh dücsöüült híuek nem *intercedalhatnak* mi értünk Isten elöt, mely köuetközés oly nyluán való, hogy az kinek esze
- 10 vagyon, ezben megh nem akadhat: Bezzegh ha az Confessio azt mondaná az mitt te mondasz, *hogy az éghbe, nincs töb szoszólló Christusnal*, nem köuetköznék ezből hogy az földi emberek egymásért nem könyöröghetnének, De az Confessio ezt így megh nem határozza, hanem generaliter, vgy mondgya az mint elő hozám.
- 15 Aztis mondottam vala hogy az Confessio, *csak egyedül az puszta hitnek tulaydoníttya az üüdüösségheet, kiuel az keresztséghet és poenitentiai haszontalanná tészí*: Itt először azzal pironghat Aluinci hogy nem iól fordítom az *solat* pusztának, *de ezzel, csak azt akarom be színleny, hogy ök az ió cselekedetet semmiué tészik, magha mi*, vgymond *nem az tettetes, hiuolkodó, megh hólt*
- 20 *hitrül szóllunk, de az élő hitrül, kinek eő maghát élönek lenny, élő cselekedetekkel kell megh mutatny*: *Es, ha az hitre eő maghára nézünk semmi ió cselekedetektül el nem szakad, mint az tüztül az eo meleghséghe el nem válik*: Az mennybe pedigh *az hit Isten ayandéka, az üüdüösségheek megh foghó keze, egyedül csak néki tulaydonittatik az megh igazulás*. Csuda Calepinusra
- 25 akadtál vólt téis bizot {71;} Uram, melybe az *sola fides*, annyit tézen, mint *elő, és minden ió cselekedetekkel egygyüt iáro Hitt*: En ez ideigh azt tudtam hogy ez az Deak szoo *sola*, annyit tégyen mint *csak egyedül*, és ígyis fordítottam vala az én könyuemben, noha vtánna vetém az *Pusztátis*, mert az magyar nyelunek folyása szerént, anny az Puszta hit, mint az egyedül való hit: De ha
- 30 ezben vétek vagyon, ám had el az *Pusztat*, és tarcs megh az *csak egyedült*: De, iusson eszedbé hogy egy keuessé eléb azt mondad, hogy nem az Helueciai Confessio tanitása, hanem csak *én hiüsághos Patuarkodásom az, hogy az hiuö*

⁹³ Folio 45.

- ember, tellyességiesen be tölcse az törüént, Itt pedigh azt mondod, hogy semmi ió cselekedettül el nem szakad az igaz hitt:*⁹⁴ Ha valamibe be nem tölti az igaz hitü ember az törüént, kétseghnélkül el szakad valamely ió cselekedettül az eó hiti, mikor az törüent megh szeghi: De az te itiled szerént az *igaz hit*
- 5** *semmi ió cselekedettül el nem szakad;* Tehát az igaz hitü ember, mindenben bé tölti az Isten törüenyet: Ez féle Labyrinthokkal mindenüt böuölködik az ti irástok. Touábba azt tudtam én ez ideigh, hogy Aluinci Péter, vagy Lutherista vagy Caluinista légyen, de az mint látom, csak {72:} *Suista*, maghán való hiti vagon, Mert az Lutheranusok és Caluinistak azt taníttják, hogy lehetetlen
- 10** *dologh hogy az ember megh tarcsa az Istennek törüenyet; Es hogy az embernek minden cselekedeti vndok ocsmányságh Isten elöt, miképpen az Negyedik leuélbe, az XIII. és XVIII. kérdésbe fel iegyzetem vala: Aluinci pedigh azt taníttja, hogy az kiben igaz hit vagon, semmi ió cselekedetektül el nem szakad, és hogy az igaz hittül, elő cselekedetek származnak:* Nylua nem így beszél
- 15** *Caluinus, és Luther, hanem azt ijriak, hogy soha az mi üduösséghünkrül, és jgazulásunkrül bizonyosok nem lehetünk, ha az jgaz hithez szükséghes az törüeny szerént való ió élet, miuelhogy, mond, mi maghunk tudgyuk, hogy naponként sokat vétkezünk, és az vétkek, válogatás nélkül, mind örök kárhozatot érdemlenek. Aut omni spe iustificationis excludimur, aut a legis*
- 20** *Justitia solui nos oportet, et sic quidem, vt nulla prorsus operum ratio habeatur.*⁹⁵ De ezrül böuebben szöllék az második leuélbe:⁹⁶ Es, ha az *sola fidesen* azt az hitet értitek, mely az Isteni szeretettel megh eleueníttetik, és minden ió cselekedetekkel tündöklük, mi töllünk nem különböztök, mert mijs azt vallyuk,⁹⁷ hogy az bünböl ki térő embernek igazulása, az eleuen hit által lészen,
- 25** *Mert imigyen szól {73:} az Tridentomi Concilium,⁹⁸ In ipsa Justificatione, cum remissione peccatorum, haec omnia simul infusa accipit homo per Christum, cui inseritur, Fidem, spem, Charitatem, nam fides, nisi ad eam spes et Caritas accedat, neque vnit perfecte cum Christo, neque corporis eius viuum membrum efficit, qua ratione verissime dicitur Fidem sine operibus mortuam esse, Nem*

⁹⁴ NOTA.⁹⁵ *Cal. lib. 3. c. 19. nu. 2.*⁹⁶ *Folio. 57.*⁹⁷ NOTA.⁹⁸ *Sess. 6. c. 7.*

hozom it elő,⁹⁹ hogy ha az igaz hit, semmi jó cselekedettől el nem szakadhat, az mint te mondod, nyilván következik, hogy az embernek, mind annyszor nincs igaz hite, valamenyszer vétkezik. Több ezféle *Consequentiakatis* el hagyok, csak azt mondom, hogy ha mind vgy vólnais az mitt te beszéllesz, vgyan nem

5 mentené, hanem inkább vádolná ezis az Helueciai Tigrurina Confessiot, mely azzal bizonyttya hogy az Ur szent testének vétele nem szükséghe, mert csak az egy hit által üduözülünk:

Vegezetre, mikor az Confessio csak két szentséghe hirdetne, én azt vetém vtánna, hogy Sz: Pál, az hazassághotis szentséghe mondgya. Te így felelsz

10 ezre, *Bezzegh szentséghe ez, de nem olyan latornak való, mint ti.* Tisztességhe marokkal jó Uram: Ezé az emberséghe hogy feienként minket latroknak neuesz? Mint mentené itt magadat ha valaki azt mondaná, *In via stultus ambulans, cum ipse insipiens sit omnes stultos* {74:} *aestimat*.¹⁰⁰ Talám ha ezt mondaná valaki mindgyárt megh haragodnál: Am azért ittis meny el véllé:

15 **T**arcs maghadnak ezt mászorra, mert mi, reánk nem vészük az te szitkaidat. De azt maghaddal bizonytom, hogy ha csak *az szent életet elő embernek való az hazasságh*, keués hazassagh vagyon ti köztetéek Praedikátor Uraim; Erted az többit hanem koszos az feied, mert az Bornemisza Peter Praedikatioiból eszedbe iutaték nem tudom mit, az Negyedik leuélbe *fol. 89.* Vegezetre, ezzel

20 az morghó felelettel, nem mented az Confessiot, hanem az eó tanitása ellen, három sacramentomot állacz.

⁹⁹ NOTA.

¹⁰⁰ *Eccles. 10. n. 3.*

TIZEDIK REESZE.

Az Augustána Confessiórúl.

- ITIS *boni ominis caussa* szitkokkal kezded, szitkokkal véghezved minden dólghodat; Hadgyunk béket az te gyermek iatékidnak, és hiuolkodó csufságidnak, szóllyunk az dologhoz. Két erős bizonyásghot tamasztottam valá az Augustána Confessionak megh rontására: ELSEOT azt, hogy az nem lehet jgaz és szent lélektül származot Confessio, mellyet az eö szerzői és követői, sokszor, nagy dólghokban el valasztatták, és oly különbözö formában üttenék, hogy megh sem ismerhetnék mellyk légyen az az Confessio. De illyen valtozandó vólt 1530. esztendötül foghua, mind szinte 1580. esztendeigh az Augustána Confessio, az az, mind addigh, mígh az Liber Concordiae ki nem nyomtattaték, az mint minden Religion való tudos emberek bizonyásghival megh mutatám az *Postscriptumba*. Tehát lehetetlen hogy igaz vallás légyen az Augustana Confessio.
- MASODSZOR igazságidnak szent lelkétül származot Confessio nem lehet az, valamely sok nyulán való hazugságidokkal terhes: De az Augustana Confessio, és az Apologia, rakua sok hamissan költöt dologghal. *Ergo*: Es röüdeden Nyólcz csontos, tetemes, velös hamissan költöt dólghót hoztam vala elő: Mert azt mondgya az Confessio; I. Hogy az hit dólgyban, nem különböz az Római Ecclesiátúl. II. Hogy az Misét, minden szokot Caeremoniáiual, nagy böcsüllettel bé vészi. III. Hogy az halottakért való imadközást nem tiltya. IV. Hogy az Papistak azt taníttyak hogy az bünnek bocsanattyát, és az megh jgazulást, cselekedetekkel érdemlik. V. Hogy az Papisták az Sacramentomokrúl azt mondgyák, hogy hitt nélkül és minden ió indúlat nélkül megh igazítanak. VI. Hogy az Papistak azt vallyák, hogy Christus Vrunk csak az eredendö bünért töt eleghét, az töb bünöket az Mise le mossa. VII. Azt foghia Szent Agostonra, hogy az eo tecezése szerént, az eredendö bün el nem töröltetik, csak be földöztetik: VIII. Hogy csak négy szász esztendeie mi ólta Német országhban az Papok nötelen élete kezdetet: Röüdeden azért megh mutattam vala, az *Postscriptumba*, hogy mind ezeket, hamissan taníttya az Augustana Confessio.

Az ELSEO bizonyosághra Aluinci azt mondgya, hogy az nyomtatásnak modgyában különböznek az Augustana Confessiok. Mert egyyk öreghbötükkel, másik kissebbel nyomtatot, egyyk egy üdőben amaz Várasban, másik más üdőben, és más várasban költ ki, némely szókbais lehetet változás, mint az Bibliábais némely szókat különbben magyaráznak az Papistakis. Ezen kiüül, vgymond valamely exemplárt egybe gyöthetem, hiba nélkül, mind azon igazsággrúl szólnak.

De bizot Vram, én nem ezféle nyomtatásban való külömbséggrúl, sem egy vagy két szónak külömb magyarázattyárúl szóllok, hanem sok dólghoknak hozzá toldozasárul, megh vesztegetesérul, külömb értelemre való fordításárul, vgy annyéra hogy mikor legh először ki nyomtatákis ezt az Confessiot, szánszandékkal, sok helyen *de-praualtatek* hamisrá fordították. Halhacza mit ijr ezrül, eo magha Melanchton.¹⁰¹ *Ita est excusa Confessio, vt multis in locis appareat, de industria deprauatam esse; Quia ergo periculum est, ne mendae illae PRIMAE editionis pariant nouas Calumnias, necesse est emendatam denuo edere.* Az Caluinistak közzülis az Palatinatusban való Theológusok, minek vtánna sok szóual megh mutatták vólna, hogy nem méltó az Augustána Confessiónak valami nagy böcsületet tulaydonítany, az többi közt ezt mondgyak.¹⁰² *Illi ipsi qui Confessionem scripserunt, aliqua subinde in ea correxerunt, vt satis ostendit eaditionum diuersitas.* Es ha megh tekintetted az mely Confessio az *corpus Doctrinaeban*, és az mely *in libro Concordiae* vagon, megh láthattad, hogy oly mesze iárnak egymástul mint az égh az földtül.

De miuelhogy az Augustana Confessionak, nem csak ezt, de sok egyéb féle fogyatkozásitis tulaidon köniuecskében megh mutattam, nem fárasztom most töb bizonyosághokkal Te kegyelmedet:

Az TIZEDIK articulushnak el változtatásárul, Hunnius eő magha bizonyosághom,¹⁰³ és miuelhogy az Caluinistáknak töb hitele vagon nallad, az Palatinatusbéli Caluinista Theológusok így ijrnek ez dologgrúl.¹⁰⁴

¹⁰¹ *Praefat. Corporis Doctrinae ad Lector.*

¹⁰² *Admonit. de Libr. Concordiae, cap. 4. fol. 143.*

¹⁰³ *Hunnius De Sacram. praefat.*

¹⁰⁴ *Loco citato fol. 147.*

In editionis Germanicae articulo decimo, cum in {78:} Coena verum corpus et sanguis Christi dicitur esse sub speciebus panis et vini, non substantia, sed duntaxat species panis et vini adesse dicitur, vnde Papistae Transsubstantiationem verbis illis tradi crediderunt, neque tunc

5 *contradixerunt authores Confessionis.* Borsot törnek am ezek orrod alá Aluinci Uram, és igazatis mondnak, mert az mely Augustana Confessiot 1530. esztendőben, az az, mindgyárt mihent az Csaszárnak be adák, Németül ki nyomtatának, nállam vagyon, és ott az vagyon ijrua, hogy az **kenyének** és bornak színe alat vagyon az Christus teste:

10 Te itt csak azt feleled *Tiétek* vgymond *az az mély bölcseségh*, SZINE ALAT, *mellyet ti találtatok minden üdöbéli philosophusok ellen, quod mutata substantia accidens superficiabiliter maneat inuiolabiliter*: Ebeuére, s' ki tudta hogy téis Philosophus légy? Calepinusra is ióra találtal vólt, nem akaratoddal, mely az superficiabilitert nyeluedre adta: De miért nem neuesz

15 csak egy Philosophustis az kitül az te *axiomadat* vötted? Es ha az természet folyása szerént az vgy vólnais az mint mondod az Philosophusok itileti szerént, miért nem gondolod megh, hogy természet fölöt való dologh az Sacramentomok dólgha? Ióllehet nem itílem hogy maghadis igaznak itílyyed azt az mély Philosophiat, hogy, valamikor az természet el változik,

20 minden {79:} külső láthato színe és *accidense* el változzék, mert az mely embernek eltebe horgas orra, seb helyyel megh iegyzet homloka, etc. vólt, mikor megh halis helyén maradnak ezek az *accidensek*, magha vgy teczik hogy *mutatur substantia*, el változik az ember az halál által; Vészem eszembe mely mélyen be gazoltál az Philosophiaba, de ezfelébe többet ki ne végy, mert

25 ha maghadhoz hasonloul vólna közöd, maid azt foghná nékedis mondany,¹⁰⁵ *Insanis Petre, multae literae te ad insaniam conuertunt*, az nágy bölcseségh miat, nem tudod mit mondasz: De én csak ezzel sem terhellek téghedet, Am légy bekéuel én miattam.

Vészem eszembe mit akarnál mondany, tudny illik, hogy *Accidens non potest sine subiecto esse*: De ezt csak az természet folyása szerént kel érteny, miképpen aztis, hogy az nehéz test, nem járhat az vjz hátan, és az ember nem élhet az tűzbe, noha az Istennek megh határozhatatlan ereie, ezeket,

¹⁰⁵ Act. 26. v. 24.

és nagyob dólghokatis megh cselekedhet szem finy vesztés nélkül, miképpen az Mannárúl oluassuk hogy midön az igazak ezt érszik vala, valaminémü eledelnek ijzít akarták érzeny olyan ijzt,¹⁰⁶ olyan *accidenset* érzettek benne, szem finy vesztés nélkül, noha minden eledelnek természeti nem vala az mannában.

5

{80:} Az MASODIK bizonyságghra mellyet az Augustana Confessio ellen tamasztottam vála, nagy szakadozua két röuid feleletet kottyant Aluinci. Elöször, *hogy az Romai Ecclesiátúl maghát nem különbözteti*, vgymond az *Confessio*, *csak keüés gonosz szokást hadgyon el az Romai Ecclesia: Ezre megh vagyon feleleted az tizedik Patuarba.*

10

En pedigh azt mondom, az mintt ez elöttis mondám,¹⁰⁷ hogy ezre te csak egy szót sem szóllasz: Mert én azban vetém az hazughsághnak gyökerét, és veleiét, hogy azt meri mondany az *Confessio*, hogy semmiben az hit dólghai közzül, nem különböz mi töllünk; Te pedigh ezre sem azt nem mondog, hogy igaz az mitt az *Confessio* mond, sem azt hogy nem igaz, hanem el mülsz mellölle, és azrúl Praedikálsz, hogy nem aprólék dólghok azok az gonosz szokások mellyeket nem szerettek az Romai Ecclesiába. Nem ez az kérdés,¹⁰⁸ hanem csak egy szóual azt mond megh, Az hit dólghaiban különböztöké töllünk, vagy nem? Ha különböztök, nem igaz az *Confessio* szaua: Ha nem különböztök, hamissan mondasz te minket baluanyozóknak. Ertede? Ha érted foghd be az szádat s' kiálcs nagyot.

15

20

Az második és harmadik hazughsághot, mint hogy megh nem mentheti, száraz láb-*{81:}*bal által lépi Aluinci Uram, és halgatással approballya, mert *qui tacet consentire videtur*:¹⁰⁹ Azonképpen az *Eotödik, Hatodik, Hetedik, Nyólczadik* hazughsághrúl sem emlekezik egy szóualis, látuan hamis igyének megh oltálmazhatatlansághat: Hanem csak az Negyedik hazughsághon kapdos, de úgy, hogy mindenüt magához hasonlónak mutassa maghat, az az, semmit azrúl nem szól, az mirül én szóllottam valá, Mert én ezt ijrtam vala,¹¹⁰ *Abban nyluán hazud az Augustána Confessio, mikor az Romai hiten valókrúl*

25

¹⁰⁶ *Sapient. 16. v. 20. 21.*

¹⁰⁷ *Supra fol. 44.*

¹⁰⁸ NOTA.

¹⁰⁹ NOTA.

¹¹⁰ NOTA.

azt írja, hogy eők cselekedetekkel, vagy szerzetes életekkel érdemlik az bűnnek bocsanattját és az megh igazulást: Ezre Aluinci semmit nem szól, hanem, más karba ütteti az dolghot, *Hazughságznak mondod* vgymond *hogy az Augustana Confessio felöllétek azt írja hogy üdüösséghteket nem csak hitből variátok*
5 *ingyen, hanem cselekedetekkel érdemlitek: Bellarminus nyluan írja hogy az hitt csak eó magha nem üdüözt. Ha igaz hogy ti csak az egy Jésus Christusért variátok bünötök bocsánattját, houá léssen amaz mondása Bellarminusnak,¹¹¹ hogy az szeretetből származot ió cselekedetek meltóságoson érdemlik az örök életet? Houá léssen az böytölésnek érdeme, melyrül azt írja Bellarminus hogy*
10 *mennyei iutalmok vagyon, és elehtétel az maghunk, és más ember büneiért? El feleitetede hogy ide fel az Hel-^{82:}ueciai Confessióban hazughságznak mondád, hogy csak az Christusban való hitt által igazulunk megh, Itt egyenesen vissza mondod: Ez az te nagy csontos, tetemes, velleos, derekas feleleted.*

Ha szómat foghadod, ió tanácsot adok Aluinci Uram, mászor midőn
15 valamit akarsz írnyia, eleb egy kis Helleborussal tisztittasd megh az agyad veleíét, mert ha mind így viseled maghadat mint ekkoráigh, ketelkedny foghok betegséghedrül: Nem igaz hogy én hazughságznak mondottam volna, hogy az Augustana Confessio azt írta mi röllunk, *hogy üdüösséghtünket, nem csak hitből váriuk ingyen: Nem igaz, hogy igyenesen viszá mondom,*
20 *az mitt az elöt mondottam vala, tudny illik hogy nem csak az hitt által igazulunk megh: Nem igaz hogy Bellarminussal ellenkezem, ki azt taníttya hogy az szeretetből származot ió cselekedetek érdemlik az örök életet: Mert hogy megh ércsed, külömben kell az bűnnek bocsanattjáról vagy az megh igazulásról, és külömben kell az bodogságh coronaiának megh nyeresérül*
25 *szóllany: Mi azt hiszuk és taníttjuk az Conciliom Tridentinommal egyetembe, hogy noha az bünös embernek megh teresére székségh nem csak az igaz Hit, de az Reménségh, az poenitentia tartás, az bűnnek lelki faydalommal való, ^{83:}megh banása, etc. de mind az által, nem érdemellyük ezekkel az dispositiokkal keszületekkel az megh igazulást, és az bűnnek bocsanattját, hanem csak ingyen az közbe iáró Christus erdeméért bocsátatik, megh az mi bününk, miképpen Szent Pál, az Romabeliekhez íjrt egész leuelében megh mutattya: Ez mellet, aztis taníttjuk, hogy minek*

¹¹¹ Bellar. De bonis operib. lib. 2. c. 11.

- vtánna immár ingyen be óltattunk az igaz szőlő töben az Christusban, az eö erdeméért adatot seghítő malasztal íótt cselekeszünk, és az eö igaz ighireti szerént, iutalmát adgya az mi cselekedetünknek, mind ez világhon, s' mind az másikon: Mert noha mindgyárt mihent megh igazúlunk, és Istennek
- 5 kedues fiai lészünk, az Atyai örökséghezis közünk vagyon, de azért az vtán való íó cselekedetekkel, öregghbedik az mi Coronánk az bodoghsághban: Ez vólt mindenkor, és ez mostis az Romai Ecclesiának közönségghes vallása, mellyet szépen előnkben aad az Tridentomi Conciliom imillyen szókkal;¹¹²
- 10 *Non remittuntur, neque remissa sunt vnquam peccata, nisi gratis, diuina misericordia, propter Christum:* Es ismet:¹¹³ *Gratis iustificari dicimur quia nihil eorum quae praecedunt iustificationem, siue fides, siue opera, ipsam iustificationis gratiam promerentur:* Ugyan ezent taníttya Bellarminus lib. 5. de *Iustificata. cap. 21.* Az bünökért {84;} pedigh mint *satisfaciállunk* az böytökkal, és egyéb cselekedetekkel, igy adgya előnkben az Tridentomi
- 15 Concilium.¹¹⁴ *Cum per poenitentiae sacramentum merito Christi amissam gratiam recuperamus, satisfactio facienda est per jeiunia, Eleemosynas, orationes, et alia pia exercitia, non quidem pro poena aeterna, quae vna cum culpa remittitur, sed pro poena temporalis, quae vt sacrae literae docent, non tota semper dimittitur.* Minek vtánna vgymond az poenitentiának szentségghé
- 20 által, az Christus erdeméért, az el veszet igazsághot vészük, szükségghes, az böytök, imadsághok, alamisnák, és egyéb íószághos cselekedetek által való elégh tétel, nem az örök kárhozatért mely eggyüt az bünnel megh bocsátatik, hanem az üdö szerént való csapásokért, mellyeket az iras szerént, nem mindenkor egyszers mind, éppen, megh bocsát az Isten.
- 25 Azt alítom maghadis vészéd immár eszedben Aluinci Uram, hogy nem helyesen beszellettél, nem igazán akartad én velem arczúl csapdostatny az én mondásimat, mód nélkül tamasztottad Bellarminust én ellenem, semmiképpen megh nem mentetted az Augustai, és Tigurina Helueciai Confessiot.

¹¹² *Trident. Sess. 6. c. 9.*

¹¹³ *Cap. 8.*

¹¹⁴ *Sess. 6. cap. 14.*

- Az mely Fabulat Wolphiusból elő hós, és az minémü szitkokat én ream kerödöl, azokra nem szükséghe megh felelny; Tarcs {85:} maghadnak fabulaidat, és szitkaidat, csak azt iutatom eszedben, hogy az Isten dolghában forghódunk, mind néked s' mind nékem lelkünkben, örök karhozatunkban
- 5** iáró dologhrúl szöllunk, sok együgyü keresztyének lelki veszedelme, az vagy üduösséghe fűgh az közbe vetet dologhnak ismeretibe: Ha az vagy, az kinek kell lenned, sem az maghad böcsületit, sem az én szidalmazásomat nem kel keresned.¹¹⁵ Azért hadgy békét az mezei trefáknak, az fül gyönyörködtető fabuláknak, és gaz emberekhez illendő tisztességtelen szidalmazásoknak:
- 10** szóly az dologhoz, vagy halghas. Mert szitkaiddal enghem megh nem ijesztesz de maghadat ighen megh gyalázod:

¹¹⁵ NOTA. *Aluinci nota.*

AZ MASODIK LEVELRVVL.

TIZEN EGGYEDIK REESZE.

Az Catholicusok, az hittet kötöt foghadásnak erősseghérül mitt tanácsanak.

- 5 AZT itílem vala, hogy az első leuélben, az te fel daghadot epédnek mérghét mind ki vetted, és immar csendezb okossaggal kezdesz az dologhoz, de az én vele-^{86:}kedésem ellenis, megh akarád bizonytany, hogy *seductores proficiunt in peius*,¹¹⁶ az hamis tanytok, mentül touáb mennek, annál mélyebben be gázolnak az gonoszban; Mert nem csak mosdatlan, de vgyan faytalan
- 10 és éktelen rútsághokat forgacz nyelueden; Nem tudom minémü *osculálást, ál furkal való íarást* és egyéb hozzád illendő tisztet beszédeket hintesz írásodban: Miuelhogy pedigh egyszer menedéket adtam, és megh enghedtem, hogy minden szitkaidat maghadnak tarcsad, nem veszteghetek üdöt ezeknek elő szamlalasában: Hanem térek az dologhoz.
- 15 Azzal gyaláztok és gyüöltettek ti minket, hogy az hittet kötöt fogadásnak fel bontására szabadsághot adunk: En pedigh azt ijrtam valá az második leuélben, hogy az hittet kötöt fogadásról mi ezt taníttjuk. I. Hogy mikor ember hituel ollyat fogad az mit bün nélkül be nem tellyesíthet, nem tartozik azt az foghadást bé tellyesíteny. II. Ha valamit fogad az ember bizonyos ok, és *Conditio* alat, nem tartozik azt külömben bé tellyesíteny, hanem
- 20 ha az *Conditio*, az ok, bé tellyesedik. III. Mikor valakiuel törüentelenül erőszakkal valamit fogadtatnak, vagy hittet alat valamire kérdik az mitt nem tartozik megh mőndany, ha az együgyük botrankozása nem köüetközik, ^{87:} szabad embernek másra felelny, és másra esküdnny megh, nem azra
- 25 az mire kenszerítik: Es akkor sem tartozik egyébire, hanem csak az mire megh esküszik. IV. Ezeken az Casusokon kiüül, egy altallyába, mind

¹¹⁶ *imoth. 3. v. 13.*

- Töröknek, mind az hitben teuelygönek, és egy szóual minden embernek, tartozik ember hittel kötöt foghodásat, szentül, és fel bonthatatlanúl megh állany; Es ezt mind az szent írásból, mind az Theologusokból, mind az Romai Pápak Decretomából, mind az Istennek az hit szegökön való csudálatos
- 5 ostoriból, bouön megh mutatám; Es az Conciliom Tridentinum vegezesiböl nyluán ki teczik, Mert minek vtánna kétszeris, *Saluus conductust* adot vólna az Lutheránusoknak, azt veti vtánna, hogy ha csak egy punctba ezt az hitt leuelet fel bontanák, az egész Conciliom azokban az büntetésekben essék, valamellyeket az Isten, és az emberek törüénye rendelt, ez féle hit leuelnek fel
- 10 bontoiára.¹¹⁷ *Quod si sancta Synodus aut aliquis ex ea, vel suis, cuiuscunque conditionis, praescriptae assecurationis et salui conductus formam, in quocunque puncto vel clausula violauerit, quod auertere dignetur omnipotens Deus, et sufficiens emenda non fuerit mox subsecuta, et ipsorum arbitrio merito approbanda, habeant ipsam synodum, et habere poterunt, incidisse*
- 15 *in omnes poenas, quas Jure {88;} diuino, et humano, aut consuetudine, huiusmodi saluorum conductuum violatores incurrere possunt:* Kiböl nyluán ki teczik hogy az Concilium Tridentinum vegezése szerént, mind az Isten, s' mind az emberek törüénye büntetést rendelt azoknak, kik ez féle foghadást, mellyet az hitben teuelygöknek adnak, megh nem tartyák; Es nem sokkal
- 20 külömben szól az Constantiai gyöléközétis az mint ezennel megh mondom:
Itt Aluinci ELEOSZEORIS nagyon örül, hogy az Luther Praedicatorrúl azt írom, hogy az Papista embert, *ördöggel hatarosnak* mondgya: Es ez vgymond *maghad ellen vagyon, ha én ijrnam bánnad, de ez ellened nem lehet mint hogy te magad irtad, helyén hagyom.*
- 25 Vai eszes; Tuddé houa tarcs ezt az *glossat*? Mikor az Euangelistak azt írják, hogy Christus Vrunkrúl azt mondották az Sidok, hogy *ördönghös*, hogy *részeghes*, és hogy *karomlást mond*, azt írjad az könyü szélyre *ordinaria glossa* gyanánt az mit en róllam mondasz, mert szinte vgy nem illik oda ez az ros *glossa*, mint az én irasomhoz nem illik: Mert midön egy karomló
- 30 Praedicátornak szokot szitkát elő hozom, nem azért hozom elő, hogy helyén hadgyam, hanem hogy az eö káromló nyeluének fulákiat ki {89;} vonnyam? Ha ezt csak most tudod, okos bölc ember vóltál ez ideigh.

¹¹⁷ Sess. 15. et 18. in fine.

Azhol pedig Lonicérusból elő taszítasz nem tudom minémü kopot fabulat: Ott az könyü kareiára, csak amaz te szép *glossadat* ijriad, *Az rauaszok költöték, az hazugok beszéllek*:

- MASODSZOR bánnya Aluinci, hogy az eó Praedicátor tarsának Foghtoi
- 5 Mathenak sok Predalásit, és az fel földnek haborgatásit említem, és azt mondgya, hogy *ha él, mostis szenued ió cselekedetiért*: Es mint hogy Foghtoit nem mentheti, azt ijria, hogy *valamit az Felseghes Erdély feiedelemnek dicsiretirül irok, merő Sarcasmus*: De el véted az lépést iambor. Mert én tellyes ió akaratból ijrtam az mitt irtam, miuelhogy ha eő Felseghe nem lészen
- 10 vala az Foghtoi tamadásakor, csak az Isten tudná megh mondány, mely nagy tűz támad vala az kicsin szikrából: Azért ió Aluinci Uram tanuld megh ezt én töllem, hogy mikor valaki ellen irkálsz, ne ted profetáua maghadat, se ítéletet ne tégy, se ne irkály az embernek titkos gondolatirül, mert nem tiéd ezrül az ítélet: Ertede?
- 15 De mit vetekedgyem én te veled az ighiretben való hiuséghrül? Holot te, még az én mondásimnak elő hozasában sem tartod megh az hiuségget? Azt írod, hogy én {90;} azt mondtam, *hogy az Euangelicusok az mitt gyalogh fogadnak, ló hátan megh nem állják. Es eo köztök szabad az hittel kereskedny mint egyéb marháual*:
- 20 Feledékenséghemben csak nem azt mondám hogy Eb szauát szóllád: De az had iáron, hanem csak azt mondom, hogy soha ezt én nem irtam s' megh sem gondoltam, mert az Euangelicusok közt sok böcsülletes fő rendek, sok egyéb rendbéli emberek vadnak, kiknek, hittel kötöt fogadásihoz kétes nem vólnék. Azért az én mondásom csak ez lön,¹¹⁸ *Hogy az Luther és Caluinus hiti szerént, akár kinekis szabadságh adatik, hogy az mire gyalogh megh esküszik, ló hátán azt megh ne állja, Es hitiuel kereskedhesék mint egyéb marhaiáual*: Ha szemed vagyon látod, hogy én it azt nem mondom, hogy illyenek, vagy amollyanok vattok, hanem csak azt ijrom, hogy az Luther és Caluinus tanitasából, nagy szabadságh adatik az hitnek
- 30 fel bontására. Az mitt pedig te reám kensz, azt én nem mondtam, mert tudom, sokan az iámborok nem élnek az Caluinus szabadsagháual, hanem az Istennek parancsolattyához tartják maghokat.

¹¹⁸ Fol. 40. in. 2. Epistol,

- HARMADSZOR gáncsot talál Aluinci az én igaz mondásimbais, mert midön azt mondom *hogy nem tartozik az ember azt bé {91;} tellyesiteny az mitt bün nélkül bé nem tellyesíthet*; Azt mondgya, hogy jó és tettetes mondás ez, De azt kérdi, *ha ez az csikkely, csak az Isten törvényére nézé, vagy az Papak*
- 5 *Decretomitis, mellyekre kötelézzük az embereket, melléie foglalom?* Es itt mintha nagy vadat fogot vólna Aluinci, dicsekedik véle hogy *ighen viszket az feiem*: De ha csak mind ilyenek az te fő viszkettető kérdésid, koszos társot keres, és azt füsüllyed: En bizony csak neuetem ezt az tudatlansághból származot kérdésidet, Es egy szóual azt mondom, Hogy az bün nem egyéb,
- 10 *hanem; Dictum, factum, concupitum, contra aeternam Dei legem*, az Istennek töüénye ellen való mondás, cselekedet, és kiuánságh,¹¹⁹ Azért mikor azt mondom, hogy az mitt bün nélkül bé nem tellyesíthet, abba nem tartozik foghadását megh állany az ember, szinté annyt téssen, mint ha azt mondanám,
- 15 állany: Megh elégszelé ezzel? De hogy az foghad megh vássék aztis vtánna vetem, hogy, Az mit az Anyaszentegyház fő Pásztori, Az mitt az világhi feiedelmek, az közönséghes jóra megh parancsolnak, tartozunk az Isten törvénye szerént, hogy azoknakis engedgyünk, mert az Isten parancsolattya az hogy engedgyünk az mi lelki Pásztorunknak és hozzáók halgassunk, mert
- 20 *ők, vigyáznak az {92;} mi lelkünkre, mint ezekrül szám adó szólghák:*¹²⁰ Es ez okon, nem csak az első Conciliomban az Apostolok megh parancsolák, hogy az véres és foytot állatot megh ne ennék az hiuek,¹²¹ de az vtán való gyöleközetekbeis, az Nicaenumban Ephesinumban, Chalcedon beliben, etc. sok parancsolatokat rendeltek az lelki pásztorok, és ezeknek megh tartására
- 25 sokszor átok **allatis** kötelezték az híueket.

Azonképpen az királyok parancsolatirúlis azt mondgya az Iras, hogy ezeknek nem csak felelemért, de vgyan lelki ismeretértis kel enghedny, mert az ki nem enghed ezeknek, Istennek nem enghed.¹²² Azonképpen mikor az ember felebarattyáual kötést és vegezést téssen valami dologhrúl, aztis tartozik

¹¹⁹ *Aug. 22. cont. Faust. c. 27.*

¹²⁰ *Hebr. 13. v. 17.*

¹²¹ *Actor. 15.*

¹²² *Rom. 13. v. 1. 2. 5.*

az Istennek parancsolattya szerént meg állany: Annakokáért, noha minden bűnben az Istennek parancsolattya ellen vétkezünk, de azért, néha az lelki Pásztorok parancsolattyából és egyházi szokásból, néha az feiedelmek rendeléséből, néha az *priuatus* embereknek egy más közt való vegezésekből

5 vagon eredeti az Isten törüeny ellen való bűnöknek. Holot pedig az mi kegyelmes Coronas királyunk enghedelmét forghatod, gyözd el várnny, ezenel megh hallod Becanustúl, az kit te említész, és én töllemis, mit itillyunk ez {93;} féle enghedelemrül: Es miuelhogy Bellarminustis oluasod üdöközben, megh láthatod az eo írásiban,¹²³ meddigh és mi módon kötelezzék az embert

10 az világhi feiedelmek, és az Egyházi Pásztorok törüeny.

Az mit mondottam vala az *Conditionual* és bizonios okkal megh határozot foghadásrül, aztis csigázod és sotúlod teczésed szerént, és látuan hogy nem szidalmazhatod az mitt írtam, Profetalsz, mint *Pontifex anni istius*, és az én gondolatomat, szandékomat visgálod: De mégh eddigh valamit ezképpen

15 profetáltál mind hamis vólt. Azért, bár mégh gyonnyál, és el hadgyad az profetálást, mert itt nem szólgál az koczka. Mert én semmit az félét nem gondoltam az mire te magyarázád mondásimat, miképpen megh érted ezenel, mikor az te tölled említet *Becanus* ertelmérül szóllünk.

¹²³ *Lib. 3. de Laicis. c. 11. Lib. 4. de Pontif. c. 16.*

TIZEN KETTEODIK REESZE.

*Az Constanciai gyöleközetnek, és az Catholicus Doctoroknak
sententiaiárúl.*

5 Míuelhogy mindenkor azt forgattyátok hogy az Constanciai Conciliomba {94:} azt végeszték az Papistak, hogy az hitben teuelygöknek, nem kel megh tartany az hittel kötöt foghodást.

En röüídeden megh mutatám, hogy ebben semmi sincsen: Es legh előszöris azt mondám, hogy az Csiászár *saluus Conductust* ada Hus Janosnak, hogy Constanciában mehessen, Mikor oda ment vólna sok nyluán
10 való eretnekséghekbe kapák eotet, mert azt modotta; Hogy az királyok, és feiedelmek, az Püspökök és lelki Pásztorok, mihent halálos bünben esnek, ottan el veszтик birodalmokat, és, Hogy minden teremtet állat Isten légyen: Azért szinte mint Caluinus megh éghetteté Seruetust Geneuába az szent haromságh taghadásért, vgy az Conciliomis ez világi birák kezében adá Hussot,
15 hogy érdeme szerént fizetnének néki. Az Csiászár *Saluus Conductusárúl* azt vegezék, hogy ez mellet csak annyba tartozot az Csiászár ötet oltalmazny, az menybe ő tölle lehetet, de az eó *saluus Conductussa* az Anyaszentegyház kezét megh nem kötötte az hit doghairúl való ífletben: Mely mondasából az Conciliomnak, nem köuetközík, hogy az eretnekeknek adot foghadást sza-
20 bad légyen fel bontany, Hanem inkább az köuétközík, hogy az ki mitt foghad, mind addigh tartozík foghadását tekelltesen megh állany, {95:} valamígh tehetségében vagon: Mert azt mondgya az Concilium, hogy csak azkor lészen ment ember az Csiászár, az ki *Saluus Conductust* adot, mikor *facit quod in se*, azt cselekeszi az mi tehetségében vagon; az az, mikor mind
25 azt megh cselekeszi valamit igazán megh cselekedhetik, az eó foghadásának megh tartására. Es igr, az Concilium megh vallya, hogy az ki valamit foghad, mégh az hitben teuelygöknekis, tartozík az eo foghadásának be tellyesítésére mindent cselekedny valamit cselekedhetik.

30 Nylua ha az Concilium azt ífíte vólna, hogy az Csiászár egy altallyába nem tartozot foghadását megh állany, nem szóllott vólna efféle kerengöbeszéddel, hanem egy altallyába csak azt mondotta vólna, hogy az Csiászár nem vólt

semmire köteles, noha *Saluus Conductust* adot vólt. Azért az Concilium nem azt végeszte, hogy az foghadást nem kel megh tartany, hanem az világhi feiedelmeket oktattya, menyére, és meddigh teriedgyen ki az ő hatalmok, az *Saluus Conductus* ighiretiben, és megh tartasában.

- 5 Aluinci Először megh enghedi, hogy Hus Ianos azt tanítottotta, hogy az egyházi Pásztorok, és világhi feiedelmek, mikor halálos bűnben esnek, nem Püspökök, nem {96;} Papi rendek, nem Feiedelmek: De azt veti vtánna, hogy *ez az mondás, az eő könyuében nem 30. az mint én ijrtam, hanem 26. articulussa Husnak.*
- 10 Nagy *recondita eruditio* ez Peter Uram, mert ki latta és ki hallotta, hogy az számoknak fel iegyzesébenkülömséghe légyen valaha az könyuekben? Io Uram, ha az te könyuedben 26. az enijmben 30. ez az Articulus; De mit árt ha századik vólnais? Elégh ha eő mondása. Te pedigh ezben Hus köuetöie vagy, mert azt ijrod, *hogy ezt eő megh bizonyttya az szent írásból, holot Sauult*
- 15 *megh veté Isten, az eő büneiért, hogy király ne lenne:* Szép dologh ez Aluinci Uram hogy te is azt itiled, hogy, ha megh részeghszik, vagy egyéb bűnben esik az feiedelem, ottan mindgyárt el veszti Feiedelemséget. Az Romai Csiászárok szent Pál ideiébe baluanyozók valának, sok gonoszságban üsznek vala; De azért vgyan azt parancsollya szent Pál,¹²⁴ hogy enghedgyenek nékik
- 20 mint feiedelmeknek: Hus pedigh szinte vgy bizonytotta ezt az szent írásból, és az réghi szent Doctorokból, mint ti szoktátok az ti vallástokat bizonytany, *Ex quolibet quidlibet inferendo*, akár miből, akár mitt ki hozuán; Mert maghadra hagyom az ityletit, ha ió köuetközés légyené emez: Sauult az Isten büneiért le ueté az kiralysághból. Tehát va-{97;}lamely király halálos bűnben esik, ottan
- 25 mindgyárt nem király az: Szinte oly iól köuetközik ez mintha azt mondanád, Az Loth feleséghe köué változék miuelhogy az Isten parancsolattya ellen tekinte; Tehát valaki az Isten parancsolattya ellen tekint *videndo mulierem ad concupiscendum*, mindgyárt köué változik: Az ki ezt az *Consequentiat* az szent írásból való bizonytásnak itíli, tők annak az feie.

¹²⁴ Rom. 13. v. 1. 2. Ephes. 6. v. 5. Coloss. 3. v. 22. Titum. 2. v. 9. 1. Petri. 2. v. 18.

Masodszor midön Husnak, 25. Articulussát elő hozom, Hogy minden teremtet állat Isten. *Az én editiomban* vgymond Aluinci *ez nincsen, hanemha az tiédben volna*: En magam szánlak íó Aluinci Uram hogy ez féle dologhra foghtad maghadat.

- 5 Nem mondtam én azt hogy Hus Janos az 25. *Articulusban* szórúl szóra ezt tanácsa, hanem azt mondtam, hogy az 25. *Articulusban* mind iavallya és helyén hadgya Hus Janos az Vicleph tudományat. Vicleph pedigh az töb dólghok közt ezeket tanította.¹²⁵ *Deus non approbat quenquam ciuiliter damnari aut iudicari: Deus nihil potest annihilare, nec mundum maiorare vel*
- 10 *minorare, sed animas vsque ad certum numerum creare et non vltra: Quaelibet cretura est Deus, etc.* Restelléd megh tekinteny az Vicleph articulusit, Nem vöd eszedben hogy én csak annyból tu-⁹⁸laydonítom ezt az mondást Hus Janosnak, az menyből az Vicleph vallásat éppen iauallya, Es azért habosz ide s' toua: Ne csudáldis ha ezt tanította Hus és Vicleph, Az te szerelmes
- 15 Atyád Caluinus, együt azt ijria,¹²⁶ hogy mi üdönkben, az Libertinusok (kik az Caluinus Iscolaiából származának) azt tanítottak, hogy csak egy lélek vagyon ez világhon, tudny illik, az Isten, az ki él minden állatokba, és ezt az ti módotok szerént az szent írásból bizonytyták, Mert szent Pál azt mondgya,¹²⁷ hogy az Istenben élünk; Másút azt ijria,¹²⁸ hogy csak az Isten halhatatlan,
- 20 Tehát ha az mi lelkünk halhatatlan, nem egyéb eo maghánal az Istennél: Illyen szép eszeskedésekre iuttok ti veghtére.

- Harmadszor, Azt ijrtam vala, hogy az Csiászár azért nem tartozik vala az Hus Janos oltalmára noha *saluus Conductust* adot vala néki, Mert az nem csak *ex Regulis Juris*, de az közönséghez okossagból is ki teczik, hogy *superior*
- 25 *non ligatur legibus et pactis inferioris*, az ki fellyeb való, nem köteleztetik az eó alatta valónak törüenyére és foghadására, miuelhogy pedigh az egyházi dólghokba, és az hithez tartozó ityletekbe, fellyeb való az Anyászentegyház az Csiászárnál, köuetközik hogy ez féle dólghokban, az Csiászár foghadása megh nem kötheti kezét és törüenyét az Ecclesiának: An-⁹⁹nak okáért,

¹²⁵ *Concil. Constantiens. Sess. 15.*

¹²⁶ *Calui. Instruct. con. Liberti. cap. 11.*

¹²⁷ *Act. 17. v. 28.*

¹²⁸ *1. Timoth. 6. v. 16.*

mielhogy mikor valaki szabad menedéket ighír, csak annyra ighyri az menyre igazságh szerént megh tarthattya ighíretit, Ha az Csiászár mindent cselekedet az mit igazságh szerént cselekedhetet az Hus oltalmába, nem vólt köteles azra, hogy az Anyaszentegyház itéleti ellen tusakodnék az eretnek embernek oltalmazásában:

5

Itt Aluinci semmi megh vétőt nem talál, hanem az Pápá böcsülletit orrollya, hogy az eő kengyelét tartják még mostis az Csiászárook mikor fel ül louára, és hogy az Görögöktül az birodalmot Nemet országban hoszta: Es mielhogy hasonlatosságának okáért, én azt mondtam vala, *hogy ha az Cassai biro saluus Conductust adna valakinek, az kit Cassan az Generalis arultatásba kapna, megh nem közné az Generalis kezét, az Bironak foghadása; Azonképpen az hit dolghairúl való itéletbe az Csiászár foghadása megh nem kötötte az Conciliomot.* Aluinci itt az könyu szélire azt ijria *prosit sternutatio*, Az vtán azt mondgya, hogy igy az Papa nagyob az Csiászárnál.

10

15

Szerető Uram, az Papárúl én semmit nem szóllottam, hanem az Anyaszentegyházról, mellyet az *Generale Concilium repraesental*, mint az országot az Generalis gyölés: Es vagy bánod, vagy nem, de vgyan be {100;} tellyesedik az mit Isaias Propheta által az Anyaszentegyháznak dücsössegerül ighíre az Isten,¹²⁹ tudny illik, hogy az királyok és királyné

20

Aszonyok megh csókollyak az eő labának nyomdokát: Es hogy ióbban asács vtánna, azt mondom mostis, hogy az Ecclesia sokkal fellyeb való az Csiászárnál az Egyházi dólghokban, az hitrül való vetekedésnek itéletiben, az eretnekekrül való igaz törüeny tételben, mert ezekhez az Csiászárnak semmi egyéb közi nincsen hanem hogy mint engedelmes fiák oltalmazák,

25

halgassák az Ecclesiat; Tudom hogy ha Nazianzenust emlitem az ki igy szól ez világi Praesesnek,¹³⁰ *Vos imperio nostro lex Christi subiecit*; ha Cyrillust elő hozom, az ki ezt ijria,¹³¹ *Mundani Reges et Principes reguntur, et instruuntur ab Ecclesiasticis*. Ha Chrysostomust neuezem, ki azt mondgya,¹³² hogy *Sacerdos Duce et Imperatore maiorem habet potestatem* nem adcz

¹²⁹ Isa. 49. v. 23. cap. 60. v. 14.

¹³⁰ Nazianz. orat. 17.

¹³¹ Cateches. 17.

¹³² Hom. 83. in Matth.

helt ezeknek. Azért halhacza mit ijr az te Atyád Caluinus:¹³³ *Magistratus si Pius est, non volet se eximere communi filiorum Dei subiectione, cuius non postrema pars est, Ecclesiae ex verbo Dei iudicanti se subijcere: Quid enim honorificentius inquit Ambrosius,¹³⁴ quam vt Ecclesiae filius dicatur*
5 *Imperator? Imperator enim bonus, intra Ecclesiam est, non supra Ecclesiam, etc.* az az: Ez világi gond viselő rendek, ha Istenesek, {101:} ki nem vonszák magokat az Isten fiainak közönséges engedelmességhétül, mely *subiectionak*, nem vtólsó része az, hogy az szent írásból ítülő Ecclesianak engedgyen; Mert mi lehet vgyanis böcsülletesb, mint hogy ha az Csiászár az Anyaszentegyhaz
10 fiának neuztetik? Ugyanis ha iambor az Csiászár, az Anyaszentegyhazba, nem az Anyaszentegyház fölöt vgyon.

Negyedszer touáb gázol Aluinci Uram, és noha az Constanciai gyöleközetem semmit nem kaphata, azt ijrja hogy én, *az mit tagadok, más felöl az Concilium Decretomabol vgy lenny mutatom: Es az gyermekeknélis*
15 *tudua vgyon, hogy ez az Constanciai gyöleközetnek vége, FIDES SERVANDA NON EST HAERETICIS.*

Nylua náthás vóltal mikor ezt ijrjad: *En mutattam valaha vgy lénnny az mit tagadtam*, az az, hogy nem tartozunk az Eretnekeknek megh állany foghadásunkat? Hon mutattam? minémü szókkal mutattam? Halgacz? Tácsd fel szádat
20 had ércsük mijs hogy örömezt szollanál ha tudnál mit mondany: Azt pedigh méltan mondod hogy *az gyermekek tudgyák, hogy az Constanciai gyöleközet véghe az vólt, hogy az Eretnekeknek nem kell megh tartanunk fogadásunkat*: Gyermekek de eszszel, valakik ezt itílik, mert nem vége ez az Conciliomnak, hanem az vége {102:} vtán való szakat leuélben vgyon ijrja, keresd fel,
25 s' nagy dolog ha ot nincsen, mert eö maghában az Conciliomban, sem elein sem középben, sem véghen semmi nincs ez féle; Ha pedigh ittis Profétalsz, és azt akarod hogy titkos szandéka ez vólt az Conciliomnak, Tudod hogy soha mégh egy Profetalásod sem vólt igaz, iób ez féle nélkül el lenned.

De az Catholicus Doctorok ezent tanítyyak, vgymond Aluinci: Mert
30 *Simancas Jakab Cathol: Inst. cap. 46. num. 52.* ezt nyluán tanítyya: Naggyal tartozzam ha te oluastad Simancat, mert lehetetlen hogy ily bátran beszéllelél

¹³³ Calvin. li. 4. c. 11. n. 4.

¹³⁴ Epist. 32. ad Valent.

ha oluastad vólna: Mert Simancas azt nyłuán, minden homály nélkül ki feiezi,¹³⁵ hogy csak tisztán az tilalmas dólgoiban nem kel az teuelygőknek megh tartany az fogadást; De ezen kiüül, valamiben bün nélkül be tellyesíthettyük fogodásunkat, *exacte*, punctrul punctra, tartozunk szinte vgy az Töröknek, és teuelygőknek megh tartany fogodásunkat, mint szinte az igaz hiten valóknak: Ezt Simancas nyłuán mondgya, és igazánnis mondgya, és az ki külömbet mondana hamíssat mondana, nem az Római Anyaszentegyház tudományát mondaná: Mitt kíuánsz egyebet?

5 Emlited másodsor *Conradus Brunust*; De az mint te magad elő hozod, 10 eő csak azt {103;} mondgya hogy nem lehet az teuelygőkkel csendesz bekeséghek az Catholicusoknak,¹³⁶ kitt adná Isten hogy szemünkel ne lát-nánk, miuelhogy az hozzád hasonló Praedikátorok, mint valami nagy fúuók, szüntelen geriesztk az tüzet, és az hon módgyok vagyon benne, mindenkor egyyk galyából mást támasztnak.

15 Vtólszor Becanust akaruán emliteny, Beanust említesz, mintha hozzád hasonló vólna Becanus: De ha iól fel nytottad vólna szemedet, teís vgyan azont oluashattad vólna az Becanus irasában az mit én oluasok, és igr, mind füstben bocsáthattad vólna az miuel karhoztacz minket, az Religio szabadságának 20 dolgában: Igy ijr azért Becanus: *si Princeps paciscitur cum haereticis de tolleranda libertate Religionis, quam sine maiori detrimento non potest impedire, sine dubio seruare debet fidem. Ratio est, nam fides seruanda est in omni pacto licito, et honesto: Atqui licitum et honestum est tollerare libertatem Religionis ad maius malum euitandum, et de ea tolleranda, licite et honeste pacisci potest princeps, Ergo, etc.* az az: Ha az feiedelem fel 25 fogadgya az eretnekeknek hogy az Religio szabadságot el szenedi, mellyet nagyob veszedelem nélkül megh sem tilthatna, minden kétség nélkül tartozik fogadást megh állany: Ezt azzal bizonytom, Mert az fogadást mindenkor megh kell állany, vala- {104;} mikor tiztességhek, és szabad dólghot fogadunk. De tiztességhek és szabadis, hogy az Religio szabadságot el szenedgyük 30 nagyob vezedelemnek el tauoztatásáért, és szabadis ennek az szabadsághnak el szenedesérül fogadást tenny: Tehat tartozik azt az feiedelem megh tartany,

¹³⁵ *Ita habet expresse, num. 53.*

¹³⁶ *Lib. 3. de Haeretic. 15.*

és megh állany: Ez az Becanus mondása, ez az én teczésemis, ha az te éles elméd ki nem ütne élemből: De te mihelt az szitkozodásról és trefárúl el kelsz, olyan vagy mint az hal az szárazon, hankódol, de vgyan ottan vagy.

- Tudom mely örömost oluasod az Caluinistak irásat, azért el nem mulathatom hogy barátságodért ide ne ijriam: Bezanak egy szep mondásat.¹³⁷
- 5 *Magistratus officium est, ab ouibus lupos arcere, Illa enim Diabolica libertas est, quae Poloniam et Transsylvaniam hodie tot pestibus impleuit: Illam quam tu vocas Conscientiarum libertatem, ego qua qua versus patens exitium apello: Huiusmodi ergo pestes vbi ex Dei verbo iudicati fuerint, a Magistratibus*
- 10 *coercendos censeo: Quod si apud vos, et miseros Transsylvanos tentatum saltem esset, non essetis in eam Conditionem redacti, quam ego ipso Mahometismo nihilominus miserabilem iudico, et tempus ipsum ostendet.* De minthogy finnyás gyomrú embernek ismérlek, és nem tudom ha száiad ízi szerént esiké az Beza mondása, barátságó-^{105:}dért, im az Illyricus, és töb
- 15 társay irásátis elődben adom,¹³⁸ válogas benne, csak mohon ne kapy hozzá, hogy megh ne csömörlyél: *Consideremus omnes sana tantum mente praediti (non iam de pijs Deum timentibus loquemur) qualis sit Justitia vel aequitas, quam conformis rationi, quod lupis, hoc est hostibus animarum (quid enim nocentius est animabus falsa doctrina?) securitas et libertas permittitur,*
- 20 *vt voce, stylo, libris longe lateque per orbem Christianum dispersis, lucem verbi Diuini obscurent, gloriae Dei detrahant, spiritum Sanctum turbent, animas hominum in aeternum exitium, et Regnum Diaboli pertrahant: Cogitent omnes qui hominum vocabulo digni censi volunt, an non atroci et crudeli hoste emergente, qui regionem aut Rempublicam inuadit, incendit*
- 25 *aedes, aufert bona, Ciues vbicunque potest capit, truncat manibus et pedibus, atque ita abijcit, aut in turpem seruitutem abigit, An non ibi magistratus hostem nominatim, publiceque, voce ac scriptis indicat, qualisnam sit? vbi soleat latrocinia exercere demonstrat? monet vt sibi quisque caueat, armis se instruat? Haec cum omnes gentes faciant, et iudicent illum magistratum*
- 30 *qui id negligit odio ac diris omnibus, atque execrationibus dignum esse. Cur igitur in Regno Christi, vbi ministri verbi sunt animarum curatores, id ne*

¹³⁷ Beza Epis. Theologica ad Andr. Dudicium, a. 1570.

¹³⁸ Centuriatores, Magdeburgenses Centur. 7. initio.

fiat prohibetur? Oh quam seueram et tris-{106:}tem vocem aliquando in nouissimo die omnes illi politici audient, quicunque tandem sunt, qui diabolo hac ratione ad plurimorum animas trucidandas libertatem permiserunt potestatemque contulerunt, etc.

- 5 Im hallod az te Atyáidnak mondásit, kérlek mond meg egy általlyában, és kerek szóual, Teis ezt vallodé vagy külömbet?

TIZEN HARMADIK REESZE.

Az Eugenius Papa cselekedetirül, és az súgua való Gyonásról.

MInd vntalan csak az Eugenius Papa, és Julianus Cardinal cselekedetiüél terhelnek az Atyafiak minket, mintha az eő cselekedetekből az iöne ki,
5 hogy az Papak szabadsághot adnak az hitnek fel bontására: Ezre én két feleletet adtam vala: Elsöt azt, hogy, ha szinte gonoszül cselekedet vólnais Eugenius, de az eő cselekedetiből azt ki nem hozhattyúk, hogy eő, és az töb Pápak szabadossá tegyenek az hit szegésben: Miképpen ha megh reszegednék, vagy egyéb bünt cselekednék az Papa, ezzel nem definiálná hogy szabad
10 embernek {107;} bün nélkül megh reszegedny: Másodszor azt mondám, hogy Lengyel László király, kötést töt vala az Papáual, az Constanczinápoly csiaszárral, az Velenczekkel, hogy köz akarattal, és segítséggel, az Török ellen támadnak, az vtán, az Despot sok igirettel, megh csalá Hunyadi Jánost, és az Törökökkel megh bekélteté. De az Papa kouete Julianus Cardinal, elei-
15 ben aduán az tanácsnak, az elébbi frigynek fel bontásában való hamisságot, az tanacs vgy találá, hogy nem kellett vólna az Törökökkel végezny, az elseo kötelesség ellen, és ez okon, az Török frigynek békét kell hadny: Azért nyluán megh teczik, hogy az Magyarok abban vétkeztek, hogy az első kötést fel bontották, de abban semmi véték nem vólt, az mire öket Julianus intette,
20 tudny illik, hogy az megh erőssítetet vegezésnek fel bontásáual kouetközöt szöuetségnet az Törökkel, megh másollyák: Es ha ió vége nem vóltis annak az hadakozásnak, az Istennek titkos itületire kel hadny, miért gyözettek megh akkor az Magyarok:

Aluinci az ki Volphius nélkül szólny sem tud: Elöszöris Volphiusból hozza
25 elő az törtent dólghoknak rendit, és azt mondgya hogy *Julianus az kiraly labához esuén, aszony módon való sirással, szerzé az Confaederatit* {108;} *az papauál* De Bonfiniusbá én ezt nem oluastam, hanemha az mit Despotról ijr Bonfinius,¹³⁹ álmos szemmel aztis Iulianusra oluasta Aluinci, mert Despotról szól Bonfinius mikor ezt ijrja, *Amplexabatur Regis genua,*
30 *etc.* Julianus egy keuessé bátrabban szólla: Mert minek vtánna azt ijrta vólna

¹³⁹ *Decad. 3. lib. 6.*

- Bonfinius, hogy Hunyadinak negyuen ezer forintot Carambusért, és azokat az várakat mellyeket Sigmond Csiászár néki adot vala, ighírte volna Despot, hogy az Török bekeséget véghez vinné, és ezt véghezis viué Hunyadi, Iulianus az Tanácsba méne, és sok kemény szókkal szemekre hánya az Magyaroknak,
- 5 hogy az keresztyenséghnek adot hitet fel bontották volna, *Vngaros nunc, violatores socialis fidei, et Latini Graecique foederis immemores, pacem cum Turca fecisse infideli, vt sanctam fidelium fidem violarent: Nonne cum Italis et Graecis sacrosanctum foedus percussistis? Si percussistis, cur cum Turcis isto violato aliud transegistis? Quo iure, quamuis transactum sit, seruare poteritis? Secundum omnino vobis foedus rescindendum est, ne primum et Diuinum violetis: Ne nos omnes diuini humanique foederis violatores perfidos appellent:* Holot nem csak keményen szól Julianus, de vgyan azt vıtattya, az mit én mondtam vala, hogy az első kötest fel nem bonthatták ily modnélkül {109:} az Magyarok, és nem iól cselekedték mikor fel bontot-
- 15 ták, és az Törökkel frígyet vetettek: Mert egyébképpen annyéra nem tanította Julianus, az hit szegésnek szabadsághát, hogy az törvény szerént való hitnek megh allására minden embert kötelez, *AEquum igitur, et iustum iusiurandum, omnium iudicio est sancte seruandum.* Az Magyarokis az Iulianus tanácsát iauallák, és az előbbi frígyhez allának.
- 20 MASODSZOR azt akaria megh mutatny Aluinci, hogy az Magyarok az Papa, Palaeologus, Velenczések hire nélkül frígyet vethettek az Törökkel: Először *mert azoknak semmi közök nem vólt Magyar országhoz, nem kiuántatot tehat hogy eó töllök kérienek consensust:* Masodszor *mert noha elsőb vólt az Papához való legatio, az Török frígynél, de ez nagyob vólt, mert esküüéssel ment véghez, és az két gonosz közt kissebbet kel választany; Tehát iób vólt az pusztá conspirationak füstbe menny, hogy sem az esküüést megh szeghny.* Harmadszor *mert vtólsób vólt az Török frigy, Az vtólso vegezes pedigh fel bontya az elsőbbet.* Negyedszer *mert az Magyarok esküüése az Töröknek, nem ellenkezet az Isten törüenyéuel, mert Abraham és Josueis megh esküt*
- 30 *az Pogany népnek.*¹⁴⁰

¹⁴⁰ Genes. 21. v. 23. Josu. 9. v. 15.

Az Első bizonyosághra azt mondom hogy ha magyar országhoz közti nem vólt ezek-^{110:}nek, az kötés és szöüetség elöt, de minek vtánna *confaederatíot* kötését, fogadást töttek egy másnak hogy egy aránt foghnók az hadakozáshoz, éz az fogadás, annyból közössé tötte öket, hogy igaz és bizonyos ok nélkül, csak íó akaratóból el nem álhatot mellöllök az Magyarság: Az ki megh akar házasony, nincs addigh közti az leányhöz, migh fogadást nem téznek egymásnak az el iegyzéskor, de az fogadás után annyból közti vagyon, hogy igaz és bizonyos nagy ok nélkül megh nem masolhattya kötését: Ugyan ezent láttyuk az országok, és áros emberek vegezésében, és minden rendbéli

5

10 *Contractusokban, Societasokban, Assecuratiokban*, kiultképpen midön kára köuetköznek másnak, hogy ha az fogadást fel bontanók.

Az második bizonyoságra azt mondom, hogy az mely szókat Bonfiniusból imént elő hozék, azokból megh teczik, hogy az Papának, és az töb Confaederatusoknakis megh esküttek vólt az Magyarok, mert azt

15 mondgya,¹⁴¹ hogy *sanctam fidelium fidem, Diuinum foedus violarunt*, es azért öket, *perfidusoknak* neuezik: Eö magokis az Magyarok azt kyáltják hogy az keresztyéneknek adot hitet meg kell tartany ha mind el vesznekis. *Malle extrema omnia perpeti quam sancte promissa non praestare; Longe satius esse pro Christiana Religione mori, seruare fidem, quam infamem*

20 ^{111:} *turpemque vitam ducere*. Más az hogy ha megh nem esküttek vólnais, elég az hogy fel fogadták egymásnak hogy együt mennek az Törökre; Mert mikor az társai búzuán ehez az fogadáshoz belé kaptak valá immár az Törökbe, nem hagyhatták eöket cserbe az Magyarok, hanem az igazság azt kiuánta hogy fogadásokat meg tarcsak: Miképpen sok mindennapi példákkal

25 megh mutathatnam, és az törüeny tudókis ezt ítílnék: Ha azért az első kötésnek megh tartására, köteleztettek az igazságh szerént, köuetközik, hogy Isten ellen való dologhra esküttek midön az keresztyénekkal való vegezés vtán azra esküttek, hogy az Töröknek nem ártnak; Es azért mondgya Julianus hogy mindenkor olcsarlotta eö ezt az szöüetséghe. *Adfui fateor, sed quantum in*

30 *me fuit, ne id fieret intercessi, improbauí. etc.* Nincs tehát helye it annak, hogy *inter duo mala, minus est eligendum*, mert noha az keresztyénekkal vetet szöüetséghe fel bontása bün vólt, de az keresztyén társok ellen való

¹⁴¹ *Bonfin. Decad. 3. li. 6.*

- el partolásnak, és azra az partolásra való esküvésnek fel bontása, gonosz nem vólt, mert az első frigytúl és kötéstül nem vólt szabad ily módnélkül el állany; Szinte mintha valaki, vagy ön kinnén, vagy kenszerittetuén meg esküdnék az Coronas király ellen való partolásra, sem azra nem tartozik
- 5 hogy ezt az Istentelen esküvést meg állya, sem magát {112;} azzal nem mentheti, hogy eő az királynak megh nem esküt; Mert noha eő magha személy szerént az királynak hiúséget nem fogadot, de eő kepébe az országh gyölése (mely az egész országhot repraesentállya) hiúséghez ígért eő Felseghének mihent királlya választottak, Es vgy tartozik az hiúséghez, hogy az ellen való
- 10 partolásra nem kötelezheti magát ha szinte megh esküszikis, mert az esküvés Isten ellen való dologhra nem kötölezhet.

- Az harmadik bizonyosághra azt mondom, hogy ha az kötelességhekben, és az fogadásokbais az vtólsó fogadás fel bontaná az elsöt, köetközének hogy ha ki az első feleséget megh únuán máshoz kötné vtólban magat, ezzel
- 15 az masodikkal kellene élny; Az országokbais, mindenkor csak ió keduekbölis vyiob feiedelmet valaszthatnának: De azt aránzom megh nem gondoltad ió Aluinci Uram, mire való amaz mondás *priora tolluntur per posteriora*, mert ennek helye vagon az emberek szabad akarattyából rendelt szokásokban, és rénd tartásokban *absque damno et fraude tertij*, más embernek kára,
- 20 és megh csalása nélkül; De az fogadásokban és kötésekben nem így vagon az dologh, hanem, *quod semel placuit displicere non potest*; az mi egyszer teczet mód nélkül csak ió keduéből azt ember {113;} fel nem bonthattya: Es iól vólna dólgha az tékelletleneknek ha az igiretekben, fogadásokban, adományokban, az vtólsó ighíret fel bontaná az elsöt: Vallions ha az mit néked
- 25 ighírnek szolgatodért, azt vtólban másnak adnák, csak vállal vonitanálé, és azt mondanad, hogy *priora tolluntur per posteriora*? Vészem eszemben hon iársz, és mire akarsz rést nytny:

- Az negyedik bizonyoságodra azt mondom, hogy ha az Magyarok eléb nem kötelezték vólna maghokat az keresztyének segítségére, és ehez való
- 30 bizodalomual az Törökbe nem kaptak vólna az keresztyének, ió módgyáual megh esküdhettek vólna az Török frigyre, De az elébbi fogadások ellen, nem esküdhettek, mint nem régen megh hallád:

Látod azért jó Aluinci Uram, mely vékony és gyermeki dolgh, minden dólghod, és az aytótis el véted, *In primis principijs vitae ciuilis*, megh ütözöl, és fel bontod erősséget minden vegezéseknek.

- 5 *há szinte az Papa megh szegette vólnais hitét László királlyal; köuetközik ebből hogy az Papa iauallotta az Hit szegést, Mert vgymond Aluinci, Az ki mit nem iauál mást azra nem kisztet hanemha álnakúl: Illyen-^{114:}kor megh köhencs maghadat Peter Uram, mert torkodon akad: Soha én azt nem kérdettem,¹⁴² ha jauallottaé az Hit szegést? Hanem ez vólt az én kérdésem, Ha szinte*
- 10 *vgy vólnais, hogy Eugenius Istentelenül cselekedet László királyt fel indítuán, köuetköziké azból hogy az Papa azt tanította hogy szabad az Hit szegés? Es azt mondám, hogy ez nem köuetközik, mert noha az Papak es egyéb emberek vétkeznek gyakran, de ezzel azt nem tanítták hogy szabad az vétek: De miuelhogy te ezre az kérdésre semmit sem felelhetél, az jauállásra*
- 15 *fordítád az dólghot, mert it valami kis résecskét és Al aytócskát találál, miuelhogy az ki bünt cselekeszikis vagy hasznot vagy gyönyörüségheet talál azban az mitt cselekeszik, és ezt iauallya s' szereti az gonosz cselekedetbe, mert Nemo respiciens in malum operatur, de azért azt nem ítíli hogy szabad, tisztességes, és tilalom nélkül legyen, ez az cselekedet melybe vétkezik, mint*
- 20 *az Második leuélben bőséghezen megh mutattam vala.*

- Az töb Papákrúl magad sem tudod mit beszéllesz Volphinusból; Vallions' ha az Király valamely Várasnak Pólgár mesterét meg kapná egy nagy practicaban, és mindgyárt megh parancsolná az Varasbelieknek hogy ^{115:} ez vtán semmi szouát ne fogadgyák, semmi köteleességheket ne tarcsák
- 25 *ahoz az Pólgár Mesterhez, Vallions' mondok, ezzel azt iauallanáé hogy az Polgárok sohúlt ne engedgyenek az eő feieknek? Hasonloképpen cselekeszik az Anyaszentegyhaznak engedetlen fiaival az Papa, Mert ha eszében vészi hogy valamely bar vgyan Catholicus Királys, Isten ellen, és az közönséghees igazság ellen sok lelkek veszedelméuel gonoszkodik, engedetlenkedik, és meg*
- 30 *nem akaria maghát iobbítany, megh parancsolhattya az eő conduiselesére*

¹⁴² NOTA.

bizot iuhoknak, hogy ez féle farkasoknák, ne engedgyenek, de ezzel azt nem végezi közönségesen, hogy az kötelleséget és hitet szabad fel bontany akár kinekis.

5 Azt mondod véghre hogy Varnánál az Magyarok veszedelmenek oka, az Török frigynek fel bontásáért köuetközék, mert *alígh rántá ki Amurates az frigij leuelet kebeléből, alígh kére Christust hogy boszúját állya, mindgyárt megh fordúla az kereszttyének dólgha.*

10 Ittis csak tapogacz, íó Aluinci Uram, mint az setetben iáro ember, mert Egy az, hogy az mint én mondtam vala, és te sem taghadod, az Istennek, még h titok tanácsa nem vóltál, és okát nem tudód az eo {116:} szentséghe rendelésének: Más az hogy az emberi okosság szerént szóluán az dologhoz, két okát adhattyuk Bonfiniusból ezek az veszedelemnek, Egyket azt, hogy oly keuesen valának az Magyárok, hogy az mint Draculy Vaida monda, csak, nyulásznyis feleseb magháual mégyen az Török Csiászár hogy sem akkor

15 vala László király, miuelhogy, csak tizenhat ezeren valának az Magyarok, az Török pedigh hatuan ezerennis volt; Másik oka ez lön, Mert az Magyarok predának, kapsinak esének üdö elöt, *Praelium inclinare coepit camelorum onerariorum interuentu, a caede ad praedam Vngari animos reuocarunt, equi iumentorum peregrinorum insolentia perciti, colluctari, et expauescere*

20 *occaepere*, az királis vakmeröképpen, az Jancsárok közze méne, és mihent eö el esék, ottan megh futamodék az Magyarságh, és az futásra indúlt ellenseghis az Magyarok futását látuan, megh tartozék. *Janizari dudum inclinati, conspecta hostium fuga, continuo constitere, et reuocatis cohortibus quae dudum nutarant, et confusae fuerant, pugnam instaurant:*

25 Holot pedigh az kereszttyén feiedelmeket mardosod az hatodik patuarnak véghin, és eeket hiti ellen cselekedöknek neuezed, azt mondhatnám énis az mit te mondasz: *kacsód Vargha:* Ne nyúly oda az houa nem {117:} illik, senki téghed birouá nem töt az Feiedelmek dolghaiban, és nem vólna tisztességhe dologh, ha csak az te kakogásid ellenis oltalomnelkül szükölködnének az feiedelmek:

30

NEGIEDSZER és vtólszor, miuelhogy én azt irtam valá, hogy az Gyonas szablaia az hitetlenségnek; Mert, ha akkor mikor megh gyónik az ember, ideie vagyon az hittel kötöt foghadásnak be tellyesítésére, soha megh nem odoztatik, valamígh nem kötölezi maghát, az bé tellyesítésre, és ennek

- fölötte, illendő sanyarú poenitentiat ád az Pap, az hitelenségért: Aluinci itt ez aránt minek vtánna enghem szep tisztességhez szókkal megh apolgotat volna, *megh mutatom* vgymond *mint ád minden vétekre alkotmatosságot az súghó gyónás: El hitettek az néppel, hogy az gyónás, az halálos vétkeis semmivé tészí: Az ki el hiszi hogy oly nagy s' oly sok bünt nem cselekedhetik, hogy az gyónással el nem törli, vallion's mire nem kész?* Fordícsd az kaszát Aluinci Uram, és imigyen beszély, Az ki el hiszi hogy csak hidgyen Christusban minden büne ottan megh bocsáttatik, és hogy az kiben egyszer igaz hitnek szikráiá vólt, az soha el nem kárhozthatik, etc. Mire nem kész?
- 5** Az Gyónáshoz ha nem tudad ez az három dologh szükséghez.¹⁴³ I. Hogy igaz Hitből származot {118;} lelki faidalommal meg szánnya bánnya bünet az ember. II. Hogy nem csak az elébbi büneinek bocsanattyát reménlye, de aztis el tekéllye magában, hogy az Istennek segítségéuel, ez vtán életét megh iobbíttya, és az mi kötelessége vagon, azoknak eleget téssen. Ha
- 15** adós meg fizet, ha valakit megh bántot megh köueti, ha más ember marháia nálla vagon, megh adgya, ha valamit fogadot megh állyá, etc. Es nem lehet sem igaz, sem hasznos gyónás ezek nélkül. III. Hogy minden büneit mellyek eszében iutnak igazán megh vallya, és az minémü poenitentiára az gyóntó Atya kötelezi, azt bé tellyesícse: Itíld megh te magad, ha az ilyen gyónás
- 20** az bünre szabdité, auágynem?
Az paenitentialis Canonokból az miket elő hosz, nem csak menedeket nem adnak az bünre, de söt inkább megh mutattyák, mely nagy tilalma vagon nállunk az bünnek, Mert az mint mondod, az mely Pap parázna, azt rendelték, hogy három hólnapig vizzel kenyérral böytöllyön, hét esztendeigh:
- 25** Azonképpen az töb vétkeknek töb hasonló poenitentiát rendelnek: Vay ha masúttis ilyen poenitentiáia vólna az paraznaságnak, nem kelne anny hus az meszarszékbe. Ha ez féle poenitentia, szabadság az bünre, nem tudom mi légyen az büntül való tartoztatás.

¹⁴³ NOTA.

{119:}

TIZEN NEGYEDIK

REESZE.

Minémü szabadsághot adnak az Vy Tanytók az Hit szegésre.

KEt képpen mondtam vala hogy Luther, nagy útat irtot az hit szegésre.

- 5 I. Cselekedetiuel, mert esküése ellen, egy Apaczához köté maghát, noha az elöt, azt ighírte vólt Istennek, hogy hazasság nélkül tisztán él: II. Tanitasáual, Mert azt hírdeti, hogy éppen az Töruénis, mind az Tíz parancsolattal egyetembe, vgy el töretet, hogy az keresztyén ember, szabados minden törüenytül: Ennek fölötte, azt mondgya hogy semmi bün el nem kárhoztat minket, hanem
- 10 csak az hitetlenség: Azt mondgya hogy csak az egy hit üdüöziti az embert, Azt mondgya hogy senki az Isten parancsolatit megh nem tarthattya, hanem az ember minden cselekedetiben vétkezik, és az vétkek mind egy aránt halált érdemlenek: Ezeket az Luther és Caluinus írásibol elő hoztam vala, az Masodik leuélben, és azt mondtam vala, hogy semmi tudomány nem szabadíthat az hit
- 15 szegésre, és egyb vétekre, ha ez nem szabadít.

Aluinci azt feleli. Elöször hogy {120:} Luther, peldaiáual *szabadságot adot az olyan modnélkül való hit szegésre, mellyet ember bün nélkül nem köthet, nemis tarthat megh.*

- De ió Uram szent Pál azt mondgya,¹⁴⁴ hogy ióbban cselekeszi az ki
- 20 hazassághnélkül tisztán él, és bodoghb léssen annál, az ki hazasságban él: Hogy lehet tehát hogy bünnélkül megh nem tarthatná az ember az Istennek malasztyáual az hazasságh nélkül való tiszta életet? Az Harmadik leuélben pedigh, böebben megh hamissítottam ezt az te fogásodat, és ez okon, oda igazitlak, Mert ott, mind az Írásbol, mind az réghi szentek tanitasából, mind
- 25 az emberi okosságból, megh bizonytám, hogy hazasságh nélkül való tiszta életre, szabadon, és Isten szerént, kötelezheti az ember magát.

- Másodszor azt mondgya Aluinci, Hogy az *Caeremoniak, és az kulsö erkölcsök törüeny szüntek megh, Az Tijz parancsolathoz való engedelmességünk, mais fen vagyon*: En az Luther írásibol ezeket az szókat hoztam
- 30 vala elő, és magad sem tagadod hogy igazán hoztam vala: *Itaque tota lex*

¹⁴⁴ I. Corinth. 7. v. 38. 40.

simpliciter, siue Caeremonialis siue Decalogi abrogata est Christiano: mind az Caeremoniákról való parancsolat, vgymond, és mind az Tíjz parancsolat el rontatot az keresztyénnek; De ezt te füled mellől bocsátod, és maghadis ollyakat mondasz, hogy nem akaratoddal {121:} az mit tagadcz, azt tanítod.

- 5 Mert közönségesen az parancsolatokról így szólasz, *Az törüenynek nincsen raitunk semmi hatalma. Az törüenynek vádlo ereiét az mi nézi, ennek véget vetet az mi Christusunk: Az Istennek parancsolatit gyarloságunk miá be nem tölthettyük:* Ezek te szauaid, mellyekből lásd mi iö ki: Ha az törüenynek nincs semmi hatalma raytunk, Tehát nem kötelez az eö meg tartására;
- 10 Mert ha kötelezésre való hatalma vólna raytunk, nem semmi hatalma vólna: Ha az törüeny nem vádol minket, midön ötet meg nem tartyuk, Tehát nem vétkezünk az törüenynek megh szegesében, miuelhogy külömben az törüeny senkit nem vádolhat, hanem mikor bünössé tészi az eö ellene cselekedöket: Ha az Istennek, parancsolatit lehetetlen meg tartanunk, Tehát heában való
- 15 az törüeny meg tartására való igyekezet; Es így tégedet az törüeny nem kötelez azra, hogy az hittel kötöt fogadást meg álljad, és ha meg nem állod sem vádol téghed, söt ha igyekeznélis az te fogadásod be tellyesítésére, heába való dólghon igyekeznél: Ezek helyén maraduán, ió renden vagon alafad Péter Uram:

- Harmadszor, azt mondgya Aluinci hogy, midön ök azt mondgyák,
- 20 hogy csak az hit által üduözülünk, *nem az ió cselekedetek nélkül való pusztá hitrül, nem megh holt hitrül, {122:} hanem keresztyéni ió cselekedetek által tündöklö hitrül szöllanak:* Hallom hogy te ezt mondod, és örülök rayta hogy ezt tanítod, De azra semmit nem szólasz az mit Caluinusból elő hoztam vala,¹⁴⁵ tudny illik,¹⁴⁶ *A legis iustitia nos solui sic oportet, vt nulla prorsus operum ratio habeatur:* Az cselekedetek igazságátúl vgy ki kel feselnünk, hogy tellyességgel semmi tekintet ne légyen az cselekedetre: Aztis el nyeghéd az mit Luther tanítása szerént Schlüsselburgiusbol elő hozek: *Qui contendunt in articulo Justificationis, particulam (sola fides) non excludere bona opera ne adsint, imo docent necessario adesse, a Pauli Theologia dissentiunt:* Aztis csak vezteghségben halgatád el, az mit elő hoztam vala
- 30 az te Atyáid vallasából, tudny illik, Hogy semmi bün el nem karhoztathat

¹⁴⁵ NOTA.

¹⁴⁶ *Cal. lib. 3. c. 19. n. 2.*

hanem csak az hitelenség, Hogy az ember minden cselekedetiben vétkezik, és az vétkek egyaránt méltok karhozatra: Ezeket és több hasonló dolgokat hoztam vala elő, mellyek mind azra néznek, hogy Libertinusok legyenek az emberek: Nem tagadhatom íó Peter Uram, igen kétesse teszi az te igyedet **5** ez az halgatás, Mert ha én valamit hamissan kentem volna Lutherre vagy Caluinusra, kétsegnélkül meg szolaltál volna: Es ha meg menthetted volna őket, azt alítom el nem mulattad volna.

{123:}

TIZEN EOTEODIK REESZE.

Az második leuélnek Post scriptumárúl és az Poetak Verseirül.

AZT kérdettem vala az *Postscriptumban*. Mi légyen az oka, hogy az 145. *soltart* magyarul fordítuán az Atyafiak, azt mondgyák,
 5 hogy az kik megh hóltak *az földiekrül megh sem emlekeznek?*

Mert egy az, hogy az soltárban ez nincsen, Más az, hogy az Augustana Confessio, és Caluinusis, egyenlő értelemmel vallyák, hogy az megh dücsöült lelkek könyörögnek az földön vitézködő hiuekért közönségesen; Ha könyörögnek az földiekért, Tehát megh emlekeznek az földiekrül.

- 10 Aluinci it engem tudatlanságomért igen olcsárl; Nem szükség h ió Uram az én tudatlanságomat hánnod, maghamis iól tudom, hogy az mi keueset tudok, az csak ezered része aznak az mit nem tudok; Es ha valamit tudnékis, nem kiuánnék ezből böcsülletet te tölled, hanem azt akarnám hogy az én Istenem dücsöítették az eő ayandékiban, mellyekkel az eő méltatlan
 15 szolgálaiát meg latogadta. Te sem lennél Salamon az én tudatlanságommal. Mind az által, ha {124:} csak azra néznék az én feleletembén, hogy az te mély bölcseségedet gyökerestül meg visgálnám, oly dólgotak irhatnék, hogy talám csikorgatnad foghadat örömedbe; Es hogy ezt ne itíld csak üres fenyegetésnek, mindgyárt az te könyued eleibe, czégér gyanántis, egy nagy tudatlansághot
 20 függesztél,¹⁴⁷ mert az első foliuson egy sententiát hozál elő deákúl, és azt írod, hogy ezt *Cyprianusbol* vötted *lib. II. de Trinit.* magha Cyprianus soha olyan könyuet nem írjt, Forgasd reá Cypriánust, és szent Hieronymust *in Catalogo de viris Illustribus*, és ha Cyprianus olyan könyuet irt valaha, bar, én legyek tudatlan, és te nállad maradgyon az Salamon bölcsesége.
 25 Azonképpen az Első leuélnek Postscriptumára való patuar előttis, egy Deák sententiát függesztesz czégérül, és azt mondod, hogy ezt szent Agostonból vötted *lib. De vera Innocentia*, Oluastam énis szent Agostont, és Possidoniust az ki Laistromba szedte az szent Agoston írásit, De mégh ilyen könyuére szent Agostonnak nem találtam, és most sem talállok: De hadgyuk, mind

¹⁴⁷ NOTA.

el ezeket; Nincs it sem az én tudatlanságomról, sem az te bölcseségedről perünk, Annal inkább ki teczik az igazságnak ereie, ha az én tudatlanságom, az te nagy bölcseségeddel el érkezik.

- Azért az Postscriptumra azt feleled, hogy {125;} noha ez az szó;
- 5** *Az földiekrül megh sem emlekeznek, az soltarban nincsen, de ki hozhatny belölle, és noha az Augustana Confessio azt taníttya, hogy az mint az élők, vgy az éghbennis könyörögnek az Anyaszentegyházért közönséghezen, de azért ezből nem köuetközik az szentek segítségül hiuása, vagy hogy az szenteknek ide alá, mi reánk külön, gondgyok vagon.*
- 10** En pedig it azt mondanám, ha nem bánnád, Először hogy az te magad vallása szeréntis az soltárnak tulaydoníttjátok az mi nincs az soltárban, és tudod azt, hogy nem szabad az szent íras közze toszny, és szent íras gyanánt hirdetny az mi ot nincsen: Másodszor, az soltar mondasiból nem köuetközik, hogy *megh sem emlekeznek az szentek az földiekrül: Mert ha*
- 15** *csak parasztúl okoskodnánk, ezből az szent Dauid mondasából peribunt omnes cogitationes eorum, el vesznek vgymond minden gondolattyok, azt satúlhatna ki az ember, hogy az Istenrül, és az mennyei dólghokrül sem gondolkodnak az szentek, hanem olyanok mint az tökéek: De sem ez, sem az mit te mondasz nem köuetközik az soltárból, az mint böuön megh mutatám*
- 20** Gyarmati ellen,¹⁴⁸ Mert ot szent Dáuid csak azt mondgya, hogy nem lészen az meg holtakban ez vilaghi mód szerént való gondolkodás, mely, nyughatatlan szorgalma- {126;}tossággal szokot lenny, es nem lészen semmi oly gondolat benne, mellyel az halál vtán maghokat segethetnék, ha it éltekben nem keresték.
- 25** Az Augustana Confessioból, és az Caluinus mondasából, nem azt hozám én ki, az mit te álmodosz, tudny illik, hogy könyörögny kellyen az szenteknek, hanem csak azt, hogy ha imádkoznak ez földiekért, Tehát megh emlekeznek az földiekrül, és így, nem igaz hogy az földiekrül meg sem emlekeznek: Ezre te csak egy *grit* sem mondasz, és okosonnis cselekeszel: Tudod miért:

¹⁴⁸ *De Inuoc. sanct. ca. 8. fol. 41.*

Az mely Poëtáknak feslet szidalmi ellenem köszörülted irasodban, mielhogy csak esztelen szidalmak mind azok,¹⁴⁹ nem vesztegetek pappirossat az reáiók való feleletre; Vgyanis ha ki szitkozódny akar, csak az Titulussát, és egy, vagy két szót el változtasson, mind te reád forgathattya azon verseket;

5 Példád ez legyen, ha téghedet akarnálak rágalmazny, az te töllöd én ellenem szerzet Magyar verseket, mellyek az könyu véghén vadnak, így fordíthatnám ighen könnyen read:

*Hogyha te nem láttal Magyar AL, NIAL ferfiat, ime,
ALUINCI Peter neuéis azra mutat:
10 Fordicsd Aluincit s'AL, s' NIALCIV iö ki belölle
Oluasd irásat, s' ezzelis azra tanit:
{127:} Semmire kellö tehát, mint NIALT, s' AL kucsokat vgy tarcsd.
Aluincit, s' könyuét, az ki belölle tanúlsz, etc.*

Ezből vgyan bocsánatot kérek, hogy ezt így kelle fordítanom, mert tudgya

15 Isten nem szidalmazdra cselekedtem, hanem csak meg akartam mutatny, hogy könnyü ez féle aprolékot fel találny, és hogy ne vélnéd nagy mély elméü gondolatnak az ilyen marczonaságot: Csak azbólis meg értheted pedigh mely táúúly légyek én az te gyalazatodnak szomiusagátúl, hogy noha csak ezből az két leuelre való feleletedből, nagy sok hamis mondásokat szedtem vala egy

20 csomóban, de még sem akartalak most ezeknek fel iegyzeséuel gyalázny téged, mielhogy az én irásom, nem az te gyalazatodra igazítottat.

Holot pedigh azt vítatod,¹⁵⁰ hogy én attam okot rea, hogy te ily halhatatlan szidalmazással illetél engem: Lássá, és itílye meg az Isten, ha azé oka az eszueszésnek az ki magát menti, és tisztíttya az iszonyü gyalazatokból,

25 mellyeket reá kennek, vagy pedigh az, az ki, ez féle gyalazatokkal illeti az ártatlan embert. Az én töllem irot leuelék, nem egyebek, hanem az ti szidalmazástok ellen való mentséghek, mellyekbe megh mutatom, hogy mi, sem baluanyozást, sem hit szegést nem iauallunk. Ha mikor magunkat mentyükis, mikor az miénket kériukís, mi sza-{128:}uariuk fel az vizet,

¹⁴⁹ NOTA.

¹⁵⁰ NOTA BENE.

mi adunk okot, az eszueszésnek, Meggyünk tehát? Mikor azt kialtyátok hogy mi Baluanyozók vagyunk azt mondgyuké hogy igazat mondatok? Ezbe ió Uram keduetek nem telik: Hadgyátok el ti az ragalmazást, és el hadgyuk mijs az magunk mentséget.

- 5** Itt végezem el, az két leuél ellen való irasodra az feleletet, csak azra intlek az mire ez előttis intélek ió Aluinci Uram, hogy meg gondold, mely nagy dologban forgódunk, és az aprólék hiuolkodó beszédeknek, trefáknak, etc. béket hagyuan, szóly az dologhoz, és ne keres imit amot valami homályos mondásokat, hanem az én irasomból, és az Conciliom Tridentinomból meg
- 10** értet igazságból, mutasd meg hogy mi Baluanyozók vagyunk, kinek azkor teszed szerét, mikor az halak az földön iárandnak, és az szaruasok az tengher fenekén kezdenek lakozny.

- Az Atya mindenható Vr Istent, az eő szerelmes szent fiáért, az közbe iáró IESVS Christusért, kérem, hogy az igazságnak ismeretire vezérellye, és az hit-
- 15** ben s' keresztyény szeretetben való egygyességre iutassa mind ez világot
- Amen.

Soli DEO honor et gloria

3.1. A mű létrejöttének körülményei, kiadásai és utóélete

Az 1609-ben, Pozsonyban megjelentetett *Megrostálás*¹ egyike Pázmány azon magyar nyelvű vitairatainak, amelyek konkrét személy, illetve annak műve ellen íródtak. A *Tíz bizonyság* (1605), valamint a függelékeként megjelent *Mahomet vallása* ugyanis általában a protestantizmus, azzal összefüggésben pedig a mohamedán vallás – még tágabb értelemben az eretnokségek – ellen íródott a vitatott hitbeli kérdéseket általánosan szintetizáló igénnyel.² A *Tíz bizonyság* előtt megjelent, de azzal időben párhuzamosan készült *Felelet* (1603)³ címzettje viszont meghatározott protestáns személy, Magyar István volt, ahogy a *Keresztyényi felelet* (1607)⁴ is konkrétan a királyhelmeci prédikátor Gyarmati Bíró Miklós, illetve annak műve ellen íródott.

1609-ben Pázmány gyors egymásutánban három vitairattal lépett a nyilvánosság elé. Ezek sorrendben, rövid címmel a következők voltak: az *Öt szép levél*, *Az nagy Calvinus Jánosnak Hiszekegy Istene* és a *Megrostálás*.⁵ Az 1609-ben kiadott *Öt szép levél* a nyitódarabja lett egy öt évvel később lezáruló hitvitasorozatnak, amelynek címzettje Alvinczi Péter kassai református lelképásztor volt. Ebbe a hitvitabokorba illeszkedett a *Megrostálás* is, amely Alvinczinak az *Öt szép levélre* adott válaszára készült. Az, hogy miért éppen Alvinczit szemelte ki Pázmány ellenfeléül, több indokkal is magyarázható. Alvinczinek Bocskay István udvari papjaként és egyben bizalmas tanácsadójaként nemcsak a szabad protestáns vallásgyakorlat kivívásában volt jelentős szerepe, de az országos politikának is résztvevőjévé vált. Kassai prédikátorként komoly tekintélyre tett szert, és az ő befolyásának eredményeként nem indulhatott el újra a városban a nyilvános katolikus vallásgyakorlat.⁶ Heltai János szerint a kettejük közti hitviták gyökere a kassai vallási viszonyokban keresendő. Kassa Pázmány életében is fontos szerepet töltött be: 1601 februárjától másfél évet töltött a városban a felső-

¹ Alvinci Peternek sok tetovaazo kerenghesekkel es czeghéres gyalazatokkal fel halmozot feleletinek, röüjd és keresztyeni szelidségghel való megh rostalása. Irattatot Pazmany Petertvvl, az iesvitak rendin való legh kissebb tanitótúl, [Pozsony], 1609 (RMNy 1983, 986). A *Megrostálás*ra a jelen kiadás szövegének (továbbiakban: PÁZMÁNY 1609/2017) oldalszámait alapján hivatkozom.

² PÁZMÁNY 1605/2001; PÁZMÁNY 1605/2012. A *Tíz bizonyság*ról mint a nagy protestánsellenes szintézis, a *Kalauz* előképéről lásd: HARGITTAY 2016, 77–82.

³ PÁZMÁNY 1603/2000; PÁZMÁNY 1603/2014. A *Felelet* és a *Tíz bizonyság* keletkezésének időrendjéről bővebben lásd Ajkay Alinka *Keresztyényi felelethez* írt bevezető tanulmányát. PÁZMÁNY 2007/2016, 223.

⁴ PÁZMÁNY 1607/2016.

⁵ *Egy kereztien predikatorvtl S.T.D.P.P. az cassai nevezetes tanitohoz, Alvinczi Peter vramhoz iratot eot szep level*, [Graz], 1609 (RMNy 1983, 980. A továbbiakban: *Öt szép levél*). – *Az nagy Calvinus Ianosnac hiszec gy Istene az az az Calvinus ertelme szerent valo igaz magyarazattia az Credonac [...]*, Nagyszombat, 1609 (RMNy 1983, 984).

⁶ HELTAI 1994, 111.

magyarországi főkapitány gyónatójaként.⁷ Lehetséges, hogy az Alvinczi elleni személyes irodalmi támadás háttérében a katolicizmus Kassára való bevitelének szándéka állt. Ugyanakkor Pázmány Alvinczi elleni írásainak igen erőteljes személyeskedő vonatkozásai, elszántságuk, a *Megrostálás* rábeszélő, ironikusan meggyőzni akaró igyekezete utalhat kettejük korábbi személyes kapcsolatára, ezt azonban nem tudjuk közvetlenül dokumentálni.⁸

Pázmány, aki 1607 nyarától Forgách Ferenc esztergomi érsek mellett mint annak gyóntatja és tanácsadó tevékenykedett, szintén hamar bekerült a politikai életbe. Így részt vett mindkét, 1608-as pozsonyi országgyűlésen a jezsuiták kezén lévő turóci prépostság követeként.⁹ A szeptemberben kezdődött második diétán, amelynek feladata II. Mátyás királlyá választása mellett (pontosabban annak feltételeként) az 1606-os bécsi béke egyes pontjainak törvényi szintre emelése volt, a békeszerződés jezsuitákkal szemben megfogalmazott pontjának törvénybe iktatása ellen tiltakozott egy, a Jézus Társaságot védő irat benyújtásával.¹⁰ Politikai szerepvállalása mellett a protestáns főúri családok körében elért rekatalizációs sikerei is viszonylag hamar ismertté tették. Pázmány felismerte, hogy a hatékony ellenreformáció érdekében le kell mondani a térítés erőszakos eszközeiről, és – tiszteletben tartva a rendi joggá vált szabad vallásgyakorlati jogot – hasznosabb a hitbéli meggyőzésre törekedni.¹¹ Nem véletlen tehát, hogy a kassai magyar papot, a néhai fejedelem udvari prédikátorát választotta ellenfelének, aki a protestáns papság egyik meghatározó tekintélyű személyisége volt.¹² Joggal gondolhatta úgy tehát, hogy ő és Alvinczi mint felekezeteik prominens emberei egyenrangú ellenfelek lehetnek egy inkább valláspolitikai, mint teológiai színezetű disputában. Maga Pázmány a *Megrostálás*ban azzal indokolta a választását, hogy Alvinczi saját hívei előtt számos alkalommal a bálványozás és hitszegés vádjával illette a katolikusokat, a jezsuitákat pedig mint orgyilkosokat (sicarii) emlegette.¹³

Az 1609 első felében megjelent *Öt szép levelet* Alvinczi nyílt kihívásnak tekintette és még ugyanazon év szeptemberében vagy októberében megjelentette a vélhetően Mágóchy

⁷ BITSKEY 1986, 48.

⁸ HARGITTAY 2016, 115.

⁹ FRANKL 1868, 73.

¹⁰ A bécsi béke 8. pontja megtiltotta a jezsuiták magyarországi ingatlantulajdonlását, az 1608. országgyűlés ezt a cikket érvényben hagyta. FRANKL 1868, 75. Pázmánynak az országgyűlés előtti szerepéről a vallásszabadság megadásának kérdésében: BENDA 1979; BITSKEY 2015b.

¹¹ HELTAI 2008, 113.

¹² HELTAI 1994, 111; HELTAI 2008, 113.

¹³ PÁZMÁNY 1609/2017, 12:22–26. A *Kalauz* 1613-as első kiadásának első függelékeként Pázmány újból megjelentette az *Öt szép levelet Egy tudakozó prédikátor nevével íratott öt levél* címmel. (PÁZMÁNY 1613, I–LVI.) Ennek előszavában írja Pázmány: „Végre barátaimtól esék hallanom, hogy az jámbor [ti. Alvinczi], fölötteb meg-tágítván nyelve zaboláját, az régi igaz Keresztyének hátán akar nyargalni, és minket fejenként Bálványozókká, Hittel-kötött Fogadásoknak fel-bontójává akar tenni, kedvünk ellen.” (PÁZMÁNY 1613, I.) Továbbá: „Szava-hihető, ’s füllel hallottat-beszéllő emberektül érttettem, hogy Alvinczi Péter, sok mosdatlan szidalmi-között, Bálványozást, és Hit-szegést akart mi-reánk mérges beszédével kenni.” (Uo., LVI.)

Ferenc, beregi főispánnak dedikált *Feleletét*.¹⁴ Ebben Pázmány vitairatának első két, a bálványimádással és a hittelt kötött fogadásokkal foglalkozó levelére reagált. Alvinczi bár kilátásba helyezte művének folytatását, annak megjelenéséről nincs adatunk.¹⁵ Pázmány viszontválasza, a *Megrostálás* még 1609 utolsó harmadában megjelent. Alvinczinek az *Öt szép levélre* adott válaszából sajnos nem áll rendelkezésünkre példány. Bod Péter, aki még olvasta a művet, így jellemzi az írást: „Ebben fel-darabolja és apróra aprítja a Pázmán Péter Reformátusokat tsúfoló és mérgesen hahotáló ’s mocskoló Leveleit.”¹⁶ Az Alvinczi *Feleletére* írt *Megrostálásban* Pázmány természetesen Bodéval szögesen ellentétes véleményt fogalmaz meg ellenfele művéről: „hogy egy szóval megh mondgyam, ez egész irasodban (ió lelki ismerettel mondom, és ezennel maghaddalis megh tapasztaltatom) semmi egyeb nincsen, egynihány ió modgiáual eytet Magyarismusnal, Aesopus beszédinél, korcsomáruul költ kaytor trefaknal, istállóhoz illendő posthat szitkozodásoknal mellyekben csuda mely ighen el vészed mindenek elöt az pállyat, de ez mellet, egy czikkelyecske sincs irasodban, melybe vallasodnak csak egy tö hegyny vagy szalmaszálny erősséghe volna [...]”. A két, nyilván felekezeti okból elfogult véleményt illetően annyiban tudunk állást foglalni, hogy mivel Alvinczi eleve csak az első két levélre válaszolt, Bod Péter állítása, hogy Alvinczi „apróra aprítja Pázmány mocskoló leveleit” túlzónak minősíthető. Ugyanakkor Pázmány ítéletére sem hagyatkozhatunk, hiszen a

¹⁴ ALVINCZI Péter, *Egy tetetes, neve vesztett pápista embertől S.T.D.P.P.től küldetett színes öt levelekre rend szerint való felelet Alvinczi Pétertől a kassai m. ekklesia lelki pásztorától*, [Debrecen]. (RMNy 1983, 977). A címet Bod Péter adta meg így a *Magyar Athenasban*. BOD 1766, 7. Bod Bethlen Kata nagyenyedi könyvtárában még látta a művet. Ez a példány 1849-ben a könyvtárral együtt elégett. – A mű 1609. szeptemberi vagy októberi kiadása és dedikációja Alvinczi Mágóchy Ferenchez 1609. szeptember végén írt levele alapján feltételezhető: „Kegyelmes uram, ezen káromló Pázmán Péter ellen írtam egy könyvecskét Senior uram, ő kegyelme censurája után, mostan nyomtatják Debrecenben. Ha Nagyságod ily alázatos írásocskát patrocíniumja alá fogadna, Nagyságodnak dedikálnám, [...]” FRANKL 1868, 92. Alvinczi ezen Mágóchyhoz írt levelét Fraknói Vilmos 1609. szeptember 30-ra, Heltai János szeptember 29-ére datálja. HELTAI 1989, 142. – Említett levelében Alvinczi Mágóchyat a Pázmány elleni együttes fellépésre buzdítja: „Ha valaha kívánatos az Isten tisztessége mellett fölkelni és az dicsőségét oltalmazni, mostan egyszer egész országgal méltó volna megindulni, ez Isten ellen keresztény vallásunkat káromló gonosz ember ellen, a ki minemű káromló könyvet írt, Zegedi Gáspár uram küldte [Nagyszombatból, summáját akarom nagyságodnak] megjelenteni. Az egész, könyvet küldöttem volna, de a gyűlésbe kell alá vinnem a jövő kedden Tokajba. Nagyságod bölcs ítélete rajta; bizony vármegyénként kellene elhordozni és a gyűlés előtt valamit végezni.” FRANKL 1868, 92. A szögletes zárójelben tett kiegészítés HELTAI 1989, 142. alapján. Fraknói úgy vélte, hogy Alvinczi az *Öt szép levél* miatti felháborodásában ösztönözte Mágóchyat a protestáns visszavágásra. Vélhetőleg azonban itt Pázmánynak a Nagyszombatban megjelent *A nagy Calvinus Jánosnak hiszek egy Istene c. vitairatáról* van szó. (Ennek támadó hangvétele miatt a protestáns rendek az 1609 végén tartott országgyűlésen Pázmány felelősségre vonását követelték az evangélikus vallású Thurzó György nádortól.) Ezt támasztja alá egyrészt, hogy Alvinczi Nagyszombatból kapta meg a szóban forgó Pázmány-művet, másrészt a levél utóiratában az *Öt szép levélre* adott *Feleletét* úgy említi, hogy az már készen van, és a debreceni nyomdában kinyomtatásra vár. HELTAI 1989, 276.

¹⁵ A *Megrostálásban* többször is említi Pázmány, hogy Alvinczi csupán két levélre válaszolt. PÁZMÁNY 1609/2017, 14:24–29; 88:5. Az 1613-as *Öt levél* kiadásában is ezen élcelődik: „Azért, az első két Levélre ira valamit: az többinek meg-rázogatására, jövendőre köté magát. [...] És noha elsőben mohon nyúla dolgához, azt alítván, hogy lágy körtvélyben harap: de foga törésével érezvén, hogy baraszkmagra talált, békét hagyja az több Leveleknek; az az meg-esmérteté, hogy rossz pora volt, és nem mindgyárt buggyan mihent párállik az Praedikátor Uraimék pattantyúja.” PÁZMÁNY 1613, LVI.

¹⁶ BOD 1766, 7.

*Megrostálás*ban idézett Alvinczi-szövegek éppen az ő erőteljesen kontraszelekción eljárását tükrözik: nem ismerteti ellenfelének teljes gondolatmenetét, szinte kizárólag a retorikai-érveléstechnikai szempontból erőtlen mondatokat idézi. Emellett főleg Alvinczi azon megnyilvánulásait citálja, amelyek szerzőjükre morálisan is rossz fényt vetnek, mint például a kassai prédikátor ellene irányuló szitkozódásai, indulatos kirohanásai. Pázmány ezzel együtt is sűrűn idézi Alvinczit: vitairatában legalább nyolcvan alkalommal szó szerinti, kurziválással kiemelt idézetek szerepelnek. Ha az utalásokat is hozzászámoljuk, akkor jóval nagyobb ez a szám, ami mutatja, hogy Pázmány „komolyan vette” vitapartnere írását, s igyekezett annak minden felvetésére válaszolni.¹⁷ Természetesen Alvinczi *Feleletét* még ezen nagy számú idézés ellenére sem tudjuk teljességgel rekonstruálni, mégis hasznosnak találtuk, hogy Pázmány citátumait, utalásait összegyűjtsük és egymás után közöljük, ezzel is segítve az olvasót az elveszett műről alkotott összbenyomás kialakításában. (Lásd a 3.1.1. Alvinczi Péter *Feleletének a Megrostálásban fellelhető szövegrészletei* című fejezetet.)

A *Megrostálásból* következtethetünk Alvinczi *Feleletének* szerkezetére. A kötet elején bizonyosan volt az olvasóhoz szóló ajánlás,¹⁸ a Mágóchy Ferenchez szóló dedikáció is ott kaphatott helyet. Nem valószínű, hogy Alvinczi is alkalmazta volna a levélformát, mert Pázmány bizonyára kitért volna erre a körülményre.¹⁹ Így a *Megrostálásban* lévő, Alvinczi művére utaló locushivatkozásokban (pl. *1. Leuel. 2. pat.*) a „levél” kitétel inkább az *Őt szép levél* első két levelének valamelyikére vonatkozik, nem pedig egy Alvinczi által írt levélre, és így pusztán egy nagyobb témaegység (fejezet) megjelölését szolgálja. Mondanivalóját Alvinczi a két „levél”-en belül megszámozott „patvar”-okra osztotta,²⁰ ezekre Pázmány hivatkozik (1-től 11-ig emlegeti a „patvar”-okat), s valószínű, hogy Alvinczinél a vitatott kérdések ilyen csoportosítása az egész művet strukturáló elem volt a két megválaszolt levél vonatkozásában.²¹ A kötet szerkezetéből még annyi ismert, hogy Alvinczi művének végére Pázmányt gúnyoló verseket illesztett, amelyekben többek között ellenfelének nevével csúfolódott az abból összeállított anagrammákkal.²²

¹⁷ HARGITTAY 2016, 111.

¹⁸ „az mint te maghad az olvasóhoz íjrt leueledben megh vallod” PÁZMÁNY 1609/2017, 14:5.

¹⁹ HARGITTAY 2016, 110–111.

²⁰ Alvinczi meg is indokolta, miért a „patvar”-t használja az egyes fejezetek megjelölésére. A kassai lelkipásztor a latin calumnia értelemben használja a „patvar” szót, amely szerinte – egy Aquinói Szent Tamás-helyet jelölve meg forrásként – „valamely dolognak alnokúl való magyarázattya.” PÁZMÁNY 1609/2017, 22:7–8. A *calumnia* kifejezést egyébként Pázmány használta az *Őt szép levél*ben a bálványozás vádjával kapcsolatban. *Őt szép levél* 1609, 3r.

²¹ HARGITTAY 2016, 111.

²² PÁZMÁNY 1609/2017, 87:5–7

A *Megrostálás* alapján talán arról kaphatunk teljesebb képet, hogy milyen volt Alvinczi válasziratának nyelvezete, stílusa. A Pázmány által idézett szövegrészeket olvasva az a benyomásunk, hogy Alvinczi műve meglehetősen ingerült, indulatos, olykor fenyegető (Alvinczi még „élete vesztésével” is megfenyegette Pázmányt²³), szitkozódásban és gúnyolódásban bővelkedő, személyeskedő hangnemű írás lehetett. Alvinczi stílusát Heltai János az *Itinerarium catholicum* szerzőségével kapcsolatban tanulmányozta. Heltai éppen a *Megrostálás*ban fennmaradt Alvinczi-idézetekre alapozva jelenti ki, hogy a kassai prédikátor írásainak jellemzője a hosszú hasonlatokkal teli, manierista stílus, a szitkozódó-személyeskedő hangnem, a nyelvi ötletekkel, egymás ötleteinek visszafordításával zsúfolt kifejezésmód.²⁴

A *Megrostálás* tizenöt részből áll. Az első négy részben Pázmány az Alvinczival való polémiában követett eljárását indokolja meg. Nevezetesen, hogy miért nevének elhallgatásával jelentette meg az *Öt szép levelet* és miért épp Alvinczihoz címezte azt. Ugyanakkor a harmadik és negyedik részben kifejti, miért nem válaszol szívesen a kassai prédikátor vitairatára, valamint hogy miért nem törődik annak személyeskedő hangvételével. Ez utóbbira vonatkozóan a negyedik részben Pázmány hosszan idézi Alvinczi ellene szóló szitkozódásait. Pázmány lényegi válaszába az ötödik résztől veszi kezdetét, ebből kiderül, hogy Alvinczi *Feleletének* első három patvara az *Öt szép levél* címében lévő „Egy keresztyén prédikátor” kitéttel, a címlapverzón szereplő Kálvin-idézetekkel, az *Első levél* bevezető köszöntésével foglalkozott. Ezt követően a *Megrostálás* tematikája Alvinczi *Feleletének*, és ezen keresztül az *Öt szép levél* első két levelének témabeosztását követi. Így a hatodik részben ismét előkerül a katolikusok elleni gyakori, igen súlyos vád, a bálványozás, a hetedik és a nyolcadik fejezet pedig a bálványimádás két formájával a kép- és a szentisztelettel foglalkozik. A kilencedik és tizedik részben Pázmány az *Első levél Postscriptumában* lévő két témát, a *Zürichi* és az *Ágostai hitvallás* bálványozással kapcsolatos állásfoglalását, pontosabban annak cáfolatát fogalmazza meg újra. A tizenegyedik részben Pázmány a „hittel kötött fogadásokra” vonatkozó katolikus álláspontot összegzi, és ezzel veszi kezdetét az *Öt szép levél Második levelében* lévő témaegység, vagyis a nem katolikus vallásúaknak tett ígérek, fogadalmak megszegésének, megszeghetőségének újratárgyalása. A következő

²³ *Uo.*, 15:5 „életem vesztését, az *Duo* nélkül való hagyást emlegheted”.

²⁴ HELTAI 1994, 121. Heltai János az Alvinczi és Pázmány közti viták kedvelt retorikai fogásaként említi az egymás szitkainak visszafordítását. Erre példa: „[...] hanem (az mint te szöllasz,) *Nádmézes, jó illatú julepnél edesben folyó beszédek, és az szép szó alatt, minden Aloësnél keserűb méregh, mély emberséghből származot izetlen böcsülletekkel egyetembe, [...]*” (PÁZMÁNY 1609/2017, 14:12–15). Alvinczi szerint is „*mind vissza kell érteny az Pazmany Vram Encomiomit*” (*Uo.*, 19:27). – Alvinczi stílusáról és Pázmány ironikus közlésmódjáról lásd BITSKEY 2015, 78–80. Az *Itinerarium* szerzőségéről: HELTAI 1991.

részben a protestáns részről gyakorta felhánytorgatott, a katolikusok hitszegésére vonatkozó példákkal foglalkozik újra Pázmány: konstanzi zsinaton megjelent Husz János császártól kapott menlevelének semmibe vételével. Szintén hitszegésnek minősült a hazai protestánsok szemében az is, hogy I. Ulászló magyar király IV. Jenő pápa buzdítására felmondta a törökkel kötött békét, amely lépés végül a várnai csatavesztéshez vezetett. Pázmány az ezzel kapcsolatos ellenérveit a tizenharmadik részben ismerteti, majd a protestáns hitszegésre hoz fel példákat, végül művét a *Második levél Postscriptumának* újratárgyalásával zárja. Az egyes részek szerkezete azonos sémán alapul: a fejezetek elején Pázmány pontokba szedve foglalja össze az *Öt szép levélben* már részletesen kifejtett érveit, bizonyságait, majd röviden idézi (általában kurzivált betűkkel kiemelve) Alvinczi ezekre adott válaszait, majd cáfolatot ír az abban foglaltakra. A fejezetek végén Pázmány levonja a konklúziót: úgy látja, hogy Alvinczi a legtöbb érve vagy nem megfelelő módon vagy egyáltalán nem válaszolt.

Összességében elmondható, hogy Pázmány a *Megrostálásban* az Alvinczinak adott viszontválasz ürügyén újra felsorakoztatja azokat az érveket, amelyeket az *Öt szép levélben* részletesebben kifejtett. Ez nem jelenti azt ugyanakkor, hogy Pázmány pusztán megismételné az *Öt szép levélben* leírtakat. Bitskey István arra hívja fel a figyelmet, hogy Alvinczi ellenvetéseinek hatására a *Megrostálás* bizonyos teológiai kérdésekben, mint például a szentek és képek tisztelete, árnyaltabb, letisztultabb magyarázatokkal él, mint az *Öt szép levél*.²⁵

Az Alvinczi és Pázmány közötti disputa a *Megrostálással* nem zárult le. Pázmány 1613-ban a *Kalauz* függelékeként kiadta az *Öt szép levél* kibővített és átírt változatát. Az 1614-ben megjelent *Lelki orvosság* előszavát Pázmány tévesen Alvinczinak tulajdonította, és Lethenyi István álneven megírta rá feleletül *A kálvinista prédikátorok [...] tüköre* című művét, amelyre Alvinczi a *Tükör* című irattal válaszolt. A kettejük közti vitát ebben a periódusban Pázmány *Az igazságnak győzedelme* című műve zárta le. A vitairatok közül csak Pázmány munkái ismertek, Alvinczié elvesztek.²⁶ A *Megrostálás* Pázmány életében egyszer jelent meg 1609-ben Pozsonyban. „A mű a betűtípusok tanúsága szerint a pozsonyi érseki nyomdában készült, amely műhely 1609 és 1617 között tevékenykedett ebben a városban. Ez a kötet ennek a tipográfiának első terméke.”²⁷ A következő kiadás a Pázmány-életműsorozat

²⁵ BITSKEY 1986, 89. (Az *Öt szép levél* és az *Öt levél* összevetéséről és értelmezéséről: BALÁZS 2006.)

²⁶ *Lelki orvosság*, Kassa [?], 1614 (RMNy 1983, 1065); [PÁZMÁNY Péter], *Az calvinista predikátorok igyenes erkeolcseu tekelltessegének tevkeore, mellyet az Felfeoldeon nyomtatot Lelki orvossagnak eleol járo beszedebeol szerzet Lethenyi Istvan*, Bécs, 1614 (RMNy 1983, 1060); ALVINCZI Péter, *Tükör*, Kassa [?], 1614 (RMNy 1983, 1064); PÁZMÁNY Péter, *Az igazságnak gyeozedelme, mellyet az Alvinci Peter Tevkeoreben meg mutatot Pazmany Peter*, Pozsony, 1614 (RMNy 1983, 1078).

²⁷ RMNy 1983, 986.

második kötetében látott napvilágot 1895-ben, Rapaics Rajmond gondozásában.²⁸ Ezen kiadás szövegközlése bár tartalmilag pontos, az átírás azonban nem betűhív, hanem a századfordulós helyesírási, szövegkiadási elveknek megfelelő átírat. Ennek a kiadásnak a minőségére is érvényesek azon megállapítások, amiket Hargittay Emil még a *Felelet* 2000-ben megjelent kritikai kiadásához írt bevezetőben fogalmazott meg.²⁹ Jelen kritikai szövegközlés a *Megrostálás* harmadik kiadása, amelynek alapjául az 1609. évi, Pozsonyban megjelent első kiadás (RMK I 417; RMNy 1983, 986) szolgált.

A *Megrostálás*nak mindössze két példánya maradt fenn. Az ún. debreceni példány (régijelzete: C 3009, jelenlegi jelzete: RMK 320) a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában (Debrecen) lévő kolligátumban olvasható. Erről a példányról az Országos Széchényi Könyvtár fénymásolatot őriz (jelzete: RMK I 417 cop.). Az *Megrostálás* másik teljes példánya (jelzete: 35 F 288) a prágai nemzeti könyvtárban található, szintén egy kolligátum részeként. Az átírás a debreceni példány alapján készült, ebben találhatóak nem Pázmánytól származó kéziratos bejegyzések, viszont ennek a példánynak a margóját egykor körbevégték, így egyes margináliákból hiányoznak betűk. Ezért a hiányok pótlására az átírás teljessé tételéhez a prágai példányt használtuk, s ez a kiadás található meg kötetünk CD-mellékletében is.

A *Megrostálás* szövegét betűhív átírásban közöljük. A mai magyar ábécében nem használatos betűket, jeleket átírtuk. Ezek a következők: **o^e** = ö (a megkülönböztetés hiánya miatt ő-t és Ő-t nem alkalmazunk); **u^c** = ü (a megkülönböztetés hiánya miatt ű-t és Ű-t nem alkalmazunk); az Γ = s; β = sz; & = et; &c. = etc.; æ = ae; oe = oe, **y = y**. A latin szövegekben olykor előforduló ékezeteket (pl. Quòd) elhagytuk. A nazális rövidítéseket, ligatúrákat külön jelzés nélkül feloldottuk. A citált művek, műrészek, fejezetek rövidítéseit (pl. c. = caput, tom. = tomus, lib. = liber), továbbá maguknak a szerzőknek és műcímeknek a rövidítéseit a gyakori ismétlődés miatt feloldatlanul hagytuk, ezek feloldását a *Jegyzetekben*, illetve a *Pázmány által használt művek mutatójában* adtuk meg. A kis- és nagybetű-használatot megtartottuk, még következtelen alkalmazás esetében is. Ezzel összefüggésben tartottuk meg az eredeti központosítást is mind a magyar, mind a latin szövegek esetében. Így gyakran szerepel a mondatok, bekezdések végén kettőspont, pontosvessző. A mű szövegrészében megtartottuk a csupa nagybetűs és kis kapitálissal való írást, emellett a kurzivált részeket is dőlt betűvel írtuk át. Szintén megőriztük az átírás során a *Megrostálás* eredeti kiadásának egy másik tipográfiai sajátosságát, hogy tudnillik a fejezetnyitó bekezdések iniciális betűvel kezdődnek, amelyet

²⁸ PPÖM II, 627–691.

²⁹ PÁZMÁNY 1603/2000, 5, 7.

egy nagybetű követ. Az egybe- és különírás valamint a kötőjeles írásmód is az eredetit követi. A nyilvánvaló sajtóhibákat kijavítottuk, ezek listáját a szövegkritikai jegyzetek között közöltük. A nyomtatott szöveg eredeti oldalszámozását a főszöveg megfelelő helyein, kapcsos zárójelben adtuk meg. A szám (vagy ívjelzés) utáni kettőspont jelzi, hogy a számot (ívjelzést) követő szöveg mely lapon olvasható az eredetiben. Az eredetiben elválasztott szöveg esetében a zárójel és a szám között nem hagytunk szóközt, pl. szüle-{38:}tése. Az őrszavakat átírásunkban nem közöltük.

Az eredeti, kinyomtatott marginális jegyzetek kiadásunkban a lapok aljára kerültek, folyamatos sorszámozással. A lapalji jegyzetek sorszámainak elhelyezésekor elsősorban Pázmány jegyzetelési szándékát, vagyis a margón lévő locusok pozícióját vettük figyelembe.

3.1.1. Alvinczi Péter *Feleletének* a *Megrostálásban* fellelhető szövegrészei

Alvinczinak az *Öt szép levélre* adott *Felelete* elveszett, szövegéből kisebb-nagyobb részletek a *Megrostálásban* maradtak fent, ezekből következtethetünk a válaszvitairat tartalmára, szerkezetére és stílusára. Az alábbi gyűjtés az összes, Alvinczi *Feleletére* való bármilyen, Pázmánynál olvasható utalást tartalmazza. Az idézett szövegek vagy szó szerinti átvételek, illetve olyanok, amelyeket Pázmány önmagára vonatkoztatva, de feltételezhetően szövegűen idéz – ezek a kurzív szedése révén különíthetőek el –, vagy tartalmi összefoglalások. A Pázmány az idézett szövegekhez csak néhány esetben ad meg pontos locust, annak hiányát *NOTA* jelzéssel helyettesíti, vagy egyáltalán nem ad meg semmit. A kigyűjtött idézet végén, szögletes zárójelben tüntettük fel a Pázmány által megadott szöveghelyeket, ez utóbbiakat modern átírásban.

10:8–9 Azért szerető Aluinci Uram, nem vólt okod rea hogy enghem NEVE VESZTETNEK
vyionnan keresztelnél

11:13–14 Meltatlan forghatod azért én ellenem hogy az vitézek neuét be kell az Regestomba
ijrnya, és hogy az igaz ember neuét el nem titkollya [2. patvar]

12:3–4 CSudáalom Aluinci Uram, hogy enghemet mindenüt ismeretlen nem baratodnak
neuesz jrásodban

14:5–7 hogy az mint te maghad az oluasóhoz ijrt leueledben megh vallod, *az mitt te it forgacz,*
az réghen kerödue megh rághot dologh, mellyet tudomanytok mocskos szennyének ell
törleséiert kellett ki bocsátanod

14:12–15 könyuedben, egyéb nincsen, hanem (az mint te szöllasz,) *Nádmézes, jó illatú*
julepnél edesben folyó beszédek, és az szép szó alat, minden Aloësnél keserüb méregh, mély
emberségből származot izetlen böcsülletekkel egyetembe

14:27–28 az te könyuecskédnek kezdetin azra kötöd maghadat hogy mind az Eot leuélre megh
felelsz

15:5 és ha most életem vesztéset, az *Duo* nélkül való hagyást emlegheted [1. levél, 9. patvar;
2. levél, 2. patvar]

15:8–9 temaghad Sisiniusnak okos tanácsára igazitasz, ki oly küniü ez bizonyos módot ada at
te tölled elő hozot helyen [olvasóhoz írt előszó]

18:1–14 szent Ferenczet sok izetlen trefaid vtán, Fent Ferencznek neuezed, és azt mondog,
hogy mikor ti szentnek neuezitek Katalin aszont, és az többbit, csak csufságban *mimesissel*

szollotok Sz: Bonauenturarúl így beszéllez, *EZ nyomon foly mind az töb bolond kabasagha Bonauenturanak.* [1. levél, 8. patvar; 1. levél, 11. patvar]

Masodszor az egész Romai Ecclesiat, nemcsak *el hanyatlot, és sok Isteni dücsösséghez megh mocskoló emberi talalmányokkal, rut, és karhozatos teuelyghesekkel terhes Anyaszentegyhasznak,* de sokszor baluanyozónakis neuezed. [1. levél, 7. patvar]

Negyedszer Az Baratokat közönséghezen így szidalmazod; *Ez az rend, az ki mégh az ördöghoketis fellyül multa álnakságghal.*

Eotödször az Apaczakat *Anyaczaknak* hiuod, és azt hirdeted, *hogy minap Posomban inkább mind viselösön talaltatának az Apaczak, mellyért kapu nélkül való kö kertbeis rekeszték eeket:* [1. levél, 8. patvar]

18:25 – 19:7 Veghezetre, en reám, minden féle szitkokkal agyarkodik Aluinci Uram, és mint az sebes esöt vgy szooria reám az eo nyeluének mérghet: En eo néki, *Patuarkodó; Hypocrita, Szamár, ördöghi irigységgel, és ördögthül tanúlt mesterségghel rakua vagyok: Mint az vak eb az árkot, Mint az Gal ebe az meduét, vgy kerülöm az igazsághot: Berletten rauasz vagyok: Az szemptelen ördöghöz hasonló vagyok: Orczámra üültem: Az pharisaeusoknak igyenes linean fayzatty vagyunk mi: En szemtelenül hazudok: Rázom mint az diszno az bárson: Az hazasságh szentséggh vgymond, de nem olyan latornak való mint tü: Tetétül foghua méresz, és orczátlan patuarkodonák Deli palastú Pilatusnak: Süldisznóhoz, Maiomhoz, Szamárhoz, Rokához hasonlónak neuez, és azt mondgya, Hogymint tengheren egyk hab az másikat tolyya, szinte vgy tolyongh egymás vtán sok hiusághom:*

19:18–19 Tudom hogy nem akaratoddal dicsírszis enghem egynyhányszor, *sok tudományú, iártas költes, látot hallot fő embernek* neuez. [1. levél, 2. patvar]

19:22–23 Véghre mikor azt irod, hogy *alakit adcz kacsomba,*

19:25–27 Irasomatis *minden jo jllatu julepnél edesben folyónak mondod:* Ez féle dicsiretid nékem fölötte terhesek volnának, ha te maghad együt azt nem jrnad, hogy *mind vissza kell érteny az Pazmany Vram Encomiomit;*

20:1–2 PAZMANY helyet, NAMZAPnak ijrsz, és szááp tyukmányhoz hasonlitasz

21:3–4 holot maghad azt jrod, hogy lator toluayhoz illik, az neuek változtatása: [1. levél, 2. patvar]

22:5–9 legh eleol azt magyarázza megh Mi legyen az *Calumnia,* az Patuar, mely nem egyéb vgymond, hanem *Rei alicuius malitiosa interpretatio,* valamely dologhnak alnokúl való magyarázattya, és Aquinas Thamast hozza bizonyságghul secunda. 2. q. 68. Art. 3.

22:17–19 De miuelhogy vtollyára eszedbe vészed maghadat és megh vallod, hogy az Calumnia nem egyéb, hanem, *veteknek hamis, és alnakiül való költése* am meny ell velle az elseo *definitiodnak* férghesseghéuel.

22:28–29 eleghséghes bizonyysagh nélkül neuesz enghem *Calumniatornak*,

23:2–7 mindenkor azt hozod ky, hogy *én Patuarkodó vagyok*. Mert így feiezedbé szép értelmes okoskodásidat. 1. *Neuedet el titkoltad: Ezért Patuarkodó vagy*. 2. *Egy keresztyén predikatortól mondod hogy iratot az eot leuel, Tehad raitad sül hogy Patuarkodó vagy*. 3. *Halgatással mulatod el Caluinusnak némely mondásit, Tehat merö Patuarkodó vagy*:

23:20–21 az te könyuednek részeit méltan neueszted *PATVAROKNAK*,

23:23–25 Masodszor, nem szenuedheti Aluinci Uram hogy keresztyén Predikatornak neuzem maghamat. Mert vgymond, *ezzel különböztetitek ti papasok az Euangelicusoktól maghatokat, hogy minket Praedicatoroknak maghatokat Papoknak neuzitek*. [1. patvar]

24:4–5 törödik azonnis Aluinci, hogy Caluinusnak az Papistákrul való temérdek hazugsághat, elő hozom, [3. patvar]

24:12–14 Azt mondgya *hogy el halgathom azt az mi Caluinus mentseghére való, mert vtánna veti Caluinus, hogy nem minnyáian ezt vallyak, és keuesen merik ezt ki fakasztani*.

24:29–25:1 Aluinci pedigh itt ezárant az hol az tárgynak feiére vólna, az hálnális némab, es békét hagyuan az Caluinus mentseghének, csak azt mondgya, *hogy nem mind egy leuben szóza Caluinus az Papistakat*.

25:10–14 Itt Aluinci nem tud houá lenny, nagy lelektelenül kerdezi, *ha aluttamé ió üzüuet az vltá miulta ezt ijrtam? Azt hiszemé hogy eök Caluinussal együt ex professo azt vallyák, hogy csak testi szemmel nészik eok Christust, és hamisra fordittyák az eo tudományat? Ha az vltá ió üzüuet öttel, ittal, aluttál, vgymond, mi ültá azt irad, nincs nyluan lelki ismereted*:

25:21–24 De veghre az kerenghéseknek békét hagyuan azt mondgya Aluinci, *hogy Caluinus ott az aránt feddi az Sidok tudatlansághat, Az vtán applicállya azt az üdöt az eo ideiére, és feddi az népet hogy csak test szerént gondolkodnak az mi megh váltonk felöl*.

26:9–11 Bánod hogy *Ekesen szöllo, szokatlan bölcseségghel tündöklö embernek neuzlek, és íntesz, hogy ez vtán meltatlan dolghokat reád ne foghiak*:

26:18–20 Talám azt kiuánod hogy magadhoz hasonló, morghó társot talály, és énis ez vtán *Eeles fuláku Basiliscusnak, Ekesen Szidalmazó Momusnak; mérghes gyalazatokkal teli teghzi Barbarusnak, szokatlan alnaksággal tündöklö Rokanak, etc. neuzzelek?*

26:30–32 látuan Aluinci Uram, hogy ezt eö maghában nem gyalázhattya, azt mondgya, *hogy mint az édes must, ha peniszes edényből foly ki, el veszti ízit, így, minthogy megh sebesédet, fene ötte lelki ismeretü embertül iöt ez az köszönet Deo gratiast érette nem mondhat*.

27:5–8 Touábba két dologghal terhelsz itt enghemet: Egykkel hogy az Caluinista praedicator neuéuel ijruan ezt az köszönetet, csufolom eotet, *Mert egy Papista Vrtúl azt hallottad, hogy az Jehouának gyakor emlekeszetirül megh ismerszik az Lutheranus praedicator.*

27:10–13 Más az, hogy sem az Istennek neuet mi nem csufollyuk, sem az nem igaz hógy imadsághunkban gyakrabban emleghettyük szent Palt, szent Petert hogy sem az Istent:

27:20–25 Masodik gáncsot ezen köszöntésben azt találod hogy vgy keuának én néked szent lelket, mint ha nállad Istennek szent lelke nem vólna, és ezt azzal bizonytom. Mert azt senki mástul nem kéri, az mi nálla vagyon hanem ha csufságban az mint fol. 77. in margine fel jegyzetem: Es itt nagy hoszú Predikátyot kezd Aluinci Uram, melybe magyarázza, mint kérhessen szent lelket mégh azis, az kiben immár szent Lélek vagyon:

28:13–14 Touábba csak te tészed azt én szómma hogy nem kérheti az á szent Lelket, az kiben immár benne lakozik az szent Lelek:

28:24–25 De azt mondgya Aluinci, hogy én fol. 77. in Margine ezeket ijrtam, *senki azt nem kéri az mi nálla vagyon, hanemha csufságba:*

28:32 Ezre te csak azt mondod, *Huy oktalan okoskodas!*

29:18–20 Mideon azért befeiezed irasodat és azt mondod, hogy *ha nem tök az agyam megh erhetem az te irasodból miért keritétek ti az szent Lelket, kitha ez eleot nem értettem, számár voltam;*

32:14–15 Eleoszeor azt mondgya, hogy az elseo bizonyságban elő hozot Profetak *Christusról szólnak:* [7. patvar]

32:17–20 MASODSZOR, azt mondgya, hogy ezekből az profetiákból nem köuetközik, hogy *széles ez világhon valahól az Vr Christus neuét hallyak, baluanyozás nincsen, Mert az Daudid Ferencz hitin valokis, az Anabaptistákkal igaz keresztyének volnának:*

33:4–7 HARMADSZOR, azt mondgya Aluinci hogy *azok közt az keresztyének közt nincs semmi baluanyozás kik az VVr Christussal, és az eo érdemes aldozattyáual megh elégesznek. Az Papistak baluanyozók, Mert vgy vagyon, vallyak Christus Vrunkat egy üdüözítőnek lenny, de azonban, az eo egy érdemes aldozattyáual megh nem elegesznek, melynek eleghséghe voltat tanyt্যা Szent Pál Hebr. 9. nu. 28. cap. 10. n. 14. Bellarminus pedigh és Soarius azt mondgyák hogy az Miseis aldozat:*

33:30–32 Negyedszer azt vítattya Aluinci, hogy maghammal ellenkezem, *Egy felöl azt mondod hogy azok nem baluányozók kik az Christus hitit vallyák: Más felöl minket ide aláb fol. 119. Baluanyozóknak mondasz:*

34:16–18 Eötödször *Itt immár megh akarom vala mutatny, vgymond, hogy Luther előttis vólt ez az igaz Euangeliomi tudomány az Romai el hanyatlot Anyaszentegyházban:*

35:4–7 Hatodszor, azt mondgya *hogy szent Bernardot szentnek mondhattuk, mert az Papak Cardinalok, Papok vétke ellen sokat panaszkodot: szent Ferenczet, Catalint csak mimisissel, csufolkodua mondgyuk szentnek, kit ha nem tudtál, tudatlan Szamár vagy.* [8. patvar]

35:22–25 Sz: Ferencznek az disznókkal való lakasárul és egyéb marczonasághokrul az mitt beszéllesz, nem tudom honnan vöted, mert egyéb könyuet bizonyásághul nem támasztasz, hanem, *Vgyan ottant:*

36:1–3 Hetedszer és vtólszor, azt mondgya Aluinci, hogy az Augustána Confessio, az minemü szokatlan dólghokat mi bennünk helyén nem hágy, azok nem aprólek dólghok, noha ezeket az Augustana Confessio *modeste* csak *abususoknak* mondgya: [10. patvar]

39:7–10 Lássuk azért mitt felel ezekre Aluinci Eleoszeor megh enghedi hogy az az baluanyozó, *az ki teremtet állatot Isteni tisztelettel illet, és az Isteni meltosághot, az egy igaz Isten kiüül egyébnek tulaydoníttya.* Az baluány pedigh *az az teremtet állat, melynek az baluányozók Isteni tiszteletet téznek:* [11. patvar]

39:13–15 MASODSZOR azt mondgya, hogy nem minden kép báluány, mert *az Isten eo magha mesterséghnek tudományáual ayandékoza megh Beseleelt,* hogy az Cherubin képeket ékesen fel eppítene:

39:19–22 Ez az egy czikkely nem teczik Aluinci Uramnak, *mert Christust nem az véghre neuzei szent Pál az Atya Istennek képeinek, az menyből láthato emberi testet vöt vala fel, hanem az eo Isteni ereiére képest:*

40:4–6 HARMADSZOR azt mondod, hogy Báluany az az kép *az ki elöt, mint Isten elöt, az emberek le borúlnak, néki mint Istennek térdet feiet haytnak:* Igaz és helyes mondas ezis, mert az mint te maghad irod, ezt az én magyarazatomból vöted:

40:10–12 és azt mondod hogy, *Báluany az á kép, mellyet az véghre öntnek, faragnak, ijrnak, szönek hogy abbol, vagy az által, Istent lassak, és abban vagy az által tisztellyék:*

40:31–41:2 *Először,* vgymond, *az Isten természetibe lelki állat, lathatlan, megh foghatatlan, ahoz az marokny állathoz csatoltatik, az vagy azban foglaltatik hogy az által láttassék:*

41:12–16 Touáb lépik Aluinci, és *Masodszor* vgymond, *megh tyltotta az Vr Isten hogy semmi némü képekben ne tisztellyék ötet, mint az Baluanyozo Poghányok cselekesznek vála, és megh tyltya hogy semmi némü képbe eotet ki ne ijrják, mert nemis láttak az Horeben semmi hasonlatossághot, firfiú, vagy aszonyállat képet:*

41:19–21 Es csak azt hozádki mind ezekből, hogy *nagy lelki vaksághban kel annak lenny, az ki ezből megh nem érti hogy az képek csinalása Isten hasonlatossághará, megh vagyon tyltua:*

42:8–9 Negyedszer Ugyan az derék dologhoz kezd Aluinci; és azt bizonyttya, hogy *mi az képeket mint eleuen állatokat, Isteni tisztelettel illettyük.*

42:13–15 De lássuk bizonyághidat, I. *Bellarminus azt mondgya hogy nem csak ekességért és emlekezetért kel az képeket tartany, hanem Isteny tiszteletnekis okaért:*

42:24–27 De lássuk az második bizonyághot. II. *Azt mondgyátok, vgymond, hogy nem imadgyátok az faraghot képet, hanem azt az kit iegyez: Ha az kép iegyzi az Istent, hasonlónak kell hozzá lenny, Mert az iegy nem iegy, ha semmi hasonlátosságha nincsen raita az iedzendő dologhnak.*

43:5–7 III. *Az képeknek anny eröt tulaydonitotok vgymond, hogy titeket az üduösséggh dolghában, az Isten ismeretire megh tanithat mint szintén az Biblia:*

43:19–23 IV. *Es vtólszor, azt ijria Aluinci, hogy annyit tulaydonítunk mi az képeknek mintha élök volnának, mert Bellarminus azt ijria, hogy nem hóltak az szentek képei: Másut azt ijria, hogy tisztelendök az szentek képei eö maghokbais. Soarius pedigh tetemesben szól, és azt mondgya hogy imadandók az képek:*

46:27–47:1 *Ezekre kel vala megh felelny Aluincinek, eo pedigh taüüly kerül. Akarod, vgymond, glossalni, mint mondgyátok Mariat közbe iarónak, de bélé sü, inkább hiszem nem vólt elég Porod, valamihez kezdeny pedigh és félbe hadny, szégyen vólna ha orczád vólna:*

47:5–7 *Te vagy az Aluinci Uram, az ki mindent félbe haraps, és az oluasót, Bezara, Bullingerusra Musculusra igazítod, aznak bizonyághara hogy mi az szenteket vgyan Isten gyanánt imádgjuk.*

47:22–24 *Felicianust hozod elő, mintha azt ijrná, hogy az minemü imadással imádtatik az Jesus Christus, azonnal imadandó szüsz Maria.*

48:11–13 *Azért be feiezuén ezt az elseo leuélre való szitkozodásit, azt ijria, hogy Irigylem én az eo allapattyát, és hiszelkedem néki mikor böcsüllettel illetem eotet:*

49:28–29 *Azt ijria Aluinci hogy eo nem kaphatta ezt az Confessiot mellyet én említek, hanem eö nálla 1568. esztendei Confessio vagon, melybe egy punct sincs azokba az miket én elő hozok.*

50:17–20 *Azt alytod te hogy az ti dolghotokba olyan alhatatosságh vagon mint az Romai Ecclesiában, és, mindenkor csak vgyan azon egy Confessio marad helyén nállatok:*

51:23–24 *Egy szóual azért, nem igazán mondod hogy ez az Confessio azt nem tanította, hogy Numa, Aristides, Socrates üduözültek.*

52:1–3 *Azzal sem igazán hazuttacz enghem, mintha az Confessioban nem vólna, hogy az kiben igaz hitt vagon, az be tölti az törüént, és mindent iól cselekeszik: Es hogy az VVr vacsoraiában, csak gondolatunk szerént vagon az Christus:*

52:10–11 *Bezzegh ha az Confessio azt mondaná az mitt te mondasz, hogy az éghbe, nincs töb szoszólló Christusnal,*

52:17–24 Itt először azzal pironghat Aluinci hogy nem iól fordítom az *solat* pusztának, *de ezzel, csak azt akarom be színleny, hogy ök az ió cselekedetet semmiué tészik, magha mi, vgymond nem az tettetes, hiuolkodó, megh hólt hitrül szóllunk, de az élő hitrül, kinek eő maghát élönek lenny, élő cselekedetekkel kell megh mutatny: Es, ha az hitre eő maghára nézünk semmi ió cselekedetektül el nem szakad, mint az tüztül az eo melegséghe el nem válik: Az mennybe pedigh az hit Isten ayandéka, az üduösséghek megh foghó keze, egyedül csak néki tulaydonittatik az megh igazulás.*

52:31–53:2 De, iusson eszedbé hogy egy keuessé éléb azt mondád, hogy nem az Helueciai Confessio tanítása, hanem csak *én hiüsághos Patuarkodásom az, hogy az hiuö ember, tellyességesen be tölcse az törüént, Itt pedigh azt mondd, hogy semmi ió cselekedettül el nem szakad az igaz hitt:*

53:4–5 De az te itiledet szerént az *igaz hit semmi ió cselekedettül el nem szakad;*

53:12–14 Aluinci pedigh azt taníttya, *hogy az kiben igaz hit vagon, semmi ió cselekedetektül el nem szakad, és hogy az igaz hittül, elő cselekedetek származnak:*

54:9–10 Te így felelsz ezre, *Bezzegh szentséghe ez, de nem olyan latornak való, mint ti.*

54:16–17 De azt maghaddal bizonytom, hogy ha csak *az szent életet elő embernek való az hazasságh,*

56:1–7 Az ELSEO bizonysághe Aluinci azt mondgya, hogy *az nyomtatásnak modgyában különböznek az Augustana Confessiook. Mert egyk öregb bötükkal, másik kissebbel nyomtatot, egyk egy üdöben amaz Várasban, másik más üdöben, és más várasban költ ki, némely szókbais lehetet változás, mint az Bibliábais némely szókat külömben magyaráznak az Papistakis. Ezen kiüül, vgymond valamely exemplárt egybe gyöthetem, hiba nélkül, mind azon igazsághrül szólnak.*

57:10–12 Te itt csak azt feleled *Tiétek* vgymond *az az mély bölcseséghe, Szine alat, mellyet ti találtatok minden üdöbéli philosophusok ellen, quod mutata substantia accidens superficiabiliter maneat inuiolabiliter:*

59:3–13 Ezre Aluinci semmit nem szól, hanem, más karba ütteti az dolghot, *Hazughsághek mondod vgymond hogy az Augustana Confessio felöllétek azt ijria hogy üduösségheket nem csak hitből variátok ingyen, hanem cselekedetekkel érdemlitek: Bellarminus nyluan ijria hogy az hitt csak eő magha nem üduözit. Ha igaz hogy ti csak az egy Jésus Christusért variátok bünötök bocsánattyát, houá lészen amaz mondása Bellarminusnak, hogy az szeretetből származot ió cselekedetek meltoságoson érdemlik az örök életet? Houá lészen az böytölésnek érdeme, melyrül azt ijria Bellarminus hogy mennyei iutalmok vagon, és eleghtétel az maghunk, és más ember büneiért? El feleitetede hogy ide fel az Helueciai Confessióban*

hazugsághnak mondád, hogy csak az Christusban való hitt által igazulunk megh, Itt egyenesen vissza mondod:

61:1–2 Az mely Fabulat Wolphiusból elő hós, és az minémü szitkokat én ream kerödöl, azokra nem szükség megh felelny;

62:9–12 Mert nem csak mosdatlan, de vgyan faytalan és éktelen rútságokat forgacz nyelueden; Nem tudom minémü *osculálást, ál furkal való iárást* és egyéb hozzád illendő tisztos beszédek hntesz irásodban

63:21–24 Itt Aluinci ELEOSZEORIS nagyon örül, hogy az Luther Praedicatorról azt írom, hogy az Papista embert, *ördöggel hatarosnak* mondgya: Es ez vgymond *maghad ellen vagon, ha én ijrnam bánnad, de ez ellened nem lehet mint hogy te magad írtad, helyén hagyom.*

64:1–3 Azhol pedigh Lonicérusból elő taszítasz nem tudom minémü kopot fabulat: Ott az könyü kareiára, csak amaz te szép *glossadat* ijrjad, *Az rauaszok költötték, az hazugok beszéllek:*

64:4–8 MASODSZOR bánya Aluinci, hogy az eó Praedicátor tarsának Foghtoi Mathenak sok Predalásit, és az fel földnek haborgatásit emlitém, és azt mondgya, hogy *ha él, mostis szenued ió cselekedetiért:* Es mint hogy Foghtoit nem mentheti, azt ijrja, hogy *valamit az Felseghes Erdély feiedelemnek dicsiretirül irok, merő Sarcasmus:*

64:16–19 Azt írod, hogy én azt mondottam, *hogy az Euangelicusok az mitt gyalogh fogadnak, ló háton megh nem állják. Es eo köztök szabad az hittel kereskedny mint egyéb marháual:*

65:3–7 Azt mondgya, hogy ió és tettetes mondás ez, De azt kérdi, *ha ez az csikkely, csak az Isten törvényére nézé, vagy az Papak Decretomitis, mellyekre kötelézzük az embereket, melléie foglalom?* Es itt mintha nagy vadat fogot vólna Aluinci, dicsekedik velle hogy *ighen viszket az feiem:*

68:5–9 Aluinci Először megh enghedi, hogy Hus Ianos azt tanítottotta, hogy az egyházi Pásztorok, és világhi feiedelmek, mikor halálos bünben esnek, nem Püspökök, nem Papi rendek, nem Feiedelmek: De azt veti vtánna, hogy *ez az mondás, az eő könyuében nem 30. az mint én ijrnam, hanem 26. articulussa Husnak.*

68:13–15 Te pedigh ezben Hus köuetöie vagy, mert azt ijród, *hogy ezt eő megh bizonyttya az szent irásbol, holot Sauult megh veté Isten, az eő büneiért, hogy király ne lenne:*

69:1–3 Masodszor midön Husnak, 25. Articulussát elő hozom, Hogy minden teremtet állat Isten. *Az én editiomban vgymond Aluinci ez nincsen, hanemha az tiédben vólna:*

70:6–8 Itt Aluinci semmi megh vétöt nem talál, hanem az Pápá böcsülletit orrollya, hogy az eő kengyelét tartják mégh mostis az Csiászárok mikor fel ülouára, és hogy az Görögöktül az birodalmot Nemet országban hoszta:

70:13–14 Aluinci itt az könyu szélire azt írja *prosit sternutatio*, Az után azt mondgya, hogy így az Papa nagyobb az Csiászárnál.

71:12–16 Negyedszer tovább gázol Aluinci Uram, és noha az Constanciai gyöleközeten semmit nem kaphata, azt írja hogy én, *az mit tagadok, más felől az Concilium Decretomabol vgy lenny mutatom: Es az gyermekeknélis tudua vagon, hogy ez az Constanciai gyöleközetnek vége*, FIDES SERVANDA NON EST HAERETICIS.

71:17–19 Nyilván náthás voltál mikor ezt írtad: *En mutattam valaha vgy lenny az mit tagadtam*, az az, hogy nem tartozunk az Eretnekeknek megh állany foghadásunkat?

71:20–22 Azt pedig méltan mondod hogy *az gyermekek tudgyák, hogy az Constanciai gyöleközet véghe az volt, hogy az Eretnekeknek nem kell megh tartanunk fogadásunkat*:

71:29–30 De az Catholicus Doctorok ezent tanítottak, vgymond Aluinci: Mert *Simancas Jakab Cathol: Inst. cap. 46. num. 52.* ezt nyilván tanította:

72:9–11 Emlited másodszer *Conradus Brunust*; De az mint te magad elő hozod, eö csak azt mondgya hogy nem lehet az teüelyökkal csendesz bekeséghek az Catholicusoknak,

72:15 Utólszer Becanust akarván emliteny, Beanust említesz,

75:24–27 Aluinci az ki Volphius nélkül szólny sem tud: Először Volphiusból hozza elő az törtent dólghoknak rendit, és azt mondgya hogy *Julianus az kiraly lábához esuén, aszony módon való sirással, szerzé az Confaederatit az papauál*

76:20–30 Másodszer azt akarja megh mutatny Aluinci, hogy az Magyarok az Papa, Palaeologus, Velenczések hire nélkül frígyet vethettek az Törökkel: Először *mert azoknak semmi közök nem volt Magyar országhoz, nem kiuántatot tehat hogy eö töllök kérienek consensust*: Másodszer *mert noha elsőb volt az Papához való legatio, az Török frígnél, de ez nagyobb volt, mert esküüéssel ment véghez, és az két gonosz közt kissebbet kel választany; Tehát jób volt az pusztá conspirationak füstbe menny, hogy sem az esküüést megh szeghny.* Harmadszer *mert utólsób volt az Török frigy, Az utolsó vegezes pedig fel bontya az elsőbket.* Negyedszer *mert az Magyarok esküüése az Töröknek, nem ellenkezet az Isten törüenyéuel, mert Abraham és Josueis megh esküt az Pogany népnek.*

79:6–7 Mert vgymond Aluinci, *Az ki mit nem iauál mást azra nem kisztet hanemha álnakúl*:

80:4–7 Azt mondod véghe hogy Varnánál az Magyarok veszedelmének oka, az Török frigynek fel bontásáért köüetközék, mert *alígh rántá ki Amurates az frigij leuelet kebeléböl, alígh kére Christust hogy boszúját állya, mindgyárt megh fordúla az keresztyének dólgha.*

80:25–27 Holot pedig az keresztyén feiedelmeket mardosod az hatodik patuarnak véghin, és eöket hiti ellen cselekedöknek neuezed, azt mondhatnám énis az mit te mondasz: *kacsód Vargha*:

81:1–6 Aluinci itt ez aránt minek vtánna enghem szep tisztességhes szókkal megh apolgotat volna, *megh mutatom vgymond mint ad minden vétekre alkolmatosságot az súghó gyónás: El hitettek az néppel, hogy az gyónás, az halálos vétetis semmivé tézsi: Az ki el hiszi hogy oly nagy s' oly sok bünt nem cselekedhetik, hogy az gyónással el nem törli, vallion's mire nem kész?*

81:21 *Az paenitentialis Canonokból az miket elő hosz*

82:16–18 Aluinci azt feleli. Először hogy Luther, *peldaiáual szabadságot adot az olyan modnélkül való hit szegésre, melyet ember bün nélkül nem köthet, nemis tarthat megh.*

82:27–29 Másodszor azt mondgya Aluinci, *Hogy az Caeremoniak, és az kulső erkölcsök törvény szüntek megh, Az Tijz parancsolathoz való engedelmességünk, mais fen vagyon:*

83:19–22 Harmadszor, azt mondgya Aluinci hogy, midön ök azt mondgyák, hogy csak az hit által üdüözülünk, *nem az ió cselekedetek nélkül való pusztá hitrül, nem megh hólt hitrül, hanem keresztyéni ió cselekedetek által tündöklő hitrül szóllanak:*

85:10 Aluinci it engem tudatlanságomért igen olcsárl

85:19–21 mindgyárt az te könyued eleibe, *czégér gyanántis, egy nagy tudatlansághot függesztél, mert az első foliuson egy sententiát hozál elő deákül, és azt írod, hogy ezt Cyprianusbol vötted lib. 11. de Trinit.*

85:25–27 Azonképpen az Első leuélnek Postscriptumára való patuar előttis, egy Deák sententiát függesztesz czégérül, és azt mondod, hogy ezt szent Agostonból vötted *lib. De vera Innocentia*

86:4–9 Azért az Postscriptumra azt feleled, hogy noha ez az szó; *Az földiekrül megh sem emlekeznek, az soltarban nincsen, de ki hozhatny belölle, és noha az Augustana Confessio azt taníttya, hogy az mint az élök, vgy az éghbennis könyörögnek az Anyaszentegyházért közönséghesen, de azért ezből nem köuetkőzik az szentek segítségül hiuása, vagy hogy az szenteknek ide alá, mi reánk külön, gondgyok vagyon.*

86:25–26 Az Augustana Confessioból, és az Caluinus mondasából, nem azt hozám én ki, az mit te álmodosz, tudny illik, hogy könyörögny kellyen az szenteknek

87:5–7 Példád ez legyen, ha téghedet akarnálak rágalmazny, az te töllöd én ellenem szerzet Magyar verseket, mellyek az könyu véghén vadnak, így fordíthatnám ighen könnyen read:

3.2. A kiadás ismert példányai

A *Megrostálás* 1609-es pozsonyi kiadásából (RMNy 1983, 986) ma két teljes példányt ismerünk.

Kötetünk terjedelme: A–H = 128 pag.

Formátuma: nyolcadrét

Mindkét példányról elmondható, hogy a 122. lapon az élőfej hibás: TIZEN NEGYEDIK helyett TIZEN KETTÖDIK szerepel. A 123. lapon pedig a fejezetszámozás elcsúszott: Tizenötödik helyett TIZEN HATODIK olvasható.

A *Megrostálás* példányai:

1. Debrecen, *Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára* – Jelzet: RMK 320. – Teljes példány. – Pázmány-vitairatokat tartalmazó kolligátum első darabja.³⁰ A kötet feltehetően 18. századi vaknyomásos bőr átkötése rongálódott. A táblák indás-virágos mintával díszítettek, a közepén stilizált virágdísz. Mindkét kapcsos szalagja hiányzik. A példányt – vélhetőleg a kolligátumba való kötés során – körbevágták, így a margináliák és a élőfej-szövegek egy része hiányos. A címlapon possessor-bejegyzés: „Ecsedi [?] László”. A példányban további négy kézírásos bejegyzés található, amelyeket a szövegkritikai jegyzetek között ismertetünk.

2. Praha (Prága), *Narodní knihovna České republiky* – Jelzet: 35 F 288. – A kötet teljes, ép, alig használt. Az egykorú kolligátumban a *Megrostálás* elé az *Öt szép levél* (1609) egy példányát kötötték be. A két mű címeinek német nyelvű fordítása a szennycímlapon szerepel. Kötése többnyire ép, csak elülső oldalán kissé szakadozott, de a kolligálás miatt nem eredeti, hanem fatáblás pergamenkötés. A kolligátum (azaz az *Öt szép levél*) címlapja középső részének possessorbejegyzése: „Catalogo Crumlouiensis inscriptus in Soc. Jesu”. A címlap

³⁰ A kolligátumban található további tételek: 2. *Az nagi Calvinvs Ianosnac hiszec egy Istene az az az Calvinvs ertelme szerent valo igaz magyarazattia az Credonac [...]*, Nagyszombat, 1609 3. *Csepregi mesterseg, az az Hafenreffernek magyarrá fordítot könyue eleiben függesztet leueleknek, czegéres czigánysági, és orcza-szégyenítő hazugsági, melyet az igazságnak otalmára irt Szyl Miklos*, Bécs, 1614. 4. *Az calvinista predikatorok igyenes erkeolcseu tekelletességének tevkeore [...]*, Bécs, 1614. 5. *Csepregi szegyenvallas, az az reovid felelet, melyben az csepregi hiusagoknak közegi tóldalékit, verőfényre hozza Pazmany Peter*, [Prága], 1616.

alsó részének possessorbejegyzése: „R. P. Riuulino.”.³¹ A kolligátum további kézírásos bejegyzéseket nem tartalmaz.³²

³¹ Ugyanez a possessorbejegyzés („R. P. Riuulino”) megvan *Az nagy Calvinus Iánosnak hisze egy Istene* (RMNy 984) debreceni példányában is (Refomátus Kollégium Nagykönyvtára, jelzet: RMK 321, kolligátumban a *Megrostálással*).

³² A kötetleírások a Pázmány kritikai kiadás OTKA-munkacsoportjának közlései alapján készültek.

3.3. Szövegkritikai jegyzetek

A *Megrostálás* két fennmaradt példánya közül kizárólag a debreceniben található kézirásos javítások:

- 12:20 leueleket jav. ebből: leueket
 14:12–17 [...]ditu – Megjegyzés a belső margón
 83:21–84:7 [élőfej] TIZEN NEGYEDIK jav. ebből: TIZEN KETTŐDIK
 85:1 TIZEN EOTEODIK jav. ebből: TIZEN HATODIK

Sajtóhibák:

- 10:6 egnyhány jav. ebből: egnyhány
 12:24 gyilkosok jav. ebből: gylkosok
 14:24 trücsökrül jav. ebből: trsucsökrül (javítás a PPÖM II, 631. alapján)
 15:17 gondolkodom jav. ebből: goldolkodom
 15:25 akár jav. ebből: a akár
 16:2 Sisinius jav. ebből: Sisinus
 18:16. jegyzet *Postscriptomrol*: jav. Ebből: *Postscriptomro*:
 26:31 *ízit* jav. ebből: *ízirt*
 33:19 elegséghe jav. ebből: eleséghe
 33:21 ? jav. ebből: ζ
 34:8 *minemüt* jav. ebből: *minenüt*
 37:53. jegyzet *Heb. 1. v. 3.* jav. ebből: *Heb. 1. n. 3.*
 38:20 tisztelték jav. ebből: tisztelték
 40:26 semmiképpen jav. ebből: semmihéppen
 48:8 Caluinusis jav. ebből: Calninusis
 51:1 ércsed jav. ebből: érsced
 54:15 Tarcs jav. ebből: *Tarcs*
 54:17 Uraim jav. ebből: Uriam
 56:20 *editionum* jav. ebből: *editiotionum*
 65:17 közönséghe jav. ebből: közönséhges
 65:25 altalis jav. ebből: allatis
 67:14 Conciliomis jav. ebből: Couciliomis

68:18 úsznak jav. ebből: vüsznak

82:15 egyéb jav. ebből: egyb

83:21–84:7 [élőfej] TIZEN NEGYEDIK jav. ebből: TIZEN KETTŐDIK

85:1–88:1 TIZEN EOTEODIK jav. ebből: TIZEN HATODIK

3.4. Tárgyi jegyzetek

7:1–2 *ALVINCI PETERNEK* – Alvinczi Péter 1570 körül született Nagyenyeden. Tanulmányait Váradon, Wittenbergben és Heidelbergben végezte. 1602-ben hazatért és Váradon lett tanár, majd 1604 februárjától ugyancsak Váradon lelkész és bihari esperes volt. A Bocskai-féle felkelés kezdetekor a várost elhagyta, Bocskai várába ment. A fejedelem bizalmasává fogadta Alvinczit, később végrendeletének végrehajtójává is kinevezte. Alvinczi 1606-ban érkezett Kassára, ahol a „kassai magyar ekklezsia fő lelkipásztoraként” tevékenykedett 1634-ben bekövetkezett haláláig. PPÖM, II, 505.

8:1–2 *In Te inimicos nostros Ventilabimus cornu, et in nomine Tuo spernemus insurgentes in nos.* – „Általad űztük el ellenségeinket. A te nevedben tiportuk le azokat, akik ellenünk támadtak.” Zsolt 44(43),6.

9:3 *MI OKBOL YRTAM az Eot leuelet nyhuán ki feiezet neuh nelkül.* – A Pázmány és Alvinczi között 1609-től 1614-ig tartó hitvita Pázmány 1609-es *Öt szép levelével* (RMNy 1983, 980) kezdődött, amelyre még ugyanabban az évben megérkezett Alvinczi válasza (ALVINCZI Péter, *Egy tetetes, neve vesztett pápista embertől S.T.D.P.P.től küldetett színes öt levelekre rend szerint való fejelet Alvinczi Pétertől a kassai m. ekklesia lelki pásztortól*, [Debrecen], RMNy 1983, 977). A következő írás Pázmány tollából a *Megrostálás* (RMNy 1983, 986), ugyancsak 1609-ből. – *neuh nelkül*: Az *Öt szép levél* címlapján Pázmány az S. T. D. P. P. betűkkel (Sacrae Theologiae Doctor Pázmány Péter) csak burkoltan jelezte nevét.

9:4 ARANY száiu Sz. Ianos – Aranyszájú Szent János, görögül Jóannész Khrüszosztomosz, latinul Iohannes Chrysostomus, (344–347 k.–407) egyházsónok, teológus, egyházatya, egyháztanító.

9:4–5 Sz. Pál Apostol – Szent Pál a korai kereszténység jelentős alakja, nagy szerepet játszott a kereszténység elterjesztésében az európai kontinensen. Életével kapcsolatosan a legjelentősebb forrás a *Biblia*, ezen belül az *Apostolok Cselekedetei* és *Pál levelei*. Tarsuszi Saul a damaszkuszi úton találkozott Jézussal. Az addigi üldözőből Pál, a pogányok apostola lett, a tizenharmadik apostol.

9:6 Pontusban – Pontosz: ókori állam Észak-Anatóliában, a mai Törökország területén.

9:10–15 *Paulus vbique Epistolis nomen suum praeponit: Quod si in ea quam ad Hebraeos scripsit Epistola secus facit, id suo quodam proprio consilio facit: Nam quod inimico essent Hebraei erga illum animo, vt ne e prooemijs, audito eius nomine, sermoni aditum praecluderent, illorum audientiam occultanda nominis sui declaratione, artificiose captauit.* –

A Pázmány által idézett, eredetileg görög nyelvű szövegnek a *Patrologia Graeca* 60. kötetében szereplő latin fordítása a következő: „At beatus Paulus omnibus epistolis suis nomen suum praemittit. Quare? Quia illi praesentibus scribebant et inutile fuisset se praesentes declarare; hic vero procul literas mittebat epistolae forma: quapropter necessaria erat nominis additio. Si autem in Epistola ad Hebraeos id non faciat, prudenter et consilio facit. Quia enim perosus erat ipsis: ne a principio, audito nomine, sermoni aditum occluderent, illo suppresso, uti se audirent, arte pellexit.” IOHANNES CHRYSOSTOMUS, *Homilia 1 in Epistolam ad Romanos*, PG 60, 395. – Pál a *Leveleiben* mindenhol feltünteti a nevét, amiért is, ha a *Zsidókhöz írt levélben* másként teszi, azt a saját érdekében teszi. Mert arra az esetre, ha a zsidók annyira ellenséges lelkülettel lennének iránta, hogy már az előbeszédnél neve hallatán elzárkóznának a szöveg meghallgatásától, figyelmüket mesterien felkeltette nevének eltitkolásával.

10:3 kissebséghekkkel – apró dolgokkal

10:5 az én neuemnek üdö nap előtt való ki fakasztasával – nevem túl korai felfedésével

10:13 Messala Corvinus – Marcus Valerius Messala Corvinus (Kr. e. 64–Kr. u. 9) római államférfi, szónok, író, művészetpártoló. Görög és latin nyelven írt műveket, melyekből csak töredékek maradtak fenn. Műkedvelőként költészettel is próbálkozott, Albius Tibullus (Kr. e. 55–Kr. e. 19) elégiaköltő munkásságát támogatta.

10:14 egy hoszú betegséghben, az magha neuetis el feleytette vala – A Pázmány által hivatkozott két hely (10:2. jegyzet: *Plin. lib. 7. c. 24. Solin. c. 6.*) közül az első idősebb Plinius *Naturalis historiája*, (7. könyv, 24. fejezet) „ex praealto tecto lapsus matris et adfinium propinquorumque cepit oblivionem, alius aegrotus servorum, etiam sui vero nominis Messala Corvinus orator.” – Van olyan, aki miután egy igen magas tetőről leesett, elfelejtette anyjának, hozzátartozóinak és barátainak a nevét; egy másik a betegségében a szolgálinak nevét felejtette el, a szónok Messala Corvinus a saját nevére sem emlékezett. – A másik Pázmány által itt citált írás Caius Julius Solinus *De mirabilibus mundi* c. műve (6. fejezet) „[...] Messalam certe Corvinum post aegritudinem, quam pertulerat percussum proprii nominis oblivione, quamlibet alias ei sensus vigeret.” – Messala Corvinus egy betegség után saját nevét is elfelejtette, jóllehet az értelme ép maradt. – Caius Julius Solinus 3. századi író,

aki a fentebb említett kivonatos földrajzát idősebb Plinius *Naturalis historiája* és Pomponius Mela (1. sz.) *De situ orbis libri tres* című munkája nyomán állította össze.

10:15–17 Az te Atyádat Caluinust, az ki nem csak az *Institutiót* de egyéb könyveit, az vagy *Alcuinus*, az vagy *Lucanius* neue alat Nyomtattá ki eleinten – Caluinust: Jean Calvin (Kálvin János; 1509–1564) a svájci reformáció vezéralakja. Genfben hozta létre a saját egyházát, a reformáció róla elnevezett ágának alapítója. – Pázmány anagrammatikus álnév-használatának Kálvinnal szembeni vádját másik két helyen is felhossa: Vö. PÁZMÁNY 1605/2001, 25:23–24; PÁZMÁNY 1637/2000, VII. – Alcuinus: Alcuin (735–804) angol teológus, Nagy Károly tanítója. – Lucanius: Kálvin latinus nevének ezt az anagrammáját állítólag François Baudouin (Balduinus; 1520–1573), francia hitvitázó, Kálvin barátja találta ki. (Vö. WHEATLEY 1862, 77.) A „Lucanius” alak vélhetőleg Marcus Annaeus Lucanus (39–65) római költő, a *Pharsalia* című eposz szerzőjének nevét kívánta felidézni. Kálvin Bázelen Martianus Lucanius név alatt bujkált, viszont ezen a néven megjelent Kálvin-műről nincs tudomásunk. Vö. THOMPSON 1996, 483. További adalékul szolgálhat, hogy Sütő András *Csillag a máglyán* című drámájában szerepel ez az álnév mint Kálvin inkognitója.

10:19–21 *Institutiones Caluini vidimus editas anno 1534. nomine Alcuini praeceptoris quondam Caroli magni*: – Láttuk Kálvinnak 1534-ben Alcuin, Nagy Károly egykori tanítója neve alatt megjelent *Institutióit*. – Kálvin *Institutiójának* valóban van egy olyan, nagyon ritka kiadása, amelynek címlapján az Alcuinus név szerepel mint szerző („autore Alcuino”), azonban ez nem – ahogy Pázmány írja – 1534-ben, hanem 1539-ben jelent meg Strassburgban. Vö. BAYLE 1836, 54; CALVIN 2010, X.

10:3. jegyzet *Feuard. in Epist. Judae v. 4.* – François FEUARDENT, *In B. Judae epistolam catholicam [...] commentarii christianis concionibus accommodati [...]*, Coloniae Agrippinae, Falckenburg, 1595, 82. – François Feuardent (Feuardentius; 1539–1610) párizsi ferences teológus, hitszónok. A katolikus hit lelkes védelmezője, a hagyomány szerint nem volt olyan templom Párizsban, amelyben ne prédikált volna. Szent Iréneusz műveinek kiadója. Pázmány által gyakran hivatkozott műve a *Theomachia Calvinistica sedecim libris profligate, quibus mille et quadraginta hujus sectae novissimae errores [...] diligenter excutiuntur et refelluntur* (Paris, 1604). Emellett Feuardent bibliai kommentárokat is összeállított, itt Pázmány a *Szent Júdás leveléhez* írt magyarázataira hivatkozik.

10:23–24 *Alcuinus voluit, voluit Lucanius esse / Versus Caluinus, sed Lucianus erat.* – Alcuinus, Lucanius is akart lenni, megfordítva a Calvinust, de Lucianus volt. – THÉVENIN 1584, 186. – Pantaléon Thévenin (Theueninus; 16. sz.) francia katolikus humanista, költő. – Thévenin versikéje felsorolja mind a három Kálvinnak tulajdonított anagrammatikus álnévet.

Ezek közül az „Alcuinus”, „Lucianus” alakokhoz lásd a 10:15–17 sorokhoz írt jegyzetet. – Kálvin latinos nevéből képzett Lucianus anagramma az ateista Lukianosz (2. sz.) szatíráköltő nevét idézi.

10:25 Anagrammatismussal – anagramma alkalmazásával

10:27–11:8 *Extant Buceri commentari [...] in Psalmos fictitio nomine Felini et Aretini: Vidimus duas Homilias de re Sacramentaria editas a Beza, titulo Nathanaelis Neusekij: Catechismus Geneuanorum obuius est sine authoris et Typographi nomine: Prodierunt a paucis annis sine vllius authoris titulo, vel suppositio et falso, impij libri sacramentariorum, Consensus Orthodoxus de sententia verborum coena. Breuis et necessaria responsio. Ratio ineundae concordiae: Commonefactio cuiusdam Theologi: Harmonia de capitibus doctrinae Christianae, Excitatorium matutinum, Diallactus, etc.* – Itt vannak Bucer zsoltárokhoz írt kommentárjai, amelyek Felinus és Aretinus álnevek alatt jelentek meg. Láttuk Béza két, Nathanael Neusekijus neve alatt kiadott, a szakramentárius tanról szóló homíliáját. A genfiek kátéja is a szerző és a nyomdász neve nélkül jelent meg. A szakramentáriusok istentelen könyvei néhány évvel ezelőtt szintén a szerző titulusa nélkül, vagy annak helyettesítésével és álnév alatt láttak napvilágot: a *Helyes egyetértés az úrvacsora igéinek értelméről: Rövid és szükséges válasz. Az egyetértés megtartásának módszere, az Egy teológus figyelmeztetése, a Harmónia a keresztény tanítás legfőbb pontjait illetően, a Reggeli serkentés, a Diallactus* stb. – A latin szövegben előfordul némi nyelvtani pontatlanság: *commentari*, helyesen: *commentaria*; *coena* helyesen: *coenae* – Martin Bucer (1491–1551) strassburgi német reformátor egy fiktív, Lyons-ból származó humanista teológus identitását vette fel Aretinus Felinusnak, illetve Aretinus Lugdunensisnek nevezve magát. Vagyis Feuarent itt hibásan adja meg az álnevet. JAMES 1998, 226. – Théodore de Bèze (1519–1605) svájci teológus, reformátor Nathanael Nesekijus álnév alatt jelentette meg *Adversus sacramentariorum errorem pro vera Christi praesentia in Coena Domini, homiliae duae* (Genf, 1574) című művét. Az álnév a következő módon rejti Béza nevét: a Nathanael a Théodore („Isten ajándéka”) hebraikus formája. A Nesekijus szintén egy héber szóból származik, melynek jelentése megfelel a francia, Bèze-re hasonlító „baiser” („csók, csókolni”) szónak. DUFOUR 2009, 157. – *Catechismus Geneuanorum*: Kálvin ún. *Genfi kátéja*, amelynek teljes címe: *Catechismus Ecclesiae Genevensis* (Genf, 1545), amelynek címlapján valóban nem szerepel Kálvin neve. – A Feuarent, illetve Pázmány által felsorolt anonim szerzőségű könyvek közül nem azonosítható mindegyik írás. A biztosan beazonosítható művek teljes címei: [Christophorus Herdesianus], *Consensus Orthodoxus Sacrae Scripturae et veteris ecclesiae, de sententia verborum coenae Domini, adeoque de tota controversia sacramentaria,*

Heidelberg, 1574; *Ratio ineundae Concordiae inter Ecclesias Reformatas*, Genf, 1579; [David Chyträus], *Commonefactio cuiusdam theologi de sacra domini coena et eiusdem commonefactionis consideratio*, Neustadt a. d. Hardt, 1583.

11:12 csöbör rüdny – csöbör rüdnyi. A csöbör rüdny: egyesével és párosával használt, kb. 2 méter hosszú farúd, amellyel ketten cipelnek nagyobb kétfülű dézsát, csebert.

11:14 Regestomba – regestumba, lajstromba, jegyzékbe

11:15 Raphaël Angyalnak, Iosephnek – Vö. Tób 5,4. „Tóbiás elment, hogy egy jó vezetőt keressen, aki elkíséri Médiába. Kint Ráfáellel találkozott, az angyallal: ott állt előtte [de ő nem tudta, hogy az Isten angyala].” – Ter 42,7. „József meglátta testvéreit, fölismerte őket, de úgy viselkedett velük, mint az idegenekkel, [...]”

11:16 Daidnak Achis elöt, maghát és neuét el titkolny – Vö. 1Sám 21,11–16. Dávid, amikor elmenekült Saul elől, Achishhoz ment, Gát királyához, aki előtt eszelősnek tette magát, hogy ne ismerjék fel.

11:24 Tridentomi Concilium – A trienti vagy trentói zsinat (1545–1563) a római katolikus egyház 19. egyetemes, a katolikus megújulást szorgalmazó zsinata volt.

11:25–27 *Nulli liceat imprimere, vel imprimi facere quosuis libros de rebus sacris, sine nomine authoris, neque illos vendere, aut apud se retinere, nisi primum examinati probatique fuerint ab Ordinario, sub poena Anathematis* – „[...] senkinek ne legyen szabad kinyomtatni vagy kinyomtatni egyetlen szent dologról szóló könyvet sem a szerző neve nélkül, és ne legyen szabad eladni azokat, vagy akár csak magánál tartani, hacsak a főpásztor előbb meg nem vizsgálta és jóvá nem hagyta.” DH 1508 = DENZINGER–HÜNERMANN, 374.

11:6. jegyzet *Az Titulúson, masodik patuarban* – Alvinczi által használt felosztás, fejezet helyett „patvar”, azaz per, pereskedés, olykor rágalmas.

11:7. jegyzet *Ses. 4. De editione libror.* – A trienti zsinat 4. ülése (1546. április 8.) a könyvek kiadásáról.

12:1–13:6 [MASODIK] [REESZE.] – Szögletes zárójelben, mivel az eredeti nyomtatott példányban nem szerepel ez az élőfej.

12:6 Optatus Mileuitanus monda Parmenianusnak – Milévei Szent Optatus (4. sz.) a numídiái Mileve püspöke volt. Parmenianus karthágói püspök, a donatisták feje ellen írt nagyszabású, hét kötetből álló munkát, amelynek címe: *De schismate Donatistarum adversus Parmenianum*.

12:7–13 *Quamuis et illi non negent, et omnibus notum sit, quod nos odio habeant, et execrentur, et nolint se dici fratres nostros, tamen nos recedere a timore Dei non possumus, quos hortatur Spiritus sanctus dicens, Vos qui timetis nomen Domini, his qui vos odio habent*

et execrantur, et nolunt se dici fratres vestros, vos tamen dicite eis, fratres nostri estis: Sunt igitur fratres nostri, quamvis non boni, Est enim nobis et illis vna spiritualis natiuitas, sed diuersi sunt actus, etc. – OPTATUS Milevitanus, *De schismate Donatistarum*, 1, 3, 1. „Quamvis et illi non negent, et omnibus notum sit, quod nos odio habent, et exsecrantur, et nolint se dici fratres nostros: tamen nos recedere a timore Dei non possumus, quos hortatur Spiritus sanctus per Esaiam prophetam, dicens: Vos qui timetis nomen Domini, audite nomen Domini: hi qui vos odio habent et exsecrantur, et nolunt se dici fratres vestros, vos tamen dicite eis, Fratres nostri estis (Esa. LXVI, 5): sunt igitur sine dubio fratres, quamvis non boni.” PL 11, 1083. – Jóllehet ők sem tagadják, mert mindenki tudja, hogy gyűlölnék és átkoznak minket, és nem akarják, hogy őket testvéreinknek mondják, Istentől való félelmünkről mégsem tudunk lemondani, mert a Szentlélek bíztat minket mondván: ti, akik féltetek az Úr nevét, mégis mondjátok azoknak, akik gyűlölnék és átkoznak titeket, és nem akarják, hogy testvéreiteknek nevezzék őket: a testvéreink vagytok. Testvéreink ők, még ha nem is jó testvérek. Nekünk és nekik egy a szellemi születésünk, viszont különböző a viselkedésünk.

12:22 Mert te vóltál az oka hogy ezeket az leueleket ijrnam: – Pázmány azzal indokolta az *Öt szép levél* megírását, hogy Alvinczi Péter a bálványozás és a hitszegés vádjával illetve a katolikusokat. Emellett politikai-valláspolitikai indítékai is lehettek a polémia megindítására. Alvinczi ugyanis Bocskai István erdélyi fejedelem udvari papja volt, és komoly szerepet játszott a protestánsok szabad vallásgyakorlási jogának kivívásában és kodifikálásában. HELTAI 2005, 121.

12:24 Sicariusok – orgyilkosok, gyilkosok

12:24 mordaly – itt: kegyetlen, álnok ember

13:3–4 Nem vagy mégh Liber Baro – A „Liber Baro”, sokszor rövidítve L. B., szabad báró, vagyis báró, az uralkodó által adományozott öröklődő főnemesi cím. Jóllehet Pázmány itt talán csak átvitt értelemben, élcelődve használja a „liber baro” kifejezést, ettől függetlenül Alvinczi valószínűleg kishemesi származású volt, és ennek az sem mond ellent, hogy 1612-ben nemesi oklevelet kapott II. Mátyástól (1608–1619), hiszen ez a korábbi nemesség megújítását is jelenthette. HELTAI 1994, 96.

14:10 Varmegyeket mind el futnád mérghedben – Az összes vármegyét fellázítanád [ellenem] mérghedben.

14:13–15 *Nádmézes, jó illatú julepnél edesben folyó beszédek, és az szép szó alat, minden Aloësnél keserüb méregh, mély emberségből származot izetlen böcsülletekkel egyetembe* – julep: jülep, nagyon édes szirup, főzet. Végső forrása a perzsa gulāb ’rózsavíz’. TESz 1970,

287. – aloës, vagyis áloé. Az áloé Dél-Afrikában honos, fa nagyságú liliomfajta, nálunk gyógynövényként termesztik. TESz 1967, 142; PÁZMÁNY 1983, 1090.

14:17–18 semmi egyéb nincsen, egynihány ió modgiáual eytet Magyarismusnal, Aesopus beszédinél, korcsomárul költ kaytor trefaknal – Magyarismus: lehet Magyar István (†1605) evangélikus prédikátor érveire, retorikájára való pejoratív, lekicsinylő utalás. Magyar 1602-ben Sárvárott jelentette meg *Az országokban való sok romlásnak okairól* című művét, amelyre Pázmány a következő évben válaszolt a *Felelettel*. PÁZMÁNY 1603/2014, 6. – Aesopus: Aiszóposz (Ezopus; Kr. e. 600 k.) görög meseíró. A neki tulajdonított meséknek egy része eredeti, de jó részük későbbi hamisítvány. A mesék általános ismerete – köszönhetően annak, hogy bekerültek a grammatikai és retorikai iskolák tananyagába – a Kr. e. 5. század óta kimutatható. – kaytor: kajtár, azaz 'haszontalan, mihaszna, kártékony' TESz 1970, 309.

14:22 *Ad populum phalerae* – Vö. Aulus PERSIUS Flaccus, *Satyrae*, III, 30. „Ad populum phaleras” A *phalerae* sima, fényes melldísz férfiaknál és nőknél, harcosoknál, illetve fényes homlok- vagy sütyék lovakon. Átvitt értelemben szembetűnő külsőség, cicoma. A mondás értelme: „tartogasd a népnek, a publikumnak a cicomát”.

14:24 azt mondhattyük az mitt az trücsökrül *Totus es vox* – trücsök = tücsök. Pázmány először fordítja, majd magyarázza: „csak csupán szóó vagy és minden okosságod az nyeluedben szállot.”

14:30 idétlen iuások – Idétlen ívásúak, vagyis éretlenek, koraiak. Az ívás itt: életkor, idő.

14:31 kakumbakkomotis – kákom-bákom; kákom-bákomot beszél: locsog-fecseg, összevissza beszél.

14:31–32 egyszers mind vinnem az proba köre – próbakő: aranytárgy finomságának karcáról való megállapítására használt fekete, palás kő.

15:5 az *Duo* nélkül való hagyást emlegheted – A duo jelentése itt a *gaudeo* latin igéével rokon, vagyis örvend, örül. DU CANGE 1883–1887, 215c. PPÖM II, 632.

15:8 Sisiniusnak okos tanácsára igazitasz – A Pázmány által megadott Szozomenosz-hely (*Historia Ecclesiastica*, 7, 12) igazít el minket az értelmezést illetően. I. Theodosius római császár (379–395) a birodalomszerte virágzó eretnekszezták – köztük a legbefolyásosabb ariánusok – vezetőit közös tanácskozásra hívta össze a vitás vallási kérdések megoldására. A gyűlés élére a császár eredetileg Nektariosz konstantinápolyi pátriárkát nevezte ki, de mivel ez utóbbinak kétségei támadtak a feladattal kapcsolatban, végül a filozófus és teológus Sisinius (Szisziniosz) tanácsát kérte ki. Sisinius, aki jártas volt a *Szentírás* értelmezésében, ugyanakkor a pogány és a vallási irodalmat is jól ismerte, úgy vélte, hogy bármiféle vita az eretnekekkel szemben kerülendő. Azt ajánlotta továbbá, hogy a tanácskozáson az egyházatyák

tanítását tegyék meg kiindulópontnak, és először kérdezzék meg, hogy az eretnekszezták fejei elfogadják-e ezt, vagy inkább vállalják annak a kockázatát, hogy saját követőik is elfordulnak tőlük.

15:11 heterodoxusokkal disputalny – A hivatalos egyházi tanoktól eltérő hittételeket vallókkal vitatkozni. PÁZMÁNY 1983, 1090.

15:14 fellyeb akarnak heazny – fennhéjázóbbak akarnak lenni

15:14 hurogattassanak – hurogat: kiált; korhol, gyaláz – TESz 1970, 171.

15:22 sok vigyazással ki sotült aalma Debreczemből – „ki sotült”, kisotúlt, vagyis kisajtolt alma. A „kisajtolt”, lehet présel értelemben, de jelentheti, hogy kinyomtatnak valamit. TESz 1976, 475. Alvinczinak az *Öt szép levélre* adott *Felelete* Debrecenben jelent meg.

15:24–25 verembe mosdgyanak az reám bérlet Zelotak – véreemben mosdjanak az ellenem felbérelt zelóták – zelóták: fanatikus párt tagjai a zsidóságon belül. Főleg a zsidó fölkelés (67–70) idején játszottak szerepet.

16:3 szemesb – körültekintőbb, elővigyázatosabb

16:3–4 Sz. Agostonnál, Cyprianusnál, Sz. Ambrusnál – Hippói Szent Ágoston (Aurelius Augustinus; 354–430) püspök, egyháztanító, a legnagyobb latin egyházatya, Pázmány egyik leggyakrabban idézett ókeresztény forrása. Anyja Szent Mónika volt. Kemény erkölcsi vívódás után 386 nyarán véglegesen döntött: lemondott állásáról, hogy szerzetesi életformában az isteni bölcsességnek szentelje magát. 387 húsvétjának (április 25.) éjjelén keresztelte meg Szent Ambrus. 388-ban Ágoston visszatért Afrikába, ahol Tagastéban apai örökségéből hozzáfektett új életformájának megteremtéséhez. 391-ben Hippóban pappá, 395-ben püspökké szentelték. Akkor halt meg, amikor pogány vandálok ostromolni kezdték püspöki székvárosát. Székesegyházában temették el. A katolikus egyház tanításának fejlődésében szinte valamennyi területen óriási jelentősége volt. PÁZMÁNY 1605/2012, 27. – Szent Ciprián (Thascius Caecilius Cyprianus; 200/210–258) Karthágó püspöke, vértanú, egyházatya. A Szent Ágoston előtti legtekintélyesebb latin nyelven író teológus volt. PÁZMÁNY 1605/2012, 17. – Szent Ambrus (Ambrosius Aurelius; 339 k.–397) ókeresztény író, egyházatya, Milánó püspöke. Kiváló szónok, küzdött az ariánusok és a pogányság maradványai ellen, az ő hatására tért meg Szent Ágoston. PÁZMÁNY 1605/2012, 37.

17:5 bokorszökő trefakat – pajzán tréfákat – PÁZMÁNY 1983, 1090.

17:16 Hieronymus – Szent Jeromos (Sophrionius Eusebius Hieronymus; 347–420) nagyhatású egyházatya, egyháztanító. Egyik legjelentősebb műve a latin nyelvű bibliafordítás, a *Vulgata*.

17:16 ió sültnek – jó sültnek, jó sültparasztnak – Átvitt értelemben a maga nemében egészen kifejezett, tökéletesen az, aminek mondatik. Gyalázó értelemben is használják: sült bolond, sült számár, sült paraszt.

17:16–18 *Non doleo de maledictis tuis, quis enim nesciat, nihil nisi flagitiosum tuo ore laudari: Quid me bene tibi consulentem, quasi phreneticus morsu laceras?* – HIERONYMUS, *Epistolae*, 147, 8–9. PL 22, 1201. – „Nem fájnak a rágalmak – hiszen ki ne tudná, hogy senki mást nem dicsér a szád, csak a gyalázatot? [...] Mint valami megtébolyodott, miért marcangolsz harapásoddal engem, aki jó és serény tanácsadó vagyok?” *CXLVII. levél Sabinianus diakónushoz: Buzdítás a bűnbánatra.* (Ford. TAKÁCS László) = JEROMOS 2005, II, 431–432.

18:1–2 szent Ferenczet – Assisi Szent Ferenc (Giovanni di Bernardone; 1182–1226), a ferences rend megalapítója, valamint Itália, az állatok, a kereskedők és a természet védőszentje.

18:3 ti szentnek neuezitek Katalin aszont – Sienai Szent Katalin (1347–1380), stigmatizált domonkos apáca.

18:4 *mimesissel* – mimezis: retorikai alak, melyben mások szavait gúnyos formában ismétljük.

18:4 Sz: Bonaventurarúl – Szent Bonaventura (Giovanni Fidenza Bonaventura, 1217/1218–1274), egyháztanító, a „szeráfi doktor”; ferences szerzetes. 1257–1274 között a rend generálisa, a párizsi egyetem tanára, az 1274-es lyoni zsinat és a görögökkel létrejött unió előkészítője. PÁZMÁNY 1607/2016, 258.

18:10 Negyedszer – ahelyett, hogy „harmadszor”

18:12–14 *minap Posomban inkább mind viselősön talaltatának az Apaczak, mellyért kapu nélkül való kö kertbeis rekeszték eoket* – A pozsonyi apácákat érintő, Alvinczi által említett vád forrása egyelőre nem ismert. A pletyka mindenesetre nem lehetett túl régi, erre utal a „minap” szó. Az említett apácák vélhetőleg a pozsonyi klarisszák voltak, akik 1605-ben Bocskai hajdúi elől menekültek el először Grazba, majd Bécsbe. Az apácákat hírbe hozó pletyka már csak azért sem lehetett igaz, mivel az 1607 elején Pozsonyba visszatérő szerzetesnők éppen hogy a korábbinál szigorúbb rendtartást kezdtek követni, amellyel a bécsi kolostorban ismerkedtek meg. Hazatérésüket követően három bécsi apácátársuk érkezett hozzájuk, akiknek köszönhetően tovább folytatták az új regulák elsajátítását. KARÁCSONYI 1924, 519–520.

18:27 *Hypokrita* – álszent, képmutató

18:28–29 *Mint az Gal ebe az meduét, vgy kerülöm az igazsághot* – A közmondás eredete nem ismert. Annyi bizonyos, hogy a Gál vagy Gáll régi egyházi személynév, az eredeti Gállos ~ Gálos rövidülése. KÁZMÉR 1993, 388–389.

18:29 *Berletten rauasz uagyok* – felbéreltek a ravaszúságra

19:1 *Orczámra üültem* – nem tartottam meg az adott szavam

19:1–2 *Az pharisaeusoknak igyenes linean fayzatty vagyunk mi:* – A farizeusok egyenes ági leszármazottai vagyunk. – linea = vonal. – A farizeusok eredetileg egy vallási csoport volt a zsidóság körében a Kr. e. 2. sz.-tól. Később pejoratív értelemben képmutató, szenteskedő embert jelöltek vele.

19:2–3 *Rázom mint az diszno az bárson* – esetleg a „Szamárra bársonnyereg” szólással azonos értelmű. DUGONICS 1820, II, A2

19:5 *Deli palastú Pilatusnak* – A *deli* oszmán-török jövevényszó, melynek jelentése ’esztelen, örült, szilaj, heves’. A nyelvünkben a szó eredeti jelentése ’bátor’ és ’katona’ volt, a ’délceg’ jelentés az utóbbiból vezethető le, és a 16–17. sz. fordulóján mindkét értelemben használhatták. TESz 1967, 608–609, ESZ 2006, 138–139. Pázmány ’katona’ jelentésben használja az 1613-as *Kalauznak Az Mahomet vallásárúl* c. függelékében. („Arra tanittya az ő deliáit”) PÁZMÁNY 1613, 442. – *Pilatusnak*: Poncius Pilátus (Quintus Pontius Pilatus; 1. sz.) Tiberius császár procuratori rangú helytartója volt Júdeában 26–36 között. Az evangéliumok elsősorban bíróként említik Jézus perében.

19:15–17 *Talibus damnatoribus nostris, etiam gloriamur, qui enim scit vos, intelligere potest, non nisi grande aliquod bonum a vobis damnari* – Vö. TERTULLIANUS, *Apologeticus adversus gentes*, PL 1, 293. „Sed tali dedicatore damnationis nostrae etiam gloriamur. Qui enim scit illum, intelligere potest, non nisi grande aliquod bonum a Nerone damnatum.” – Mi azonban még dicsekszünk a minket kárhóztató emberekkel, aki ugyanis ismer titeket, könnyen rájön, hogy az, amit ti kárhóztattok, nem lehet más, mint valami igazán nagy jó. TERTULLIANUS 1986, 71. (Városi István fordítása.)

19:19 *iártas költes* – jártas

19:22 *czicze* – cica. A „czicze” alak legkorábbi előfordulását a TESz 1668-ra teszi. TESz 1967, 426.

19:22–23 *alakot adcz kacsomba* – Pázmány a továbbiakban magyarázza Alvinczinak ezt a kijelentését: „talám azt ielengheted, hogy valamit te én előmben adcz, olyan mint az alak, melybe sem élet, sem okosság nincsen, hanem csak tettetes szinek.” Rapaics Rajmond szerint az „alak” itt ’báb’ jelentésben szerepel. PPÖM II, 635. „A ’kacs’ hangfestő eredetű szó

tóalakját képezi annak a 'hajlott, görbe, kunkorodott' alapjelentésű szócsaládnak, amelynek többek között a *kacska, kacsó, kacsiba, gacsos, gáncs* stb. szavak is tagjai." TESz 1970, 296.

19:27 *Encomiomit* – dicséreteit

20:2 szááp tyukmányhoz – megzúpult tyúktójához

20:5 Cíue – csöve TESz 1967, 560.

20:5–7 Azonképpen az te neuednek czeghére, AL, megh disputalhatnam, ha, Al orczaé, Alkúcsé, Al aytoé? – Alvinczi nevében az „Al-” Pázmány szerint az „ál” (hamis, hazug) jelentéssel bír, mint például álarc, álkulcs, áljajtó.

20:10–11 *Sic capite obstipo es, sic caluo, et tabe pereso. / Ne pilum frugi possis habere viri.* – „Ily lehajtott fejű, kopasz, senyvedt és elnyűtt vagy. Még egy becsületes hajsza sincsen rajtad.” PÁZMÁNY 1983, 1090.

20:16–17 az én eleim, ez elöt három száz esztendőuelis böcsülletes, feo emberek vóltak ez országban – Már a kortársak is a Pázmán lovagtól eredeztetett Hontpázmány nemzetség leszármazottjának tekintették Pázmányt. Thurzó György nádorhoz írt levelében (Prága, 1616. augusztus 20.) is családjának ősi voltára hivatkozik: „Én is szinte oly magyarnak tartom magamat, mint akárki; Hazámnak, nemzetemnek böcsülletit, s csendességét szeretem és Istentül óhajtvá kérem, az Nemességnek is privilegjomit szeretem és tehetségem szerént oltalmazom: mert noha most az sok hadak között megaprosódott az Pázmány nemzetség, de azt megbizonithatom, hogy Szent István király idejetül fogva, jószágos nemes emberek vóltak az eleim.” PPÖL I, 61.

20:19 farkas nyakat vonaszaz az Lutheranusokkal – ujjat húzol, összeakasztod a tengelyt, vitatkozol az evangélikusokkal PÁZMÁNY 1983, 1090. Pázmány valószínűleg tisztában volt azzal, hogy Kassán a főleg gazdag, német evangélikusokból álló városvezetés eleve bizalmatlan volt a tiszántúli kávinista prédikátorral szemben, így Alvinczi a másik protestáns felekezettel is keveredett már konfliktusba. HELTAI 1994, 108–109.

20:20 *Superattendens* – ugyanaz mint a *superintendens*, vagyis protestáns egyházkerületi előljáró. A „*Superattendens*” Konrad Schlüsselburg (1543–1619) német lutheránus teológusra utal. Pázmány a *Tíz bizonyágban* is *Superintendens*ként említi. (PÁZMÁNY 1605/2001, 68:25, 125:5). Schlüsselburg fő műve, amelyre Pázmány több könyvében is hivatkozik a *Theologiae Calvinistarum libri tres* (Frankfurt am Main, 1592).

20:20–21:1 *Tute nosti multis sacramentarijs esse nomina ominosa, sic Cinglius habet nomen apo tu kinklizin, quod Graecis sonat crebro agitare, et mouere, quia Cinglius magnos motus, et turbas in Ecclesia Dei excitauit: Vel dicitur Zuinglius a vertigine, vor dem Schwindel, fuit enim percussus spiritu vertiginis, et coecitatis, more omnium haerticorum: Ita Bullingerus,*

rectissime nomen gerit a Bullis, qui nil nisi ampullas, et sesquipedalia verba iacit: Beza dicitur a Boza, quod Hebraeis vulnerare significat, nam suis calumnijs diabolicis, multorum corda vulneravit, vel a Germanico Beist, significat Bestiam furentem, etc. – A szakramentáriusok között sokan vannak olyanok, akiknek neve rosszat jelent. Így Zwingli neve (apo tu kinklizin), amely görögül így hangzik: gyakran ingerelni, felzavarni; mert Zwingli az Isten egyházában nagy mozgást és zűrzavart idézett elő. Nevezik továbbá Zwinglit a szédülésről, szédítésről, szélhámosságról is, mivel meg volt verve – minden eretnekek erkölce szerint – vaksággal és a lélek káprázatával. Igen találó, a *hólyagból* származó nevet visel Bullinger, aki mikor felfuvalkodik, elbizakodott szavakkal dobálózik. Béza nevét a *Bozatól* származtatják, ami a héber nyelvben azt jelenti: megsebesíteni, ugyanis ördögi fondorlataival sokak szívét megsebesítette. De származtatják nevét a német *Beistből* is, mely dühöngő fenevadat jelent. PÁZMÁNY 1983, 1091. – *Cinglius*: Ulrich Zwingli (1484–1531) zürichi hitújító lelkész, a református egyház egyik alapítója. Eredetileg katolikus pap volt, aki Zürich plébánosaként humanista szellemű tanulmányainak köszönhetően reformátori elveket képviselt. PÁZMÁNY 1605/2012, 41. – *Bullingerus*: Heinrich Bullinger (1504–1575) svájci német reformátor, egyházszervező, református egyháztörténet-író és hitvitázó. Zwingli követője, annak halála után a reformáció svájci ágának szellemi örököse. Részt vett a reformáció belső vitáiban, valamint fontos szerepet játszott a református hitvallás kidolgozásában. PÁZMÁNY 1605/2012, 74. – *Beza*: Théodore de Bèze (1519–1605) francia protestáns teológus, író, fordító. A svájci reformáció egyik vezéralakja, valamint Kálvin utóda a genfi egyházban. PÁZMÁNY 1605/2012, 41.

21:3–4 holot maghad azt jrod, hogy lator toluayhoz illik, az neuek változtatása – Pázmány arra céloz, hogy Alvinczi is megváltoztatta a nevét, mivel az eredeti neve Pastoris vagy Pap Péter. PPÖM, II, 691, a 636.laphoz tartozó jegyzet. Alvinczi névalakjához: „A nemes kúria kifejezés esetleg arra utal, hogy kishemesi családból származott. Viszont mint a nevében igen gyakran szereplő P. (Pastoris) betű bizonyítja, már apja is lelkész lehetett.” HELTAI 1989, 232. Továbbá: „A nemesi származással szemben az Alvinczi nevében szereplő 'P' betű, illetőleg 'Pap', 'Pastoris' névelem alapján H. Kiss Kálmán minden kétséget kizárónak tartotta, hogy Alvinczi papi családban született. Imre Sándor – bár megjegyzi, hogy a 'Pap' megjelölést valószínűleg maga Alvinczi iktatta nevébe foglalkozásának jelzésére – elképzelhetőnek tartotta, hogy Alvinczi az 1574-ben felakasztott nagyharsányi unitárius lelkész, korábban Dávid Ferenc meletti kolozsvári rektor, Alvinczi György fia volt.” HELTAI 1994, 97.

22:6 Patuar – itt: rágalmazás

22:7 *Rei alicuius malitiosa interpretatio* – Pázmány fordítja: „valamely dolognak alnokúl való magyarázattya”

22:8–9 Aquinas Thomast hozza bizonyisághul secunda. 2. q. 68. Art. 3.– Aquinói Szent Tamás *Summa Theologiae* (A teológia foglalata) című műve második részének második részében a 68. kérdés 3. szakaszát hozza bizonyisághul.

22:11–12 *Calumniatur, qui ex malitia in falsam accusationem prorumpit.* – A teljes mondat: „Nec tamen qui falsum crimen alicui imponit calumniatur, sed solum qui ex malitia in falsam accusationem prorumpit.” (AQUINÓI SZENT TAMÁS, *Summa Theologiae*, 2, 2, 68, 3) – És mégsem az rágalmaz, aki hamisan vádol valakit, hanem az, aki gonoszságból vetemedik a hamis vádolásra.

22:13 *Calumniator* – rágalmazó

22:13 *proprie* – megfelelően

22:14 *Ius Ciuile* – polgári jog, polgári törvény

22:14–15 *L. 1. ff. ad S. c. Turpil. L. Quamvis adult. Ad L. Jul. de Adult.* – Petronius Sabinus Turpilianus consul törvényjavaslatára az ügyvédi visszaélésekkel szemben fellépő, 61-ben hozott szenátusi határozat, a *senatus consultum Turpilianum.* – *Lex Quamvis adulterii ad Legem Juliam de adulteriis coercendis.* A *Quamvis adulterii* kezdetű törvény kiegészítése a *Lex Iulia de adulteriis coercendis* (Lex Julia a házasságtörések visszaszorításáról) egy Augustus császár által a szenátusban elfogadtatott törvény Kr. e. 18 és 16 között.

22:27 Ez az árok, itt szököllyel – Utalás Aiszóposz 203. meséjére, ahol is egy hercegő azzal kérkedik, hogy ő Rhodosz szigetén mekkorát ugrott. Erre mondják neki: „Hic Rodus, hic salta.” (Itt van Rhodosz, itt ugorjál.) PÁZMÁNY 1983, 1091.

22:30 *Talionis poenam* – hasonló bűnért hasonló büntetés, vagyis a talio-elv (szemet szemért, fogat fogért) alapján történő büntetés

23:9 *Nego consequentiam* – Tagadom a következtetés helyességét; nem fogadom el a következtetést.

23:21 *Res ipsa loquatur* – Maga a dolog bizonyítja, a dolog magáért beszél.

23:23 *papasok* – pápások, katolikusok

24:2 *ghiráual* – tehetséggel, tálentummal; a *gira* vagy *gíra* (magyaros alakja az olasz lírának) a középkorban pénz vagy pénzürték. PÁZMÁNY 1607/2016, 44:13, 269. Ugyanezt a gondolatot lásd 10:3–4: „Azert az én Istenemtül nékem adatot kicsin értek szerent”.

24:6 *Cardinálok Collegiomáual* – A bíborosi kollégium (*Sacrum Collegium*): a bíborosok testülete. Feladata a pápa segítése tanácsadással és egyházkormányzati szolgálattal, széküresedés esetén a pápaválasztás is.

24:13–14 *nem minnyáian ezt vallyak, és keuesen merik ezt ki fakasztani* – „Non omnes ita sentiunt, et pauci ita loquuntur.” CALVINUS 1559, 420.

24:16–17 *Jam pridem tamen ordinaria haec esse coepit Pontificum religio* – Pázmány fordítja: „Régútától fogva szokott és megrögzött vallási ezek az pápáknak.”

24:28 *három témérdek Atheismusokat* – visszautalás a 24:8–10-ben lévőkre: „Először azban, hogy Isten nincszen; Masodszor azban hogy valami megh ijrátot Christusrúl, az mind hazugságh: Harmadszor, hogy az fel tamadásrul és örök bodogsághrul való tanítás csak beszéd:”

24:28 *ordinaria Religio* – „megrögzött” (lásd 24:16–17. sorokhoz írt jegyzetet), vagy rendes (eredeti, régi értelemben) vallás

25:5–9 *Mi, Christust csak testi szemmel nézzük, jnnen vagyon, hogy eo benne, Mi nekünk, semmi ollyas meltóságh nem láttatik lenny, Mert az Mi el teuelyedet értelmünkkel, valami eo benne, és az eo tudományába vagyon, azt mind hamisra fordijtyuk.* – Őt szép levél 1609, [A1v].

25:11–12 *ex professo* – nyilván

25:16 iszákot – tarisznyát

25:18–19 *Vr Isten szinte vgy cselekedet Caluinussal, mint Baalammal, Magha ellen profetáltata véle* – Balaam: Bileám, Bálám, mezopotámiai próféta. A Szám 22–24 szerint miután Izrael fiai legyőzték az amoritákat, a moábiták királya, Balak elhívatta és arra kérte, hogy fizetség fejében átkozza meg Izrael fiait. Az Úr egy angyalt küldött a megölésére, de Bálámot útközben végső soron a szamara menti meg a haláltól (Bálám szamara). Mivel Isten megíúsította Izrael megátkozására tett kísérletét, Bálám a moábita asszonyok révén bálványimádásra és erkölcstelenségre bírja rá az izraelitákat, akkor már szükségtelen megátkozni őket, mert maga Isten hoz rájuk ítéletet. Bálám az *Újszövetségben* a pénzéhes hamis tanítók egyik előképe. Vö. 2Pt 2, 15; Júd 11.

25:22 *applicállya* – alkalmazza

25:24–25 lapiczka – itt: mosófa, fenyítő eszköz

25:26–30 *Nos* az Sidok, vagy az köz nép: *non aspicimus Christum nisi carneis oculis*, nem NEZIK Christust külömben, hanem csak testi szemmel: *Nobis in ipso nihil magnificum apparet*, NEKYK eo benne ollyas meltóságh nem teczik; *Vitioso enim Nostro sensu, quicquid in ipso eiusque doctrina est peruertimus*, Mert az Eo el téuelyedet értelmekkel, valami eo benne, és az eo tudományában vagyon, azt mind hamissá fordítyák, etc. – Pázmány a *Nos*, *Nobis*, *Nostro* személyes és birtokos névmásokat szándékosan rosszul fordítja. A kis

kapitálissal szedett alakok, valamint a „fordítták” félrefordítások annak megfelelően, ahogyan Pázmány szerint Alvinczi az adott Kálvin-helyet értelmezi.

26:4–5 *Nos, Nobis, Nostro, peruertimus, etc.* – *Nos*: mi, *Nobis*: nekünk, *Nostro* (ti. *sensu*): értelmünkkel, *peruertimus*: elferdítjük.

26:9–10 Bánod hogy *Ekesen szöllo, szokatlan bölcseségghel tündöklő* embernek neuezlek – Lásd *Öt szép levél* 1609, [2r]. Az *Első levél* címzése ez: „Az *ekesen Szollo, es Szokatlan beolcseseggel tündeokleo, beocsülletes* ALVINCZI PETER vramnak, adassek.”

26:11–12 sem tancz énekünk, sem sirásunk nem kedues előtted, mindent méregghe valtosztacz – Esetleges gondolati párhuzam Mt 11,17-tel: „Furulyáztunk nektek, de nem táncoltatok, siratót énekeltünk, de nem jajgattatok.”

26:18–20 *Eeles fuláku Basiliscusnak, Ekesen Szidalmazó Momusnak – Basiliscusnak*: baziliskusz mérges ázsiai kígyófajta. A baziliskuszt az ókorban és a középkorban mitológiai lénynek, pillantásával ölni tudó, szárnyas kígyónak tartották. A szó a magyarba a *Biblia* útján, az egyházi latinból került. TESz 1967, 261–262. – Momus: a görög mitológiában Mómosz a gúny és a gáncsoskodás megszemélyesítője.

26:27–29 *Az Jehouá Istentül az eő szerelmes szent Fia által, az egy üduözítő Jesus Christus által, szent lelket kiuánok* – *Öt szép levél* 1609, A2.

26:32 *Deo gratiast érette nem mondhat.* – Istennek hálát érte nem mondhat.

27:2 *Conscientiaiatis* – lelkiismeretét is

27:9 *Seruato Decoro personae* – a személy iránti illendőség megtartásával

27:16 *neuetkezünk* – nevetünk

27:17 *Tetragrammaton* – tetragram (gör. ’négy betű’): az *Ószövetségben* a Jahve szó mássalhangzói: JHVH (Kiv 3,15).

27:19 *propter longum quoniam* – a hosszúság kedvéért

27:22–23 Mert azt senki másdul nem kéri, az mi nálla vagyon hanem ha csufságghban az mint fol. 77. in margine fel jegyzetem: – *Öt szép levél* 1609, 77v.

27:28–32 *Tot vanitatis recessus habet, tot mendacij latebris scatet cor humanum, tam fraudulenta hypocrisi tectum est, vt seipsum saepe fallat: Experientia ostendit, reprobos interdum simili fere sensu atque, electos affici, vt ne suo quidem iudicio quicquam ab electis differant.* – Pázmány fordítja: „Az ember szüüében vgymond, anny hiúságghos reytek vagyon, anny hazughságghnak szurdékiual posogh, oly csalárd kép mutatással be földöztetik, hogy maghátis gyakran megh csallya; Es probalt dologh az, hogy az megh vetettekis hasanló indulatokat éreznek az valasztottakhoz, vgy hogy, az maghok ítéleti szerent sem különböznek semmit az valasztottaktúl.”

28:1 posogh – pozsog: sűrűn mozog, pezseg, forr

28:6–7 Láttuk hogy nem csak az Lutheranusok, kik az Caluinistakat kárhozot eretnekeknek neuezik az mint az Helueciai *Tigurina Confessiobúl* fel iegyzem az Elseo leuélnek *Postscriptumában fol. 30.* – Pázmány az *Öt szép levél* hivatkozott helyén ezt írja: „Mert minket Luther lelek lopo eretnekeknek nevesz.” (*Öt szép levél* 1609, 30r) – A „Helueciai *Tigurina Confessio*” az ún. *Zürichi hitvallás*, amelyet Heinrich Bullinger adott ki *Warhaffte Bekanntnuss der dieneren der Kirchen zu Zürych [...]* (Zürich, 1545) címmel. Ezt Rudolf Gwalther (1519–1586) fordította latinra *Orthodoxa Tigurinae Ecclesiae Ministrorum Confessio [...]* címmel, ami 1545-ben jelent meg Christoph Froschauer nyomdájában. A mű három traktátusban tárgyalja a zwingliánus úrvacsorát és Luther ezzel kapcsolatos támadásaira ad feleletet. – Helueciai: helvét, azaz svájci

28:7 Arianusokis – itt: unitáriusok. Az arianusok eredetileg az eretnek krisztológiai felfogást valló Arius (Areiosz, Áriusz; 260 k.–336) követői voltak. Az arianizmus szentháromság-tagadó (antitrinitárius) vallási irányzat volt. A 16. század második felétől az antitrinitárius nézeteket felelevenítő unitarizmus képviselőit nevezték ariánusoknak.

28:15 *gratiáia* – kegyelme

28:20 *Adaugeat nobis fidem* – Pázmány fordítja: „oreghbíce az hitet bennünk”.

28:21 *Qui iustus est, iustificetur adhuc* – Pázmány ezt is fordítja: „az ki Isten elöt kedues, naponként keduesb légyen”.

28:24–25 De azt mondgya Aluinci, hogy én *fol. 77. in Margine* ezeket ijrta, *senki azt nem kéri az mi nálla vagyon, hanemha csufsághba* – Lásd az *Öt szép levél* 77v lapjának marginális jegyzetét: „Senki nem kéri azt mastul, a mi nálla vagion, hanem ha csufsaghbol.”

28:26–27 Mert ti egy enektekbe mindenkor azt kéritek, hogy az Isten adgyon igaz hitet – Pázmány itt talán a *Jer mi kérjünk Szentlelket, véle össze az igaz hitet...* kezdetű énekre gondol, amely 1569-ben jelent meg egy Debrecenben nyomtatott protestáns énekeskönyvben (RMNy 1971, 264).

28:33 Pelagius ellen – Pelagius (Britannicus; 4–5. sz.) római–brit teológus. Fiatalon ment Rómába, ahol megkeresztelkedett. Az ember szabad akaratát hirdető és az eredendő bűnt tagadó tanításai miatt Szent Ágoston támadta. Ezután Jeruzsálembe ment, ahol Szent Jeromos szállt szembe vele. A karthágói (418) és efezusi (431) zsinatokon nézeteit eretneknek nyilvánították, követőit üldözték. PÁZMÁNY 1605/2012, 20.

29:6 Innocentius Papanak – I. Ince pápa (401–417) Szent Ágoston és annak püspöktársai kérésére elítélte a pelagianizmust.

29:6–10 *Istorum sacrilegas disputationes necessario sequitur, vt nec orare debeamus ne intremus in tentationem, etc. Si enim in possibilitate naturae, et arbitrio voluntatis in potestate sunt constituta, quis non videat ea a Domino inaniter peti, et fallaciter orari, cum orando poscunt, quae naturae viribus obtinentur?* – AUGUSTINUS, *Epistola* 175. – „Ezeknek szentségtörő vitáiból szükségképpen következik, hogy nem vagyunk kötelesek imádkozni, hogy ne essünk kétségbe stb. Ha ugyanis természetünk és akaratunk által eleve képesek vagyunk a törvény szerint élni; ki ne látná, hogy ezáltal az Úrtól feleslegesen kérünk, és hamisan imádkozunk hozzá, mivel az Istentől kérjük azt, mi természettől fogva birtokunkban van?” PÁZMÁNY 1983, 1092.

29:10–11 *Prorsus non oramus Deum, sed orare nos fingimus, si non ipsum credimus facere quod oramus.* – „Röviden, nem Istent imádjuk, ha azt hisszük, hogy mi magunk megtehetjük azt, amiért Istenhez imádkozunk.” PÁZMÁNY 1983, 1092.

29:28–30:1 *Cum credimus, nihil desideramus vltra credere. Hoc enim prius credimus, non esse quod vltra credere debeamus.* – Pázmány fordítja: „Mikor immár igazán hiszünk *vgymond Tertullianus* nem kiuánunk touáb hinny, Mert elseo dologh azmellyet hiszünk ez, hogy nincs ezen kiüül az mit kellyen hinnünk.”

31:3–4 EOT közönséghez bizonyosághot hoztam vála elő, mellyekből világosan megh teczik, hogy mi Baluanyozók nem vagyunk: – *Öt szép levél* 1609, 5r–8v. A margón lévő megjegyzés szerint: „Szép bizonyságok, hogy az pápisták nem bálványozók.”

31:12–13 *Papistae idololatricam crassiorem habent, quam fuerit sub Jeroboam: Ergo, etc.* – Pázmány előzőleg fordítja: „gorombáb, és temérdekb baluanyozás vralkodik az Papistak közt, hogy sem Ieroboam ideiibe az Sidok közöt.” – Jeroboám, Izrael királya a Kr. e. 10. században. Uralkodása idején Jeruzsálem, a hajdani Izrael fővárosa Júdeához tartozott, és mikor az emberek kezdtek átjárni Jeruzsálembe a templomba imádkozni, Jeroboám attól félt, hogy elvész a hűségük, ezért Dánban és Bételben aranyborjúkat állíttatott fel, hogy azokat imádják. 1Kir 12,28.

31:13–16 Caluinus magha megh vallya és tagadhatatlan dologhis, hogy ezer esztendötül foghua, annyéra el hatalmazot valá az Papista vallás, hogy csak ez vralkodot nyluán az keresztyénséghe – *Öt szép levél* 1609, 6r. „Ezer esztendötül foghua, vgy el hatalmazot az Papa tudomannia, hogy minden igaz tudomani le dölne.” Ezen a lapon szerepel a Kálvin-locus is: „Lib: de scandalis sub finem.” Kálvin itt hivatkozott műve a *De Scandalis quibus hodie plerique absterrentur, nonnulli etiam alienantur a pura Evangelii doctrina, Joannis Calvini libellus [...]*, Genf, 1551.

31:19 Augustana Confessio – Az *Ágostai hitvallás* (Augsburger Bekenntnis) az augsburgi birodalmi gyűlésen (1530) előterjesztett legjelentősebb evangélikus hittétel-gyűjtemény. Az *Ágostai hitvallás* azzal a céllal született, hogy tisztázza a megújult egyház tanításának szentírási megalapozottságát, a kanonikus iratok szerinti tisztaságát és érvényét. (BUZOGÁNY 2007, 107.) A hitvallás két része összesen 28 cikket tartalmaz. Az első rész 21 cikke a schwabachi cikkek alapján a legfőbb keresztény hittételeket tárgyalja. A második rész 7 cikkből áll, ezek a torgauai cikkek alapján felsorolják a katolikus egyház gyakorlatában jelenlevő, a *Szentírással* ellenkező téves tanokat. A hitvallást Philipp Melanchthon fogalmazta meg, Luther jóváhagyta. 1530. június 25-én olvasták föl V. Károly német-római császár és a birodalmi gyűlés előtt. A katolikus résztvevők a *Confutatio*val válaszoltak, amelyet augusztusban terjesztettek a protestánsok elé. (A protestánsok sem támogatták egységesen a hitvallást, a zwingliánus irányzat képviselői az úrvacsoratan miatt nem írták alá a *Confessiót*.) Erre írta Melanchthon az *Apologia Confessionist*, amely az *Ágostai hitvallás* teológiai megalapozása. Pázmány a *Kalauzban Confusió*ként (zagyvalék) említi a *Confessio Augustanát*. PPÖM, III, 568. – Philipp Melanchthon (Schwartzerd; 1497–1560) német humanista és reformátor, egyházszerző, lutheránus teológus, a reformáció első nemzedékének legjelentősebb szisztematikus gondolkodója, Luther közeli munkatársa. 1519-ben részt vett a híres „lipcsei dispután,” 1521-ben összeállított *Loci communes* című munkája pedig a reformáció hitfelfogásának első dogmatikai összefoglalását jelentette. A következő években segített Luthernek bibliafordítása elkészítésében, az 1520-as évek második felében pedig a lutheránus közösségek rendtartásán, oktatási reformján és katekizmusának összeállításán dolgozott, miközben rendszeres résztvevője volt a vallási kérdéseket tárgyaló birodalmi gyűléseknek és fontosabb hitvitáknak. PÁZMÁNY 1605/2012, 20.

31:19–21 Luther eo magha, az töb Atyafiakkal együt szenteknek neuezik, szent Bernardot, Ferenczet, Brigittat Senasbeli Catalint – Pázmány az *Öt szép levélben* (6v) megadja a forrásait: Luther *De votis monasticis* c. műve, William Withaker *De ecclesiája* és Illyricus *Catalogus Testium Veritatis*-a. – Clairvaux-i Szent Bernát (1090–1153) francia egyházi író, hittudós, ciszterci szerzetes, 1830-ban az egyházdoktorok sorába iktatták. – Svéd Szent Brigitta (1303–1373) a brigittina rend (Ordo Sanctissimi Salvatoris) alapítója, misztikus.

32:18 *Vr Christus neuét hallyak* – Pázmány itt Alvinczit idézi, de a „hallyak” helyett a „vallják” valószínűsíthető, ahogy lejjebb a 32:24 sorban van: „*Vr Christus neuét vallyák*”.

32:19 *Mert az David Ferencz hitin valokis* – az unitáriusok; Dávid Ferenc (1520–1575) az erdélyi unitárius egyház megalapítója és első püspöke

32:19 *Anabaptistákkal* – Az anabaptisták (gör. ’újrakeresztelők’) az első protestáns szabadegyház tagjai. 1525-ben Conrad Grebel, aki eredetileg Zwingli tanítványa volt, Zürichben alapította ezt az egyházat. A szabadság részben az egyházi közösség függetlenségét jelentette a világi hatalommal szemben, részben tagjaitól kívánta meg az önkéntes, személyes döntésen alapuló csatlakozást, ezért a közösség tagjait újra megkeresztelték.

32:21 az *Prophetanak* – Zakariás próféta. Lásd a 32:44. jegyzetet. Zak 13,2 „Azon a napon – mondja a [Seregek] Ura – kiirtom a bálványok nevét az országból, úgyhogy nem is említik őket többé. Kiirtom az országból a prófétákat és a tisztátalanság lelkét is”.

33:8–9 *az eo egy érdemes aldozattyáual megh nem elegesznek, melynek eleghséghes vóltat tanytja Szent Pál Hebr. 9. nu. 28. cap. 10. n. 14.* – Zsid 9,28: „[...] Krisztus is egyszer áldozta fel magát, hogy sokak bűnét elvegye.” Zsid 10,14: „Egyetlen áldozattal örökre tökéletessé tette a megszentelteket.”

33:9–10 *Bellarminus pedigh és Soarius azt mondgyák hogy az Miseis aldozat* – Vö. a *Heidelbergi Káté* 80. kérdés-feleletével, amely kimondja: „A mise így alapját tekintve megtagadja Jézus Krisztus egyszeri áldozatát és szenvedését, és ezért kárhuzatos bálványimádás.” A *Heidelbergi Kátét* az 1567-es debreceni zsinat hitvallásos könyvként fogadta el. A káté magyarul 1577-ben jelent meg Pápán, Huszár Dávid nyomdájában. – Roberto Bellarmino (Bellarmin Szent Róbert; 1542–1621) itáliai jezsuita, hittudós, bíboros, korának egyik legnagyobb hatású kontroverzteológusa. Fő műve *Disputationes de controversiis Christianae Fidei* (Ingolstadt, 1586–1593). – Francisco Suárez (Soarius; 1548–1617) spanyol filozófus és teológus, jezsuita szerzetes, a skolasztikus filozófia és a katolikus barokk bölcsélet kiemelkedő egyénisége.

33:20–21 az *reghi Szent Doctorok* – Az egyháztanítók (*doctores Ecclesiae*). Az egyháztanító megtisztelő cím, amely azokat az írókat illeti meg, akik tanításukkal, szent életükkel, tudományos tevékenységükkel emelkedtek ki. Pázmány koráig tíz egyháztanítót tartott számon az egyház, időrendben Szent Ambrust, Szent Ágostont, Szent Jeromost, Nagy Szent Gergelyt, Nagy Szent Vazult, Nazianzi Szent Gergelyt, Aranyszájú Szent Jánost, Szent Atanázt, Aquinói Szent Tamást és Szent Bonaventurát.

33:21–22 *Tekíncs megh Aranyszáú szent Ianost, homil. 17. in Epist. ad Hebraeos* – Aranyszájú Szent Jánosnak Pázmány által itt hivatkozott írása a *17. homília a Zsidókhöz írt levélhez*.

34:15 *te akadosz raytam mint az boytorián.* – A közönséges bojtorján vagy nagy bojtorján (*Arctium lappa*) az őszirózsafélék családjába tartozó növényfaj, aminek a feje a bogáncshoz

hasonlóan szűrős, így könnyen beleragad a ruhába, szőrbe, gyapjába. A növény ezen tulajdonságára utal a *bojtorjánkodik* 'belekapaszkodik' jelentésű ige TESZ 1967, 326.

34:20 De kérlek tarcs megh louad száiat – A ló szájában lévő, az állat irányítására szolgáló zablára, „fekre” utal. Vö. fékezd, zabolázd meg magad.

34:23–25 azt meri ijrnja in *Praefatione Tom. 1.* hogy egyedül kezdette ezt az vallást, melyet senki eo előtte el nem mert vala kezdeny – in *Praefatione Tom. 1.* : az első kötet előszavában; Luther összes műve latin nyelvű kiadásának első kötetéről van szó – *Öt szép levél* 1609, 6r. „Luther Marton is nyluan iria, hogy eo volt elseo, a ki el szakadot az Romai vallástul: Es hoy mikor az szakadást kezdé, akkor csak egiedül volt.” – „Solus primo eram et certe ad tantas res tractandas ineptissimus et indoctissimus.” LUTHER 1550, [iiv].

35:9–11 *Sanctus Franciscus vir admirabilis et spiritu feruentissimus, sapientissime dixit Regulam suam esse Euangelium Jesu Christi:* – PÁZMÁNY 1603/2014, 41; PÁZMÁNY 1605/2001, 258:20–21. – „Szent Ferenc, e csodálatos és izzó lelkű férfiú igen bölcsen mondotta, hogy az ő regulája Jézus Krisztus Evangéliuma.” PÁZMÁNY 1983, 1092.

35:11–12 oluastam vála Illyricusba. In *Catalogo Testium Veritatis* hogy az Luther jgzsághnak bizonyághi, Senasbély Sz: Katalin, sz: Brigitta etc. – Matthias Flacius Illyricus (Matija Vlačić, Frankowitz; 1520–1575) humanista, Luther követője, szentírás-magyarázó, evangélikus teológus. A nagyszabású protestáns egyháztörténeti vállalkozás, a *Magdeburgi Centuriák* elindítója. Az a műve, amelyre itt Pázmány hivatkozik a *Catalogus testium veritatis qui ante nostram aetatem Pontifici Romano eiusque erroribus reclamarunt, iamdeno longe quam antea et emendatior et auctior editus* (Bázel, 1556). Ennek 314. fejezete Sienai Szent Katalin (lásd 18:3-hoz írt jegyzetet), a 324. fejezet pedig Szent Brigitta (31:19–21-hez szóló jegyzet) életét és tetteit közli a lutheri tanok védelmében.

35:17 *ex animi sententia* – Pázmány fordítja: „igaz lelki isméreted szerént”.

35:21 *li. 2. de Considerat. Epist. 132. etc.* – Clairvaux-i Szent Bernát III. Jenő pápához (1145–1153) írt *De consideratione (A megfontolásról)* c. műve, valamint ugyancsak Bernát 132. (131.) levele. Pázmány a következő szövegrészekre utal: „Tu es cui claves traditae, cui oves creditae sunt. Sunt quidem et alii coeli janitores, et gregum pastores: [...]”. *De consideratione*, II, 8, 15. PL 182, 751C (Te vagy az, akinek átadták a kulcsokat, akire rábízták a juhokat. Vannak ugyanis más őrzői a menny kapujának és más pásztorai a nyájnak.) – A hivatkozott levélrészlet: „Plenitudo siquidem potestatis super universas orbis Ecclesias, singulari praerogativa apostolicae Sedi donata est.” *Epistola 131*, PL 182, 286. (Valamennyi egyház feletti teljhatalom kizárólagos kiváltsággként az apostoli széknek jutott.) Ugyanezt a szöveghelyet idézi Pázmány a *Feleletben*. PÁZMÁNY 1603/2000, 128:28–29.

35:26 Az Pisoni Apaczakrul az mitt szemptelenül költesz, válaszod lön rea nem réghen – Lásd a 18:12–14-hez írt jegyzetet.

35:49. jegyzet *Luther. Tom. 2. Vitt. Lat. ann. 1546. Edit. Joan. Lufft. lib. de Votis Monast. fol. 287. b initio.* – Luther *De votis monasticis* című művéről van szó, amely a latin nyelvű Luther-összkiadás második kötetében jelent meg.

36:3 *modeste* – szerényen, visszafogottan

36:4 *abususoknak* – visszaéléseknek

36:12 *Nescio* – nem tudom; a tudatlanság

37:3–4 HOGY az képek tiszteletiben méltatlan almodaznak baluanyozást az Euangelicusok, sok képpen megh mutatám az elseö leuélbe – *Öt szép levél* 1609, 16r–21v.

37:7 Az Isten Satorába, és az Salamon templomábais – Az Isten sátora a szent sátor, vagyis a *Bibliában* említett sátorszentély, amely istentiszteleti és áldozati helyül szolgált a zsidóknak az egyiptomi kivonulás után, a Sínai-hegyi szövetségkötéstől Salamon király templomának elkészültéig. – Salamon Dávid király fia volt, és Izrael királya (Kr. e. 965–926). Neve egyet jelent a bölcs uralkodóéval, számos dicső tettet hajtott végre, többek között ő építtette a jeruzsálemi templomot (1Kir 3–11). PÁZMÁNY 1605/2012, 25.

37:10–11 Concilium Tridentinum – Az 1545–1563 között Trientben (Trentóban) zajló, 19. egyetemes zsinat latin neve. A zsinat a reformáció jelentette kihívásra válaszul a katolikus egyház megújulását indította el. A zsinat 25. ülészakán (1563. december 3–4.) hoztak határozatot a szentek segítségül hívásáról, tiszteletéről és ereklyéiről, valamint a szentképekről (DH 1821–1825; DENZINGER–HÜNERMANN, 425–426.) A képtisztelettel kapcsolatban a zsinat a következőket határozta: 1. A püspökök gondoskodjanak arról, hogy a képek tiszteletéről az igazi tanítás terjesztessék. 2. Minden visszaélés és babona, amely a képek tiszteletébe esetleg beszivárgott, kiirtandó. 3. A híveket figyelmeztessék, hogy az istenséget nem azért ábrázolják képekben, mintha testi szemekkel látható vagy képekben ábrázolható volna. 4. Minden illetlen, erkölcstelen motívum távol tartandó. 5. A püspökök örködjenek a templom szentsége fölött, és engedélyük nélkül a képek köztiszteletre nem állíthatók fel.

37:19–22 *Imaginibus debitus honor et veneratio impertienda, non quod credatur inesse illis aliqua Diuinitas, vel virtus, vel quod ab illis sit aliquid petendum, vel quod fiducia in illis sit figenda, sed quoniam honos qui eis exhibetur refertur ad prototypa quae repraesentant.* – Pázmány az *Öt szép levél*ben fordítja: „A kepeknek illendő böcsülleteet, es tiszteletet kel adni, nem azert, mintha ezekbe valami Istenségh, avagy erö volna, melliet böcsülteni kellene, Avagy töllöc valamit kérni, Hanem csak azért, hogy a kit iegieznec, azt tisztelliuc ezek által:

Es mikor ezek elöt süveghet vetünc, térdet haitunc, Christust imaggiuc s kit iegez az kép:” *Öt szép levél* 1609, 17r.

37:57. jegyzet *Hat szép bizonyság* – *Öt szép levél* 1609, 17v–18v.

38:6 Cherubinok – A kerubok a Paradicsom és a frigyháza őrei, a szeráfokkal együtt Isten közvetlen környezetét alkotják, Istent kísérik. Eredetileg nem angyalok, de a zsidó apologetika nyomán az angyalok rendjében a legmagasabban állóknak tekintették őket. Ezt vette át később a keresztény hagyomány.

38:14 Isaiasnak, Danielnek – Izajás (Izaiás, Ézsaiás) ószövetségbeli nagypróféta. Kr. e. 8. században élt Júdeában, Uzija király halálának évében (Kr. e. 740) kapott prófétai küldetést. Megjövendölte a Messiás eljövételét. Ő volt az első könyvet író próféta, munkája az ószövetségi *Izajás könyve*. – Dániel (Kr. e. 6. sz.) a róla elnevezett ószövetségi könyv központi alakja. Nevének jelentése „bírám az Isten” vagy „Isten ítél”. A Dán 5,12 szerint a babiloni királytól a Baltazár nevet kapta, ezért így is ismert.

38:18–19 Az szent Péter arnyek képet, annyéra böcsüllek az elseo keresztyének, hogy vgyan kiuánnyák vala, hogy az betegheket csak megh illetné az úton – Vö. a Pázmány által is jelzett szentírási hellyel, ApCsel 5, 15. „Még a beteget is kivitték az utcára, hordágyra fektették őket, hogy ha Péter arra megy, legalább az árnyéka érje egyiket-másikat.” Ugyanerre a szentírási helyre Pázmány másutt is hivatkozik PÁZMÁNY 1607/2016, 71:6–7.

39:5 *crimen laesae Maiestatisba* – felségsértés, felségárulás bűnébe. *Öt szép levél* 1609, 3v.

39:13–14 *az Isten eo magha mesterséghekn tudományáual ayandékoza megh Beseleelt* hogy az Cherubin képeket ékesen fel eppítene – A Mózes által isteni sugallatra parancsolt szent sátrat (hajlékot) Becaleel és Oholiab építette. Becaleel faragta ki és díszítette a Szövetség ládáját is, ehhez készített két aranykerubot Kiv 37,7.

39:24–25 *Ad imaginem et similitudinem Dei factus* – Isten képmására és hasonlatosságára teremtett. A Pázmány által feltüntetett szentírási hely: Ter 1,26. „Teremtsünk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóvá.”

39:26 *Argumentum* – érv; itt: ’következtetés’ értelemben áll, mivel a 39:26–27-ben lévő szillogizmusra vonatkozik.

40:3 *Belé Balás* – Baranyai Decsi János 1598-ban kiadott *Adagiájában* lévő közmondásban szerepel: „Belé Balázs, lovat ad isten” (BARANYAI DECSI 1598, 92.) A nyelvújítás kori hübelebalázs is erre a mondásra megy vissza. TESz 1970, 178; Magyar Nyelvőr 1882, 178.

40:10 *ió száiu louad vagon* – A ló szájának érzékenysége alapján lehet az állat kemény vagy puha szájú. Ez utóbbi a „jó”, mert a lovas a szár finom mozgatásával is képes irányítani a lovat.

40:10 más karba ütteted az dolghot – más minőségbe helyezed a dolgot

41:3 *Consequentiaiat* – következményét, következtetését

41:15–16 *mert nemis láttak az Horeben semmi hasonlatossághot, firfúú, vagy aszonyállat képet:* – A citált szentírási hely a következő: „[...] mikor az Úr a Hóreben a lángok közül szólt hozzátok, semmiféle alakot nem láttatok.” (Kiv 3,1–12) – A Hóreb vagy Sínai-hegy a Sínai-félsziget déli részén fekvő hegyláncolat egyik csúcsa, az a hely, ahol Jahve megjelent Mózesnek és megkötötte a néppel a szövetséget.

42:5 *Caeremonialis* törvény – Ószövetségi szertartási törvények, amelyek a szentéllyel és az abban végzett szolgálatokkal voltak kapcsolatosak.

42:34–43:1 *similitudo in essendo, et similitudo in representando* – lényegi, valódi hasonlóság és a megjelenítésben való hasonlóság

43:13 *ex defectu subiecti* – személyes gyöngeségből

43:15–17 Más az, hogy Bellarminus ott nem szól *absolute* egy általlyába, sem az Bibliarúl nem emlekezik, hanem csak azt mondgya, hogy *néha az kép ióbban tanijt, az irásnál* – „[...] melius enim interdum docet pictura, quam Scriptura.” BELLARMINO 1588, 967. – Roberto Bellarmino nagy kontroverzeteológiai összefoglalalásának, a *Disputationes*nek első kötetében a hetedik témaegység (*Septima controversia generalis*) foglalkozik a győzedelmeskedő egyházzal (*De Ecclesia, quae triumphat in coelis*). Ez a tematikai egység három könyvre oszlik, amelyek közül a második tárgyalja a szentek ereklyéit és ábrázolásait (*De eorum reliquiis et imaginibus*). Erre a könyvre utalnak a Pázmány által megadott locusok (lásd a 43:71–44:74. lapalji jegyzeteket): *Lib. 2. c. 10.*, *Lib. 2. c. 9.*, *Ibid. c. 21.*, *Lib. 2. cap. 9. ad 3.*

43:29–44:1 *Experientia docet, imagines quae non habentur pro Diis, neminem licet rudissimum ita decipere, vt putentur viuere et spirare* – Pázmány fordítja: „Probalt dologh vgymond, hogy az képek mellyek Isten gyanánt nem tartatnak, senkit akár mely tudatlant sem csálnak vgy megh, hogy eóket valaki előknek itijlye”.

44:5–6 *Imaginis vita, est repraesentatio, Illae ergo sunt mortuae quae nihil repraesentant* – Pázmány fordítja: „Nincs az képnek egyéb eleuenséghe, vgymond, hanem csak az iegyzés, azért, csak azok az holt képek mellyek semmit nem iegyzenek”.

44:13–14 *Eretnek az valaki eó maghoknak az képeknek Isteny tiszteletet ad, valaki azoktúl valamit vaar, valaki azokban veti remeneséghe* – „Alter error [...] qui nullum omnino honorem imaginibus Sanctorum deferri patiuntur. [...] imaginibus non collocetur fiducia, nec ab eis aliquid petatur, [...]” – BELLARMINO 1588, 968, 971.

44:16–17 *Imago non est Deus, sed imago Dei, inde sequitur non deberi imagini honorem qui debetur Deo sed minorem.* – Az előző mondatban tömörítve fordítja Pázmány: „Azt ijria,

hogy nem Isteni, hanem kisebb tisztelettel kel az képeket tisztelny:” – A teljes mondat fordítása: A kép nem Isten, hanem Isten képmása, ebből következik, hogy a képet nem illeti meg az a tisztelet, ami Istennek jár, hanem annál kisebb.

44:21–22 – Soariusis hasonló képpen szól, mert noha azt írja hogy imádný kel az képeket – Soarius: Francisco Suarez (1548–1617) spanyol jezsuita szerzetes, skolasztikus filozófus, teológus. PÁZMÁNY 1607/2016, 307. Pázmány itt Suarez 1597-es *Disputationes Metaphysicae* című művére hivatkozik az idevágó jegyzetben (44:76. jegyzet: 3 Part. Tomo 1. Disput. 54. sec. 3.)

44:26–45:1 *Nam cum imagines res inanimatae sint, non habent in se, unde propter se colantur.* – Pázmány a következő mondatával fordítja: „Mért az képek, lelketlen állatok léuén, vgymond, nincs semmi eo benne az miért eo maghokba imadtassának.”

46:7–8 nem különben láttyak, hanem csak úgy, mint az Prophétak láttak, tudny illik, az Istennek ielenteséből – próféta, *prophétész* (gör.), *prophaeta* (lat.): Istentől meghívott, az Ő akaratát közvetítő személy. A szó a gör. *prophanai*, ’valakinek a színe előtt szólni’, ’valaki helyett szólni’ szóból származik, és a *Septuaginta* fordítói a héber „nabi” szót fordítják vele, ami annyit jelent: Isten nevében a tőle kapott, múltra, jelenre és jövőre vonatkozó parancsot másokkal közölni. A prófétákra alkalmazott másik név: *látó*, héb. *roeh*, *chozeh* (látomásban kapja a közlendőket).

46:11 közbe iaróknak – A közbenjáró (latinul: intercessor) az *Ószövetségben* a népből kiemelt közvetítő és szószóló, kiválasztott személy, akinek imádsága kieszközli a bűnösnek a megtérés kegyelmét és a bocsánatot, a bajbajutottnak a segítséget. Az *Újszövetségben* Jézus az egyetlen közbenjáró, aki az Atyánál minden emberért, s különösen a bűnösökért jár közben. A szentek segítségül hívását illetően a trienti zsinat kimondja, hogy „a Krisztussal együtt uralkodó szentek felajánlják az Istennek imádságaikat az emberekért”, így eszközlik ki Istentől az ő jótéteményeit Jézus Krisztus által.

46:13–14 minéműnek neuezi az iras Moysest – Mózes közvetítő szerepéhez lásd MTörv 5,23–31.

46:28 *glossalni* – magyarázó jegyzetekkel ellátni

46:28–29 *de bélé sül, inkább hiszem nem volt elég Porod* – a korabeli lőfegyver-használatból vett kép: a puskapor elégtelen mennyisége miatt besült a puska.

47:6 *Musculusra* – Wolfgang Musculus Dusanus (Wolfgang Müslin, 1497–1563) berni teológiai professzor.

47:10–11 az leuélbeis, az Gyarmati Miklós ellen yrt könyuemre igazítalak – Vö. *Öt szép levél* 1609, 25v. – Gyarmati Miklós (?–1600 v. 1601), Királyhelme református lelkésze, a

zempléni egyházmegye esperese volt. Gyarmati vitairata, a *Keresztyeni felelet Monozloi Andras vesperini püspök es posoni praepost könyve ellen* (Debrecen, 1598; RMNy 1971, 830) Monoszlóy András (1552–1601) *De invocatione et veneratione Sanctorum* (Nagyszombat, 1589; RMNy 1971, 633) című művére íródott válaszul. Pázmány itt saját könyvéhez a *Keresztyeni felelet a megdücsöült szentek tiszteletiről* (Graz, 1607; RMNy 1983, 961) című, Gyarmatinak írt válasz-vitairatához igazítja Alvinczit és az olvasót. Modern kritikai kiadása: PÁZMÁNY 1607/2016.

47:14 Nathan imáda Daidot – Nátán ti. leborult Dávid király előtt. Lásd PÁZMÁNY 1607/2016, 46:13–14: „Nathan Propheta imadá Daidot, le boruluan eleotte.” Pázmány a *Keresztyeni feleletben* az Isten iránti imádatot kifejező és az embereknek, angyaloknak, prófétáknak stb. kijáró tisztelet közti különbségre hozza fel például többek között Nátán próféta tettét. – Nátán ószövetségi próféta, Dávid király és utódja, Salamon életében játszott szerepet. (2Sám 7–12; 1Kir 1; 2Krón 9,29)

47:16 Epiphanius – Szalamiszi Epiphanosz (315–403 k.) görög egyházatya. Fő műve a három könyvből álló *Panarion* (Kosárka), amely mintegy nyolcvan eretnek tan cáfolatát foglalja magában.

47:17 *adoratio* – (kizárólag Istennek kijáró) imádás, imádat

47:17–19 Ugyan azon helyen megh mutatám, hogy Bonauentura az Maria Psalteriomaba semmi Isteni tiszteletet nem tulajdonít Marianak. – „Nylua Bonauentura a Soltart nem mindenkeppen (a mint alittia Gyarmathi) fordította a Maria tiszteletire, mert *in Psalterio MARIAE*, egy Soltar sincz, melybe eot versnél teob volna, Azokbais pedigh, a Daid Soltaribol maid csak egy szo sincz teob, hanem a Psalmus eleibeol két auagy három ighé:” PÁZMÁNY 1607/2016, 28:10–14 – Szent Bonaventura (Giovanni Fidanza Bonaventura; 1217/18–1274) egyháztanító, himnuszköltő. Ferences szerzetes, a „szeráfi doktor”, 1257-től a rend generálisa. A párizsi egyetem tanára, az 1274-es lyoni zsinat és a görögökkel létrejött unió előkészítője. – A Pázmány által idézett Szent Bonaventura-mű teljes címe: *Psalterium maius Beatissimae Mariae Virginis*.

47:22 Felicianust – Talán Feliciano Ninguarda (1524–1595) itáliai pap, Scala, majd Como püspöke. Műve, amelyben egyebek mellett Mária tiszteletéről ír az *Assertio fidei catholicae adversus articulos utriusque confessionis fidei Annae Burgensis [...]*, Venetiis, Nicolinus, 1563.

47:29–48:1 Mert ha az Posony Apaczákról oly nyluán merél hamissat mondany az mint ez elöt megh mutatám – Lásd a 18:12–14-hez írt jegyzetet.

48:4 *exceptio* – kivétel

48:5–7 megh mutatám az Gyarmati ellen íjrt könyüben és egyébüttis, mely szépen tiszteli Caluinus az szenteket. – „Es hogy Gyarmathi kedueért, most csak Caluinusrul szolliak: Eo Z. *Georgiöt, Z Hyppolitust* es a töb szenteket, *all orczaknak neuzei* Masut közönséghezen a megh dücsöült szenteket *arniekoknak hyia*. Z. Ianos Apostolrul azt iria, hogy baluaniozo volt, *stupore quodam prostratus, omnia Angelo tribuit, quae non nisi Deo debentur*. Zent Palrul azt iria, hogy el teueliedet, magaban bizakodo, es vakmerö ember volt.” PÁZMÁNY 1607/2016, 122:10–16; 309 – és egyébüttis: „Caluinus a szenteket *arniekoknac, es all orczagnac neuzei*.” PÁZMÁNY 1605/2001, 235:1.

48:10 *vbi non est* – ahol nincs

48:17 mustar magh megh ránczoltatná az orrodát – A csípös mustármag irritálja az orrnyálkahártyát.

48:20 *Res tuas tibi habeto* – Tartsd meg magadnak a dolgaidat.

49:6 Az Religio libertássat – a vallásszabadságot

49:12 Schlüsselburgius Lutherista Superintendens – Lásd a 20:20 sorhoz írt jegyzetet.

49:13–14 *Theologiae Caluinianae lib. 3. quibus Demonstratur, eos de nullo fere doctrinae Christianae articulo recte sentire* – A kálvini teológia három könyve, amelyekben megmutatkozik, hogy ők [ti. a kálvinisták] a keresztény tanítás egyik tételéről sem gondolkodnak helyesen.

49:15 az Cassai Iscola mesternek, Grauerus Albertnak – Albert Grauer vagy Graver (Graverus; 1575–1617) lutheránus teológus. A brandenburgi örgrófságban született, majd tanulmányait Rostockban, az Odera-menti Frankfurtban, Jénában és Wittenbergben végezte. Ez utóbbi egyetemén szerezte magisteri címét, majd 1594 ősztől filozófiát kezdett oktatni. Aegidius Hunnius, az ortodox lutheri teológia akkori legtekintélyesebb képviselője ajánlásra került a Szepességben lévő Nagyőr iskolájába. Itteni patrónusa, Horváth Gergely halála után Graver eleget tett a kassaiak hívásának, és az ottani iskola rektorságát vette át 1597 tavaszán. Innen folytatta Ambrosius (Lam) elleni támadásait, amelyek hangneme nyersség tekintetében még a többi, ugyancsak nem éppen finom stílusú kortársain is túltett. Kassán írta 1597. július 20-i kelettel a Pázmány által említett *Bellum Joannis Calvini [...]* c. művét, amelyet a helyi tanácsnak ajánlott, és amelyet a bártfai Klöss-műhely nyomtatott ki ugyanabban az esztendőben. Miután a törököknek sikerült elfoglalniuk Eger várát, Graver bizonytalannak ítélte Kassa helyzetét is, ezért 1599 elején elhagyta Magyarországot és visszatért szülőhazájába. BORSA 1983, 409–411.

49:16–18 *Bellum Joannis Calvini et JESV Christi, hoc est Antithesis doctrinae Caluinianorum et Christi, in qua horrendissimae blasphemiae Caluinianorum demonstrantur* – Kálvin János

és Jézus Krisztus harca, vagyis a kálvinisták és Krisztus tanításának szembeállítását, amelyben megmutatkoznak a kálvinisták igen szörnyű hitgyalázásai. – RMNy 1971, 790. A könyv teljes címe: *Bellvm Ioannis Calvinii et Iesv Christi Nazareni Dei et hominis. Hoc est Antithesis doctrinae Calvinianorum et Christi, in qua horrendissimae blasphemiae Calvinianorum in quatuor praecipue articulis de persona Christi, coena Domini, baptismo et praedestinatione [...] diluuntur* (Bartphae, Klöss, 1597).

49:20 Az Tiguri Helueciai Confessionak – Lásd a 28:6–7. sorokhoz írt jegyzetet. Pázmány az *Öt szép levél Első levelének Post Scripta* című egységében foglalkozik az *Ágostai* és a *Zürichi hitvallással*. *Öt szép levél* 1609, 27v–37r.

49:22–23 Tyz temérdek hamissághot hozék elő az Confessioból – *Öt szép levél* 1609, 31v–32v. [1] „Numa, Socrates, Aristides üdvözültec, noha poganioc voltac:” [2] „Hogy a kinek igaz hiti vagion, annac minden cselekedeti io, es telliesen be tölti az törvuent, [...]” [3] „Hogy senkit nem ismérnec Isten elöt valo szoszollonac, esedezönc, hanem csak Christus Vrunkat:” [4] „Hogy semmi egieb eszköz nincz, az Christus által valo megh igazulásra, hanem csak az Hit, [...]”; [5] „az Vr vacsoráia vétele nem szükséghe, mert csak az egy Hit által igazulunc, [...]” [6] „csak egiedül az puzta hit által üduözülunc.” [7] „csak két Sacramentom vagion tudni illik az kereztségh, es az Vr vacsoráia, [...]” [8] „Az Vr vacsoráia felöl pedigh azt mongia, hogy ebbe, csak gondolatunc által vagion az Christus teste” [9] „Marcion eretnec almánac hiia azt, hogy Christus Vrunac az aytok bezarolua ment volna az ö tanituanihoz”; [10] „el rontatot az pokol azokért a kiknec igaz hitec vagion”

49:23–24 Es eot rendbéli dólghot mellyel fenékkal fel forgattya az magha vallásat ez az Confessio; – *Öt szép levél* 1609, 32v–33v. [1] „az Vr vacsoraiában, nem pusztá kenieret es bort vészünc, hanem vgian az Christus testét, de lelek szerent” [2] „noha Vrunac az vendég foghadonal, es vacsora vtán adá az Vr vacsoráiat, de azért nem kel minekünc ezt cselekednunc az első vacsoránac peldaiához képest:” [3] „Aztis tanittiac, hogy zent Agoston, Hieronymus, Leo Papa, zentek, es az igaz vallásnac hiuh tanitoy voltac, [...]” [4] „Eggiüt, a zent irasnac köniueit elő számláluán, az Vy testamentomban foglalt köniueket szinte oly rendel es számmal neuezik, mint az Tridentomi Concilium, es mind a zent Iacob leuelét, mind a zent Ianos latásat zent irasnac valliac: Az Oo testamentomból, az Tobias, Iudith, es Machabeusoc köniueit etc. ki haggiac:” [5] „Touabba Athanasius es Damasus Papat, az Istenec es az Aniazentegyháznac fő Pasztorinac neuezic.”

49:26 *Confessionem Tigurinam anni 1545.* – az 1545-ös *Zürichi hitvallást*.

49:29 *eö nálla 1568. esztendei Confessio vagyon* – Alvinczinak az először 1566-ban kiadott *Második helvét hitvallás* 1568-as kiadása volt meg. Bullinger eleve latinul írta ezt a

confessiót, amelynek címe: *Confessio et expositio simplex orthodoxae fidei et dogmatum Catholicorum syncerae religionis Christianae* volt. A félreértés oka Pázmány és Alvinczi között az lehetett, hogy Pázmány „Helveciai confessió”-ként (*Öt szép levél* 1609, 27v) a *Zürichi hitvallást* emlegeti, amelyet szintén Bullinger írt 1545-ben (lásd a 28:6–7-hez írt jegyzetet), Alvinczi viszont a *Második helvét hitvallást* érti ez alatt. – A *Második helvét hitvallást* Bullinger 1562-ben írta, és mint a svájci református városok és kantonok közös hitvallását tette közzé 1566-ban. A magyar református lekipásztorok az 1567. évi debreceni zsinaton sajátjukként elfogadták. A *Második helvét hitvallás* magyar nyelvű fordítása, amely Szenci Csene Péter (1575–1622) református püspök műve, 1616-ban jelent meg.

50:20 Irenaeus – Szent Ireneusz (Irenaeus; 140 k.–202 k.) görög nyelvű ókeresztény író, püspök, egyházatya. 177-től Lugdunum (ma Lyon) püspöke volt. Fő műve, amelyre Pázmány is több vitairatában hivatkozik, az *Adversus haereses* (Az eretnekségek ellen).

50:21 *Alienati a veritate, aliter atque aliter per tempora de eisdem sentiunt* – Pázmány fordítja a következő tagmondatban: „az kik az igazságtúl el szakadtak vgymond, külömb üdökben, külömben vélekednek vgyan azon dólghokrúl.”

50:24–25 *Annuas atque menstruas fides decernimus, decretis paenitemus, Defendimus, defensos Anathematizamus:* – Pázmány fordítja: „Eszkendőnként és holnaponként, hitet vyítunk, hamar megh bánnyuk vegezésinket, most ezt oltalmazzuk, ismét karhoztattjuk.”

50:23 Hilarius – Poitiers-i Szent Hilarius (Hilarius; 315 k.–367) püspök. Pázmány által hivatkozott műve az *Ad Constantinum Augustum*, amelyben II. Konstantin (337–361) római császár ariánusokat támogató egyházpolitikáját ellenezte.

50:27 kaptába – kaptafába. A kaptafa vagy kapta a láb alakját követő eszköz, amelyet a cipő gyártásnál használnak, erre építik fel alkatrészeiből a cipőt.

50:28–29 Es mint az medue az eo fiát, nyalogatástokkal lagyttyátok, formallyátok – Vö. Pázmány *Mint kell a keresztyén leányt nevelni* című prédikációban olvasható hasonlattal: „Azért azt kívánnyák a bölcsek, hogy miképpen a kegyetlen medve éktelen kölyköket hoz, de nyelvével, mint gyaluval, kölykeinek külső tagait úgy rendeli, *Ut non genuisse tantum catulos, sed et opificis more finxisse videatur*, hogy nem-csak szüli, hanem mesterségesen ékesíti fajzásit, azon-képpen a jó szülék, a kiket e világra hoztak, azokat nevelésekkel jóra-is oktassák.” PPÖM, VII, 616–617.

50:91. jegyzet *Lib. posteriori ad Constant: cuius initium Non sum nescius.* – A Constantinus császárhoz szóló második könyv (*Ad Constantinum Augustum Liber Secundus*), amelynek felütése: „Nagyon is tudom”.

51:5 *generaliter* – általánosságban

51:7 *megh specificaltam* – megkülönböztettem, azonosítottam

51:13–14 eo Felsőhe Király Urunk – II. Mátyás (1608–1619) magyar király

51:14 Bibliothecaiában – könyvtárában. A bécsi császári könyvtárat I. Miksa (1508–1519) azokból a könyvekből és kéziratokból alapította, amelyeket Mátyás király budai könyvtárából, a Corvinából még a mohácsi vész előtt szerzett. CSONTOSI 1884, 158.

51:15 Helueciából – Svájcól

51:20 *kuhit mondgy te is* – megadod magad, megvallod, hogy le vagy győzve; *kuhi*: felsülés, szégyen – TESZ 1970, 655.

51:24 *Numa, Aristides, Socrates üduözültek* – Numa Pompilius (Kr. e. 715–672) az ókori Róma második, egyértelműen mitikus uralkodója volt a római történetírás szerint. – Aristides: Ariszteidész (Kr. e. 540/ 530 k.–Kr. e. 468/ 467 k.), athéni államférfi. A perzsák elleni marathóni csatában a tíz görög sztratégosz egyike, majd ezt követően arkhón lett. Kr. e. 483-ban politikai ellenfele, Themisztoklész ösztönzésére osztrakizmoszsal száműzték Athénből. A második perzsa támadás miatt veszélybe került athéniak Kr. e. 480-ban visszahívták és részt vett a szalamiszi ütközetben. Egy évvel később, a plataiai csatában újra sztratégoszként harcolt. Ez utóbbi csata után ő tette azt a demokratikus szellemű javaslatot, hogy a város arkhónjait Athén valamennyi szabad polgára közül sorsolják. – Socrates: Szókratész (Kr. e. 5. sz.) ókori görög filozófus. Vele kezdődött a görög filozófia klasszikus korszaka, valamint őt tekintik a nyugati filozófia megalapítójának. – *üdvözültek*: lásd az 51:27–30-hoz tartozó jegyzetet.

51:27–30 *Confessio fatetur saluos fuisse, quia Numa idolum nullum fabricauit in templis teste Plutarcho, et pacificus fuit. Socrates vnum Deum coluit: multa de honesta vita Aristidis praedicantur* – „A Hitvallás azt mondja, hogy Numa békeszerető volt és üdvözült, mert Plutarkhosz bizonyosága szerint nem készített bálványokat a templomok számára; üdvözült Szókratész, mert azt tanította, hogy egy Isten van; és üdvözült Arisztidész is, mert sok derék dolgot mesélnek életéről.” A fordítás Csonka Ferenc (PÁZMÁNY 1613/1984, 193) és Geréby György (GERÉBY 1985, 321) munkája alapján készült. – Ugyanez a részlet olvasható 1613-as *Kalauz* függelékeként kiadott *Öt levélben*, ahol Pázmány a *Zürichi hitvallás* 15–16. lapján írottakat foglalja össze, PÁZMÁNY 1613, XX. – Plutarkhosz (45 k.–120 k.) görög író, életrajzíró. Legfőbb műve a *Bioi parallelo* (*Párhuzamos életrajzok*).

52:5–7 *Solus Christus est vnicus fidelium coram Deo mediator et intercessor* – Pázmány fordítja: „Csak eó magha Christus egyedül közbe iáro, és esedező Isten elöt az híuekért.” Az idézet a *Zürichi hitvallás* latin nyelvű, 1545-ös kiadásának (lásd a 28:6–7-hez írt jegyzetet) 45v oldalán található.

52:8 *intercedalhatnak* – közbenjárhatnak

52:24–25 Csuda Calepinusra akadtál volt – Az ún. *Calepinus* az Ambrogio Calepino (Ambrosius Calepinus; 1435–1511) Ágoston-rendi szerzetes által összeállított latin lexikon, eredeti címmel a *Cornucopia*. A mű tíznyelvű, 1585-ös lyoni kiadásába a magyart is fölvtették. (Ambrosius CALEPINUS, *Dictionarium decem lingvarum [...]*, Lyon, 1585, RMNy 569.)

52:25 *sola fides* – Pázmány fordítja: a „puszta hit”

53:8–9 *Suista*, maghán való hiti vagyon – A latin *suus, sua, suum* (övé, övék) egyes, illetve többes szám harmadik személyű birtokos névmásból képzett alak a *suista*.

53:11–12 az Negyedik leuélbe, az XIII. és XVIII. kérdésbe fel iegyzettem vala: – *Őt szép levél* 1609, 103v–104v, 106v–108r.

53:19–21 *Aut omni spe iustificationis excludimur, aut a legis Justitia solui nos oportet, et sic quidem, vt nulla prorsus operum ratio habeatur.* – [...] aut ab omni spe iustificationis excludimur, aut ab illa nos solvi oportet [...] CALVINUS 1559, 300. – „[...] vagy teljesen kívül rekedünk a megigazulás reménységéből, vagy el kell szakadnunk a törvénytől; ám úgy, hogy a cselekedetek többé semmilyen módon nem jönnek számításba.” KÁLVIN 2014, II, 419.

53:25–29 *In ipsa Justificatione, cum remissione peccatorum, haec omnia simul infusa accipit homo per Christum, cui inseritur, Fidem, spem, Charitatem, nam fides, nisi ad eam spes et Charitas accedat, neque vnit perfecte cum Christo, neque corporis eius viuum membrum efficit, qua ratione verissime dicitur Fidem sine operibus mortuam esse* – „Ezért az ember magában a megigazulásban, a bűnök bocsánatával együtt Jézus Krisztus által, akinek tagjává lett, elnyeri együtt belé öntve mindezt: a hitet, a reményt és a szeretetet. Mert a hit, hacsak nem társul hozzá a remény és a szeretet, sem nem egyesít tökéletesen Krisztussal, sem nem tesz az Ő testének élő tagjává. Ezért igaz a mondás: „Tettek nélkül a hit halott” [Jak 2,7].” DH 1530–1531 = DENZINGER–HÜNERMANN, 379.

54:9 Sz: Pál, az hazassághotis szentségnek mondgya – Vö. Ef 5,25 „Férfiak, szeressétek feleségeteket, ahogy Krisztus is szerette Egyházát, és föláldozta magát érte”, illetve Ef 5,32 „Nagy titok ez, én Krisztusra és az Egyházra vonatkoztatom”.

54:12–13 *In via stultus ambulans, cum ipse insipiens sit omnes stultos aestimat:* – Préd 10,3 „A balga nem tehet egyebet, mint hogy megy a maga útján [...]”.

54:18–19 Bornemisza Peter Praedikatioiból eszedbe iutaték nem tudom mit – Bornemisza Péter 1578-ban Semptén adta ki de tempore prédikációinak 4. kötetét, amelynek függelékében jelent meg a *Predicaciok nagy soc czodalatos kisirtetekről* című, az emberi bűnöket taglaló írás (BORNEMISZA 1578). Pázmány az *Őt szép levél*ben (87v–89v) ebből idéz példákat a

protestáns prédikátorok által folytatott házasságtörő, fajtalan, illetve vérfertőző kapcsolatokra. 1579-ben Bornemisza külön kötetben is kiadta a függelékét *Ördögi kisirtetekről [...]*, (Detrekő, 1579; RMNy 433) címmel. – Bornemisza Péter (Petrus Abstemius; 1535–1584) evangélikus szuperintendens, hitvitázó, író, Balassi Bálint nevelője.

54:21 három sacramentomot állacz – a református egyházban két szentség van: a keresztség és az úrvacsora, de Pázmány szerint Alvinczi a házasságot is annak tekinti.

55:3 *boni ominis caussa* – jókívánság gyanánt

55:8–9 sokszor, nagy dólghokban el valtoztatták, és oly különböző formában üttették – Az *Ágostai hitvallásnak* (1530) már az augsburgi birodalmi gyűlés alatt hat német nyelvű, és egy latin kiadása volt. Pázmány az *Öt szép levélben* (34v) két katolikus teológusra Johannes Pistoriusra (1546–1608) és Johannes Windeckre († 1620) hivatkozva a hitvallás összesen tizenhét német, illetve nyolc latin nyelvű különböző kiadásáról beszél. A Pázmány által említett „nagy dolgokban való változtatások” közül talán a legjelentősebb Melanchthonnak az 1540. évi kiadásban tett, az úrvacsoráról szóló tant érintő módosítása, amellyel Luther állásfoglalását akarta közelíteni Zwingliéhez és Kálvinéhoz. Ezzel állítása szerint nem az utóbbi két teológus tanának akart kedvezni, hanem a katolikusokkal szemben akarta Luther tanítását megóvni attól, hogy az átlényegülést (transsubstantiatio) belemagyarázzák az úrvacsoratanba. Ez a „változtatott” *Ágostai hitvallás* volt az ún. Variata (CAV), amelyet maga Kálvin is aláírt, az 1530-as, „meg nem változtatott” Confessio Augustana pedig az ún. Invariata (CAI). PAYR 1930, 132; BUZOGÁNY 2007, 107, 109.

55:11–12 Liber Concordiae – Az evangélikus hitvallási iratok gyűjteménye a konkordia könyv vagy egyességi könyv a *Liber Concordiae* (1580). Tartalmazza az Apostoli, a Nicea-konstantinápolyi és az Atanáz-féle hitvallást, továbbá az *Ágostai hitvallást*, és annak védőiratát az *Apológiát* (az *Ágostai hitvallás* védőirata), a schmalkaldeni cikkeket, illetve az ahhoz kapcsolódó Melanchthon-művet az *Értekezés a pápa hatalmáról és elsőbbségéről*, Luther Kis- és Nagy kátéját, és az *Egyességi iratot (Formula Concordiae)*. A konkordia könyvet Ágost, szász választófejedelem adatta ki 1580. június 25-én az *Ágostai hitvallás* 50. évfordulóján, Drezdában, német nyelven *Concordia [...] Christliche Widerholete einmütige Bekentnues nachbenanter Churfuersten Fuersten vnd Stende Augspurgischer Confession vnd derselben Theologen Lere vnd glaubens [...]* címmel. Mértékadó latin fordítása 1584-ben jelent meg Lipszében. *Concordia: pia et unanimi consensu repetita confessio fidei et doctrinae electorum principum et ordinum imperii atque eorumdem theologorum, qui Augustanam confessionem amplectuntur [...] quorundam articulorum [...] solida accessit declaratio* címmel.

55:17 Apologia – Lásd a 31:19-hez írt jegyzetet.

55:18 Nyólcz csontos, tetemes, velös hamissan költöt dólghót hoztam vala elő – *Őt szép levél* 1609, 35r–36v.

55:28–29 Hogy csak négy szász esztendeie mi ólta Német országban az Papok nőtelen élete kezdetet – Pázmány az *Őt szép levélben* (36v) az *Ágostai hitvallás* papi nőtleneségről szóló 21. cikkére hivatkozva írja ugyanezt.

56:2 öreghb bötükkal – nagyobb méretű betűkkel

56:6 *exemplárt* – példányt

56:12 *depraualtatek* – Pázmány fordítja: „hamisrá fordították”.

56:13 Melanchton – Lásd a 31:19-hez írt jegyzetet.

56:13–16 *Ita est excusa Confessio, vt multis in locis appareat, de industria deprauatam esse; Quia ergo periculum est, ne mendae illae PRIMAE editionis pariant nouas Calumnias, necesse est emendatam denuo edere.* – Úgy nyomtatták ki a hitvallást, hogy több helyen látszik, készakarva torzították el. Mivel tehát fennáll annak a veszélye, hogy annak az első kiadásnak hiányosságai újabb hibákat szülnék, szükséges a javított változatot újra kiadni.

56:16–17 az Palatinatusban való Theológusok – Palatinatus Pfalz latin neve, a hivatkozott munka: Zacharias URSINUS, *De libro concordiae: quem vocant, a quibusdam theologis, nomine quorundam ordinum Augustanae confessionis, edito, Admonitio Christiana scripta a theologis et ministris ecclesiarum in ditone illustrissimi principis Iohannis Casimiri Palatini ad Rhenum Bavariae ducis, etc.* Neustadii in Palatinatu (Neustadt), 1581. – Zacharias Ursinus (Bär; 1534–1583) német teológus volt, Caspar Olevianusszal (Olevian; 1536–1587) együtt többek között a *Heidelbergi káté* szerzője. Wittenbergben Philipp Melanchthon tanítványa volt. PÁZMÁNY 1605/2012, 95.

56:19–20 *Illi ipsi qui Confessionem scripserunt, aliqua subinde in ea correxerunt, vt satis ostendit editionum diuersitas.* – Még azok is, akik a hitvallást írták, így-úgy javítottak benne, ahogyan azt a kiadások különbözősége elég jól szemlélteti.

56:20–22 Es ha megh tekintetted az mely Confessio az *corpus Doctrinaeban*, és az mely in *libro Concordiae* vagyon – A *Corpus Doctrinae Philippicum seu Misnicumban* lévő *Ágostai hitvallás* a mű, 1540-ben kiadott és módosított szövege, az ún. Variata, a *Liber Concordiae*ban viszont az eredeti, 1530-as szöveg, az *Invariata* szerepel. – corpus doctrinae: hitvallási tekintélyű iratok gyűjteménye; a *Liber Concordiae* előtt sok ilyen gyűjtemény volt használatban a reformáció területén. Magyarországon Philipp Melanchthon *Corpus doctrinae*ja örvendett nagy népszerűségnek (MELANCHTHON 1560). Pázmány maga is annak 1560. évi kiadását használta, ebből idézi az *Ágostai hitvallást* (PAYR 1930, 133). Pázmány írja

is a *Kalauzban* „Azért, ezt az *Confessiót* két kézzel kapák az Atyafiak, és 1580. esztendeig [a *Liber Concordiae* kiadásáig – B. O.] ezt tartották, ennek hirdetésére esküdtették Tanítójokat.” (PÁZMÁNY 1613, 350). A *Corpus doctrinae Philippicum* a három keresztény hivallás mellett, kizárólag Melanchthon írásait tartalmazta, így a következő műveket: *Confessio Augustana* (az ún. *Variata*), *Apologia*, *Loci communes Theologici*, *Confessio Saxonica* (szász hitvallás), *Examen Ordinandorum* (A lelkészavatus előtt állók vizsgálata) és a *Responsiones ad impios articulos Bavaricae inquisitionis* (Válaszok a bajor inkvizíció istentelen kérdéseire).

56:21–22 *in libro Concordiae* – a Konkordia könyvben, lásd az 55:11–12-höz írt jegyzetet. 56:24–25 De miuelhogy az Augustana Confessionak, nem csak ezt, de sok egyéb féle fogyatkozásitis tulajdon köniuecskeben megh mutattam – Eszerint Pázmánynak lett volna egy műve az *Ágostai hitvallásról*, de ebből nem maradt fenn példány. Rapaics Rajmond, a *Megrostálás* sajtó alá rendezője azt sem zárja ki, hogy ez az írás kéziratban volt meg, és Pázmány később ezt szerkesztette bele a *Kalauzba*, az 1637-es kiadás *Negyedik könyve*ként. Lásd PPÖM, II, 691, a 664. laphoz tartozó jegyzet.

56:27 Az TIZEDIK articulusnak el változtatásárul – Az *Ágostai hitvallás* X. főcikke az úrvacsoráról szól. Az 1530-as hitvallásban a X. cikk szövege: „De coena Domini docent, quod corpus et sanguis Christi vere adsint, et distribuuntur vescentibus in Coena Domini; et improbant secus docentes.” CAI = CR 26, 278. – „Az úrvacsoráról azt tanítják, hogy Krisztus teste és vére valóságosan jelen van és kiosztásra kerül az úrvacsorával élőknek. Egyúttal elvetik azokat, akik másképpen tanítanak.” ÁH 2008, 26. (Reuss András fordítása.) – A hitvallás változtatott, 1540. évi kiadásában ugyanez a cikk a következő formában szerepel: „De coena Domini docent quod cum pane et vino vere exhibeantur corpus et sanguis Christi vescentibus in Coena Domini.” CAV = CR 26, 357. – „Az úrvacsoráról azt tanítják, hogy a kenyérral és a borral valóban Krisztus testét és vérét nyújtják az úrvacsorával élőknek.” (Reuss András fordítása.) – Melanchthon ezen változtatása nem volt újdonság, már a *Wittenbergi konkordiában* (1536) is így szerepel a cikk szövege. BUZOGÁNY 2007, 109.

56:27 Hunnius – Ägidius Hunnius (1550–1603) német lutheránus teológus, a lutheranizmus orthodox irányának képviselője, Wittenbergben volt a teológia professzora. A lutheránus hittegyesség szorgalmazója.

56:102. jegyzet *Admonit. de Libr: Concordiae, cap. 4. fol. 143.* – Lásd az 56:16–17-hez írt jegyzetet. – *Admonitione de Libro Concordiae: Az Egyesség Könyvéről való intésben*, 4. fejezet, 143. lap. Pázmány ugyanerre a szöveghelyre hivatkozik, és hosszabban idézi az 1637-es *Kalauzban*. PPÖM III, 568–569.

56:104. jegyzet *Hunnius De Sacram. praefat.* – Pázmány itt Hunnius *Articulus sive Locus de Sacramentis Veteris et Novi Testamenti* (Frankfurt, 1592) című művére hivatkozik.

57:1–5 *In editionis Germanicae articulo decimo, cum in Coena verum corpus et sanguis Christi dicitur esse sub speciebus panis et vini, non substantia, sed duntaxat species panis et vini adesse dicitur, vnde Papistae Transsubstantiationem verbis illis tradi crediderunt, neque tunc contradixerunt authores Confessionis.* – A német nyelvű kiadás tizedik cikkében, amikor azt állítják, az úrvacsorában Krisztus valódi teste és vére van jelen a kenyér és a bor színe alatt, akkor azzal azt mondják, hogy azok nem lényegileg, hanem csupán mint a kenyér és a bor színei vannak jelen, emiatt a pápisták úgy hitték, hogy azokkal az igékkel az átlényegülés történik meg, és ezt a hitvallás szerzői sem cáfolták.

57:11–12 *quod mutata substantia accidens superficiabiliter maneat inuiolabiliter:* – hogy a járulék, noha a lényeg megváltozott, külsőleg maradjon sértetlenül.

57:13–14 Calepinusrais ióra találtal vólt, nem akaratoddal, mely az superficiabilitert nyeluedre adta: – Calepinusrais: lásd a 52:24–25 sorokhoz írt jegyzetet. – Pázmány itt amiatt rója meg Alvinczit, hogy nem tud jól latinul és nem létező szavakat kreál. A „superficiabiliter” ugyanis nem létező alak (adverbium), mivel ilyen szó, hogy „superficiabilis” sem létezik.

57:15 *axiomadat* – az axióma olyan kiindulási feltételt jelent, amit adottnak veszünk az érvelések során. Az axióma különféle okok miatt nem megkérdőjelezhető, megállapított alaptény, alapigazság.

57:20 *accidense* – az akcidens filozófiai kategória a járulék, a lényeghez nem tartozó tulajdonság jelölésére

57:23 *mutatur substantia* – változik a lényeg

57:26 *Insanis Petre, multae literae te ad insaniam conuertunt* – Elment az eszed, Péter! Nagy tudásod örültségbe kergetett. – Az eredeti helyen (ApCsel 26,24) Pál neve szerepel a mondatban, nem Péteré, de itt Pázmány Alvinczire vonatkoztatja a mondatot.

57:29– 30 *Accidens non potest sine subiecto esse* – Egy járulékos tulajdonság nem létezhet a dolog nélkül.

58:23 *approballya* – jóváhagyja

58:24 *qui tacet consentire videtur* – Aki hallgat, úgy tűnik, hogy egyetért. (A hallgatás beleegyezés.)

59:15 Helleborussal – helleborus = hunyor, papkalap. A boglárkafélék közé tartozó növény. Tinktúráját régen bélférges, bőrkiütések, felfúvódás, melankólia stb. ellen használták.

59:24 az bodoghságh coronaiának megh nyereséről – a mennyei boldogság elérése

59: 29 *dispositiokkal* – Pázmány fordítja: „keszületekkel”.

60:9–10 *Non remittuntur, neque remissa sunt vnquam peccata, nisi gratis, diuina misericordia, propter Christum* – A bűnök kizárólag ingyenesen, isteni könyörületből, Krisztusért bocsáttatnak és bocsáttattak meg. – A trienti zsinaton elfogadott kánon (DH 1533; DENZINGER–HÜNERMANN, 380.) első mondata a következő: „Quamvis autem necessarium sit credere, neque remitti, neque remissa umquam fuisse peccata, nisi gratis diuina misericordia propter Christum [...]”.

60:10–12 *Gratis iustificari dicimur quia nihil eorum quae praecedunt iustificationem, siue fides, siue opera, ipsam iustificationis gratiam promerentur:* – Ingyenesnek mondjuk a megigazulást, mert azon mozzanatok közül, amelyek megelőzik a megigazulást, sem a hit, sem a cselekedetek nem érdemlik ki a megigazulás kegyelmét. (DH 1532; DENZINGER–HÜNERMANN, 380.)

60:13 *satisfaciallyunk* – engeszteljünk. A „satisfactio” teológiai értelemben a bűnbánat szentségének része, a megigazult embernek az az erőfeszítése, amellyel a Krisztusba vetett hittől és a kegyelemtől indítva igyekszik a bűnnel megsértett isteni szentséget engesztelni.

60:15–19 *Cum per poenitentiae sacramentum merito Christi amissam gratiam recuperamus, satisfactio facienda est per ieiunia, Eleemosynas, orationes, et alia pia exercitia, non quidem pro poena aeterna, quae vna cum culpa remittitur, sed pro poena temporalis, quae vt sacrae literae docent, non tota semper dimittitur.* – Pázmány fordítja a következő mondatban: „Minek vtánna vgymond az poenitentiának szentséghe által, az Christus erdeméért, az el veszet igazsághot vészük, szükséghe, az böytök, imadsághok, alamisnák, és egyéb jószághos cselekedetek által való elég tétel, nem az örök kárhozatért mely együt az bűnnel megh bocsáttatik, hanem az üdö szerént való csapásokért, mellyeket az iras szerént, nem mindenkor egyszers mind, éppen, megh bocsát az Isten.”

61:1 *Wolphiusból* – Alvinczi vélhetőleg a lutheránus jogtudós, pfalz-zweibrückeni fejedelmi tanácsos Johann Wolfnak (1537–1600) a pápát és a katolikus papságot gyalázó *Lectionum memorabilium et reconditarum centenarii XVI* (Launigen, 1600) című művéből idézett. Vö. PPÖM II, 691.

62:7–9 *seductores proficiunt in peius* – Pázmány fordítja: „az hamis tanytok, mentül touáb mennek, annál mélyebben be gázolnak az gonoszban”.

62:10–11 *osculálást, ál furkal való iarást* – Pázmány előzőleg arra utal, hogy ezek Alvinczi fajtalanok, obszcén megjegyzései közé tartoznának: „Mert nem csak mosdatlan, de vgyan faytalan és éktelen rútságokat forgacz nyelueden”. – *osculálás*: csókolgatás, a latin osculum (csók) szóból.

62:20 *Conditio* – feltétel

62:26 Casusokon – eseteken

63:6–7 Mert minek vtánna kétszeris, *Saluus conductust* adot vólna az Lutheránusoknak – A *salvus conductus* menedék vagy oltalomlevél. A trienti zsinaton 1552-től protestáns egyházak képviselői is részt vettek. A zsinat 15. és 18. ülésén (1552. január 25. és 1562. február 26.) hirdették ki azokat a dekrétumokat, amelyek a zsinaton megjelenni kívánó protestánsoknak oltalmat nyújtottak. Bővebben lásd: FRANKL 1863, 486–488.

63:10–16 *Quod si sancta Synodus aut aliquis ex ea, vel suis, cuiuscunque conditionis, praescriptae assecurationis et salui conductus formam, in quocunque puncto vel clausula violauerit, quod auertere dignetur omnipotens Deus, et sufficiens emenda non fuerit mox subsecuta, et ipsorum arbitrio merito approbanda, habeant ipsam synodum, et habere poterunt, incidisse in omnes poenas, quas Jure diuino, et humano, aut consuetudine, huiusmodi saluorum conductuum violatores incurrere possunt:* – A trienti zsinat 18. ülészakán (1562. március 4.) hozott határozat – „Hogyha pedig a szent Szinódus vagy a Szinódus bármilyen rendű és rangú tagja a leírt biztosítékot és menlevelet csak egyetlen pontban is megsértené, amit ne adjon az Isten, és azt nem követné sem megfelelő, sem a sértettek részéről méltán jóváhagyott elégtétel: akkor az egész Szinódust vagy a Szinódus vétkes tagjait minden mentőkörülmény nélkül sújtsa mindaz a büntetés, amelyet isteni és emberi jog szerint az efféle menlevélsértők csak kaphatnak.” PÁZMÁNY 1613/1984, 198. (Csonka Ferenc fordítása.)

63:20 Constantiai gyöleközétis – A konstanzi zsinat (1414–1418) – amelynek elsődleges célja a nagy nyugati egyházszakadás megszüntetése volt – ítélte el Husz Jánost, aki a Luxemburgi Zsigmond császártól kapott menlevél (*salvus conductus*) nyújtotta biztosíték alatt utazott a zsinatra.

63:27–28 *ordinaria glossa* – Az egyházatyák által írt szentírási magyarázatok gyűjteménye, amit a könyvnyomtatástól kezdve a *Vulgata* margójára nyomtak. Az egyik igen jelentős marginális glossza Walafriid Strabo *glossa ordinariája* a teljes *Szentíráshoz*. – Walafriid Strabo (Walafriid von der Reichenau; 808/809–849) benedekrendi szerzetes, költő és diplomata.

63:31 fulákiat – fullánkját

64:1 Lonicérusból – Philipp Lonizer vagy Lonicer († 1599) Frankfurtban tevékenykedő német gimnáziumi rektor, 1582-től pedig friedbergi evangélikus prédikátor. Pázmány itt Lonizer *Theatrum historicum sive Promptuarium illustrium exemplorum [...]* (Frankfurt, 1586) című művére hivatkozik. PPÖM, II, 694.

64:4–5 Foghtoi Mathenak sok Predalásit, és az fel földnek haborgatásit említem – *Őt szép levél* 1609, 81v, 85v. – Foktői Máté (16–17. sz.) szikszói református lelkész, Báthory Gábor

tanácsadója. Vélhetőleg ő állította össze azokat a követeléseket, amelyeket a hajdúk Báthory Gábor erdélyi fejedelemnek (1608–1613) nyújtottak be hűségükük feltételeként. Pázmány az *Öt szép levélben* tárgyalta protestáns vádakát ezekből a kívánalmakból vette. HELTAI 1994, 112. Foktői volt az, aki rá akarta venni Báthory Gábort, hogy Erdélyből űzze ki a katolikusokat. BORSOS 1972, 58.

65:5–7 *ighen viszket az feiem* – „töröm a fejem”, „vakarom a fejem” értelemben

65:7–8 De ha csak mind ilyenek az te fő viszkettető kérdésid, koszos társot keres, és azt füsüllyed – Pázmány az előző mondatban lévő *viszket az feiem* kifejezést más értelemben helyezi: Alvinczit és társait egymásból tetveket kifésülő koszos barátokként ábrázolja.

65:10–11 *Dictum, factum, concupitum, contra aeternam Dei legem* – Pázmány fordítja: „az Istennek tőüénye ellen való mondás, cselekedet, és kiuánságh”.

65:21 az első Conciliomban az Apostolok megh parancsolák – Az ún. apostoli zsinat Jeruzsálemben ült össze 49-ben. A szinóduson a jeruzsálemi egyház, az apostolok a presbiterekkel és az antiochiai egyház küldöttei, valamint Pál és Barnabás vettek részt (ApCsel 15,1–29).

65:23 Nicaenumban Ephesinumban, Chalcedon beliben – A niceai, efezusi és khalkedóni zsinatok. – Az I. niceai egyetemes zsinatot (325) az arianizmus elítélésére hívta össze Nagy Konstantin (306–337). A szinódus megállapította a húsvét dátumát és húsz kánonban egyházfegyelmi szabályokat fogalmazott meg. – Az efezusi zsinat (431) a kereszténység harmadik egyetemes zsinata, amely elsősorban Nesztoriosz, konstantinápolyi pátriárka ellen fogalmazott meg tantételeket. – A khalkédoni zsinatot 451-ben a monofizitizmus elítélésére hívta össze Marcianus császár (450–457), az ő kérésére a zsinat 28 fegyelmi kánont is megfogalmazott.

66:4 *priuatus* – magánember

66:7 Becanustúl – Martin van der Beeck (1563–1624) flamand jezsuita teológus volt. Würzburgban, Mainzban és Bécsben tanított teológiát 22 éven át, emellett II. Ferdinánd (1619–1637) gyóntatója volt. Legfontosabb, *Manuale Controversiarum* (Würzburg, 1623) című művén kívül 49 kisebb vitairatot adott ki, legtöbbjüket a kálvinisták ellen.

66:12 sotúlod – sajtolod

66:13 *Pontifex anni istius* – Abban az évben a főpap. Vö. Jn 18,13, ahol Kajafásra vonatkozik ez a megjelölés.

67:8 Csiászár – Luxemburgi Zsigmond (1387–1437) magyar, német és cseh király, német-római császár.

67:8–9 Hus Janosnak – Husz János (Jan Hus; 1369–1415) cseh pap, egyetemi tanár és vallásreformer. Az egyház megreformálására vonatkozó tanai John Wycliffe (1320–1384) angol prédikátor gondolatain alapultak. Tanításának lényege egy vagyon és birtok nélküli, állami ellenőrzés alatt álló egyház volt. Husz a pápa hatalmát is megkérdőjelezte. A konstanzi zsinatra (1414–1418) Husz is meghívót kapott, itt a Luxemburgi Zsigmond által adott oltalomlevél (*salvus conductus*) ellenére – mivel megszegte azt a tilalmat, hogy nem tarthat misét – bebörtönözték, majd a zsinat elítélte és még aznap (július 6-án) máglyán megégették.

67:13–14 Caluinus megh éghetteté Seruetust Geneuába az szent haromságh taghadásért – Szervét Mihály (Miguel Serveto; 1511–1553) spanyol teológus, fizikus, orvos és humanista volt. Számptalan tudományterületen munkálkodott, orvosként elsőnek írta le a kis vércőrt. Teológusként antitrinitárius, vagyis unitárius nézeteket vallott, emellett tagadta a gyermekkeresztiséget is. 1553-ban adta ki leghíresebb teológiai művét, az antitrinitárius nézeteket kifejtő *Christianismi Restitutiót*. Szervét szinte egész Európában körözött személy volt a Szentháromság tagadása miatt. Franciaországban már korábban elítélték, azonban miután megszökött a börtönből, Genfbe utazott. Végül itt fogták el, könyvét vele együtt égették el a máglyán. PÁZMÁNY 1605/2012, 72. – Hogy Szervét Mihályt mint eretneket elítélték és kivégezték Genfben, minden más eseménynél erőteljesebben befolyásolta Kálvin posztumusz hírnevét. Igaz, Kálvin személyesen intézkedett Szervét megvadásáról és elfogatásáról, de a reformátor ellenlábasai által uralt városi tanács, a Petit Conseil átvette az ügyet. Kálvin szerepe ebben az eljárásban nem volt több a tanácsadóénál, a szakértő tanúénál, és semmiképp sem a vád képviselője. Genf városi tanácsa választást ajánlott a vádlottnak: visszatér a franciaországi Vienne-be, vagy Genfben marad, és aláveti magát a genfi igazságszolgáltatásnak. Szervét az utóbbi lehetőséget választotta, és 1553 októberében máglyahalálra ítélték. Kálvin – talán mert még emlékezett néhány társának párizsi megégettetésére – megkísérelte a kivégzés módját a humánusabb fővesztésre változtatni, de kérését figyelmen kívül hagyták. MCGRATH 1996, 131–132.

67:23–24 *facit quod in se* – Pázmány fordítja: „azt cselekeszi az mi tehetseghében vagyon”.

68:8–9 *ez az mondás, az eő könyuében nem 30. az mint én ijrtam, hanem 26. articulussa Husnak – Öt szép levél* 1609, 47v, a margón lévő latin bejegyzés: „*Iste est Art: 30. Hus, damnatus ibi.*” – Husz János a tanítását a konstanzi zsinat meghallgatásán 30 tételben foglalta össze, ezeket a cikkelyeket a zsinat elítélte. Pázmány forrása Husz tétéleire vonatkozóan vélhetőleg Lorenz Sauer (Laurentius Surius; 1523–1578) *Concilia omnia tum generalia tum provincialia atque particularia [...]* (Köln, 1567) című művének harmadik kötete (838–839) lehetett. Az *Öt szép levél*ben lévő lapszéli hivatkozás Surius könyvében valóban a 30. cikkely:

„Nullus est dominus civilis, nullus est prelatus, nullus est episcopus, dum est in peccato mortali” vagyis aki halálos bűnben él, nem lehet sem világi uralkodó, sem prelátus, sem püspök.

68:14–15 *Sauult megh veté Isten, az eö büneiért, hogy király ne lenne* – Lásd 1Sám 15,1–28. Saul nem hajtotta végre az Úr parancsát, miszerint Amalek városában minden élőlényt el kell pusztítania, hanem meghagyta a király életét és megtartotta a szép, hízott állatokat. Az Úr Sámuel prófétán keresztül adta Saul tudtára, hogy Izrael királyságát tőle elveszi és egy Saulnál jobbnak adja.

68:10 *recondita eruditio* – eltitkolt vagy mély tudás

68:21–22 *Ex quolibet quidlibet inferendo* – Pázmány fordítja: „akár miből, akár mitt ki hozuán”.

68:26–27 *Az Loth feleséghe köué változék* – Ter 19,26. A *Mózes első könyvében* található történet szerint Isten két, férfialakban megjelenő angyalt küldött Ábrahámhoz, hogy közölje vele, Szodoma és Gomora városát el fogja pusztítani lakóik súlyos bűnei miatt. Ábrahám arra kérte Istent, hogy ha egy kevés igaz embert talál ott, akkor ne büntesse meg a várost. Isten megígérte ezt. A két angyal Ábrahám unokaöccsénél, Lótnál is megjelent, és miután Lót megvédte őket a szodomai férfiaktól, akik erőszakot akartak tenni rajtuk, megparancsolták, hogy meneküljön családjával együtt, mivel őket azért küldték, hogy lerombolják Szodomát és Gomorát. Az angyalok, noha figyelmeztették a menekülő családot, hogy semmilyen körülmények között ne forduljanak hátra, Lót felesége visszatekintett a városra, és emiatt sóbálvánnyá változott.

68:27–28 *videndo mulierem ad concupiscendum* – bűnös (rendetlen) vággyal való asszonyra nézés révén Vö. Mt 5,28: „qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam moechatus est eam in corde suo” vagyis „aki bűnös vággyal asszonyra néz, szívében már házasságtörést követett el vele.”

69:1–2 Husnak, 25. *Articulussát elő hozom, Hogy minden teremtet állat Isten. Az én editiomban* vgymond Aluinci *ez nincsen, hanemha az tiédben volna: – Őt szép levél 1609, 47v.* „Es az Vicleff tudomanit mind iauállia, es helién haggia vala, melliec közt, az is eggik vala, hogy *minden teremtet állat Isten legien.*” – Pázmány forrása itt is Lorenz Sauer zsinati határozatokat ismertető könyve volt (lásd a 68:8–9. sorokhoz írt jegyzetet), és valóban Husz tételeinek felsorolása között a 25. számú a Huszra nagy hatást gyakorló John Wycliffe tanításának elítélése. SURIUS 1567, 838.

69:7 helyén hadgya Hus Janos az Vicleph tudományat – Amikor Vencel cseh király (1378–1419) nővére 1382-ben feleségül ment II. Richárd angol királyhoz, John Wycliffe (1328–

1384) angol teológus és egyházi politikus gondolatai Csehországban is ismertekké váltak. Husz Jánost tanulmányai során megragadta Wycliffe filozófiai realizmusa, amelynek hatására az egyházi reformok szükségessége lett tanításának központi eleme.

69:8–11 *Deus non approbat quenquam ciuilitate damnari aut iudicari: Deus nihil potest annihilare, nec mundum maiore vel minore, sed animas vsque ad certum numerum creare et non ultra: Quaelibet creatura est Deus, etc.* – Isten nem támogatja, hogy bárkit világi bíróság előtt megvádoljanak vagy elítéljenek. Isten semmit sem tud megsemmisíteni, sem a világmindenséget nem képes megnagyobbítani vagy kicsinnyé tenni, viszont képes bizonyos számú élőlényt teremteni, de nem többet. Minden teremtmény Isten, stb. SURIUS 1567, 835.

69:15 Libertinusok – A reformáció korában egy panteisztikus mozgalom neve, amely azt tanította, hogy mindenben csak Isten lelke nyilatkozik meg. Ebből az alapgondmából azt a következtetést vonták le, hogy a jó és rossz közti különbség pusztán képzelődés, tehát a keresztségben újjászületett híveknek mindent szabad. Kálvin többször hevesen támadta a szektát, amely Franciaországban meg is szűnt. A genfi városvezetést végző *Petit Conseil*-ben azonban hatalomra kerültek a libertinusok (1553), akiket vezetőjük, Ami Perrin († 1561) után „perriniánusoknak” is hívtak. Perrin és hívei a reformációt önmagában nem elleneztek, de rendkívül rossz néven vették a kálvini fegyelemi rendet. Ez utóbbi miatt emlegették őket „libertinusokként”. Ez a politikai harc 1555-ben Kálvin javára dőlt el, és a libertinusok elmenekültek Genfből. PÁZMÁNY 1605/2012, 66; MCGRATH 1996, 118, 126.

69:24 *ex Regulis Juris* – a jogszabályokból

69:24–25 *superior non ligatur legibus et pactis inferioris* – Pázmány fordítja: „az ki fellyeb való, nem köteleztetik az eő alatta valónak törvényére és foghadasára”.

70:6–8 az Pápa böcsületit orrollya, hogy az eő kengyelét tartják még most is az Csiászárok mikor fel ülouára – Utalás a német-római császárra koronázás azon – a constantinusi adománylevélből eredeztetett – szertartáselemére, amikor a császár a pápa szolgálatában álló lovászfőként vezeti az egyházfő lovát. – A constantinusi adománylevél (*Donatio Constantini*) egy, feltehetően a 8. században hamisított oklevél, az ál-izidori gyűjtemény (*Collectio Pseudo-Isidoriana*) része, melyben I. Constantinus (306–337) római császár állítólag a pápaságnak, annak fejének Szilveszter pápának (314–335), adományozta Itália területét, és ezzel megalapozta az egyházi államot. Az adománylevél nyomán a pápaság igyekezett elismertetni a császársággal szembeni felsőbbbbségét (*Dictatus Papae*).

70:8 az Görögöktől az birodalmot Nemet országban hozta – A Római Birodalom eszméjét az antik hagyományokra hivatkozva, de Bizánccal (görögök) vetélkedve Nagy Károly (768–814) frank uralkodó a pápaság segítségével újította fel, amikor III. Leó (795–816) pápa 800-ban

római császárrá koronázta. A Német-római Birodalmat hivatalosan I. Ottó német király alapította meg, amikor 962-ben császárrá koronázták. A birodalom szakrális jellegének hangsúlyozására az 1034-től használt, antik hagyományokat tükröző *Imperium Romanum* (Római Birodalom) elnevezéssel párhuzamosan 1154-től föltűnt a *Sacrum Imperium* (Szent Birodalom) elnevezés is. A két jelző (*római, szent*) együttes használata 1254 óta ismert. A Birodalom az egyházi és a világi hatalom elvi egyezségét valósította volna meg, nevezetesen, hogy a kereszténység szellemi irányítását a pápa, a politikai vezetést a császár végzi.

70:10 *Generalis* – a felső-magyarországi vagy kassai főkapitány

70:13 *prosit sternutatio* – váljék egészségedre a tüsszentés

70:16 *Generale Concilium repraesental* – az egyetemes zsinat képvisel

70:18 *Isaias Propheta* – Izajás próféta (Izaiás, Ézsaiás) Uzija király halálának az évében (Kr. e. 740) kapott próféta hivatást. Izajás abban minden más kortársát fölülmúlta, hogy a régít és az újat egyaránt hitelt érdemlően tudta tanítani. Meggyőzően hirdette, hogy Isten ítéletének ideje elérkezik, hogy a népnek és Dávid házának egy utódja fönnmarad, s hogy csak a bizalommal párosult hit révén lehet megmenekülni. Megjövendölte a Messiás eljövételét. A hagyomány szerint mártírhálált halt. Ő volt az első könyvet író próféta, munkája az ószövetségi *Izajás könyve*. PÁZMÁNY 1605/2012, 26.

70:25 *Nazianzenust* – Nazianzi Szent Gergely (329/330–389/390) a kappadókiai atyák egyike, egyháztanító.

70:26 *Praesesnek* – elöljárónak

70:26 *Vos imperio nostro lex Christi subiecit* – Krisztus törvénye titeket a mi hatalmunk alá rendelt.

70:26 *Cyrillust* – Alexandriai Szent Cirill (Kürillosz; 377 k.–444) pátriárka, egyháztanító.

70:27–28 *Mundani Reges et Principes reguntur, et instruuntur ab Ecclesiasticis.* – A világi királyokat és fejedelmeket az egyháziak irányítják és igazgatják.

70:28 *Chrysostomust* – Aranyszájú Szent Jánost, lásd a 9:4-hez írt jegyzetet.

70:29 *Sacerdos Duce et Imperatore maiorem habet potestatem* – A pap a vezérnél és a császárnál is nagyobb hatalommal rendelkezik.

71:1–6 *Magistratus si Pius est, non volet se eximere communi filiorum Dei subiectione, cuius non postrema pars est, Ecclesiae ex verbo Dei iudicanti se subijcere: Quid enim honorificentius inquit Ambrosius, quam vt Ecclesiae filius dicatur Imperator? Imperator enim bonus, intra Ecclesiam est, non supra Ecclesiam, etc.* – Pázmány fordítja: „Ez világi gond viselő rendek, ha Istenesek, ki nem vonszák magokat az Isten fiainak közönséges engedelmesseghétül, mely subiectionak, nem vtólsó része az, hogy az szent írásbol itíló

Ecclesianak engedgyen; Mert mi lehet vgyanis böcsülletesb, mint hogy ha az Csiászár az Anyaszentegyház fiának neueztetik? Ugyanis ha iambor az Csiászár, az Anyaszentegyházba, nem az Anyaszentegyház fölöt vagyon.” – „[...] a magisztrátus ha kegyes, nem vonhatja ki magát az Isten fiaival közös engedelmesség alól, amelynek nem utolsó része, hogy alávesse magát az egyháznak, amely Isten igéje alapján ítélkezik [...]. »Van-e megtisztelőbb annál« – kérdezi Ambrus –, »hogy a császárt az egyház fiának mondják? A jó császár az egyházban van, nem pedig az egyház fölött áll.«” KÁLVIN 2014, II, 306.

71:15–16 FIDES SERVANDA NON EST HAERETICIS. – Pázmány fordítja a 71:22 sorban: „*az Eretnekeknek nem kell megh tartanunk fogadásunkat*”.

71:30 Simancas Jakab Cathol: Inst. cap. 46. num. 52. – Az Alvinczi által hivatkozott mű Diego Simancas *De Catholicis institutionibus liber [...]* (Róma, 1575) című könyve. – Diego Simancas († 1583) córdobai származású jogtudós, zamorai püspök, nápolyi kormányzó. PPÖM II, 691.

72:1–3 Mert Simancas azt nyluán, minden homály nélkül ki feiezi, hogy csak tisztán az tilalmas dólgozokban nem kel az teuelygöknek megh tartany az fogadást – A Pázmány által hivatkozott szöveghely: „Accedit eodem, quod cum haereticis nullum commercium, nec pax ulla catholicis esse debet: quamobrem fides illis data, etiam iuramento firmata, contra publicum bonum, contra salutem animarum, contra iura divina et humana, nullo modo servanda est.” SIMANCAS 1575, 366. – Ide tartozik még, hogy az eretnekekkel sem kapcsolatot fenntartani, sem velük kiegyezni nem tartozunk, emiatt a nekik adott fogadást semmiféleképpen nem tartozunk megtartani, mégha esküvel lett is megerősítve, ha az a közjó, a lelkek üdvössége, az isteni vagy emberi törvényekkel szemben áll.

72:4 *exacte* – pontosan

72:9 *Conradus Brunust* – Konrad Braun (1495–1563) civil- és kánonjogi doktor, teológus, augsburgi kanonok. Az Alvinczi által idézett műve a *Libri sex de haereticis in genere [...]* (Mainz, 1549).

72:10–11 eő csak azt mondgya hogy nem lehet az teuelygökkel csendesz bekeséghek az Catholicusoknak – „Quo fit, ut etiam hodie nulla pax rata esse possit, quae cum haereticis conciliatur [...].” BRUNUS 1549, 202. – Emiatt van az, hogy manapság még számításba sem jöhet az eretnekekkel való béke.

72:19–24 *si Princeps paciscitur cum haereticis de tolleranda libertate Religionis, quam sine maiori detrimento non potest impedire, sine dubio seruare debet fidem. Ratio est, nam fides seruanda est in omni pacto licito, et honesto: Atqui licitum et honestum est tollerare libertatem Religionis ad maius malum euitandum, et de ea tolleranda, licite et honeste pacisci*

potest princeps, Ergo, etc. – Pázmány fordítja: „Ha az feiedelem fel fogadgya az eretnekeknek hogy az Religio szabadságot el szenuedi, mellyet nagyob veszedelem nélkül megh sem tilthatna, minden kétség nélkül tartozik fogadásat megh állany: Ezt azzal bizonytom, Mert az fogadást mindenkor megh kell állany, valamikor tisztességhes, és szabad dólghot fogadunk. De tisztességhes és szabadis, hogy az Religio szabadságot el szenuedgyük nagyob vezedelemnek el tauoztatasáért, és szabadis ennek az szabadsághnak el szenuedesérül fogadást tenny: Tehat tartozik azt az feiedelem megh tartany, és megh állany.”

72:135. jegyzet *Ita habet expresse, num. 53.* – Kifejezetten így szerepel az 53-as szám alatt.

73:6–12 *Magistratus officium est, ab ouibus lupos arcere, Illa enim Diabolica libertas est, quae Poloniam et Transsylvaniam hodie tot pestibus impleuit: Illam quam tu vocas Conscientiarum libertatem, ego qua qua versus patens exitium apello: Huiusmodi ergo pestes vbi ex Dei verbo iudicati fuerint, a Magistratibus coercendos censeo: Quod si apud vos, et miseros Transsylvanos tentatum saltem esset, non essetis in eam Conditionem redacti, quam ego ipso Mahometismo nihilominus miserabilem iudico, et tempus ipsum ostendet.* – „A világi hatóságnak kötelessége, hogy a juhoktól távol tartsa a farkasokat; mert ördögi szabadság az, amely Lengyelországot és Erdélyt manapság annyi ártalmas rossz emberrel elárasztotta. Amit te lelkiismeret-szabadságnak mondasz, azt én közveszedelemnek nevezem. Az efféle ártalmas embereket tehát, miután Isten igéjéből megítéltettek, a hatóságok által büntetendőnek tartom. Mit, ha nálatok és a szerencsétlen erdélyieknél legalább megkíséreltek volna, nem jutottatok volna abba a helyzetbe, amit én a mohamedanizmusnál nem kevésbé siralmasnak ítélek, s az idő maga is annak fog mutatni.” PPÖM, II, 678. (Rapaics Rajmond fordítása.)

73:14 *Illyricus* – Lásd a 35:11–12-höz írt jegyzetet.

73:16–74:4 *Consideremus omnes sana tantum mente praediti (non iam de pijs Deum timentibus loquemur) qualis sit Justitia vel aequitas, quam conformis rationi, quod lupis, hoc est hostibus animarum (quid enim nocentius est animabus falsa doctrina?) securitas et libertas permittitur, vt voce, stylo, libris longe lateque per orbem Christianum dispersis, lucem verbi Diuini obscurent, gloriae Dei detrahant, spiritum Sanctum turbent, animas hominum in aeternum exitium, et Regnum Diaboli pertrahant: Cogitent omnes qui hominum vocabulo digni censerit volunt, an non atroci et crudeli hoste emergente, qui regionem aut Rempublicam inuadit, incendit aedes, aufert bona, Ciues vbicunque potest capit, truncat manibus et pedibus, atque ita abijcit, aut in turpem seruitutem abigit, An non ibi magistratus hostem nominatim, publiceque, voce ac scriptis indicat, qualisnam sit? vbi soleat latrocinia exercere demonstrat? monet vt sibi quisque caueat, armis se instruat? Haec cum omnes gentes faciant, et iudicent illum magistratum qui id negligit odio ac diris omnibus, atque*

execrationibus dignum esse. Cur igitur in Regno Christi, vbi ministri verbi sunt animarum curatores, id ne fiat prohibetur? Oh quam seueram et tristem vocem aliquando in nouissimo die omnes illi politici audient, quicunque tandem sunt, qui diabolo hac ratione ad plurimorum animas trucidandas libertatem permiserunt potestatemque contulerunt, etc. – „Fontoljuk meg mindnyájan, akik csak józan ésszel vagyunk megáldva (az istenfélő jámborokról nem is szólunk), miféle s mely észszerű igazság vagy méltányosság az, hogy a farkasoknak, azaz a lelkek ellenségeinek (mert hiszen mi ártóbb a lelkeknek a hamis tanításnál?) biztonságot és szabadságot engednek arra, hogy szóval, tollal, az egész keresztény világon elszórt könyvekkel, Isten igéjének világosságát elhomályosítsák, Isten dicsőségét kisebbsítsék, a Szentlelket megsértsék, az emberek lelkeit az örök kárhozatra és pokolba ragadják? Gondolják meg mindannyian, akik azt akarják, hogy méltóak legyenek az »ember« elnevezésre, vajon ha valahol vad és kegyetlen ellenség mutatkozik, amely a tartományt vagy államot megtámadja, a házakat felgyújtja, a jószágot elviszi, a polgárokat, ahol lehet foglyul ejti, a kezükön és lábukon megcsonkítja, s ilyen állapotban ott hagyja vagy gyalázatos szolgaságba hurcolja; vajon ott a hatóság nem nevezi-e meg az ellenséget, s nyilvánosan, szóban és írásban nem hirdeti-e ki, hogy milyen? Nem adja-e tudtára mindenkinek, hogy hol szokott rabolni? Nem figyelmeztet-e, hogy ki-ki óvja, fegyverrel lássa el magát? Bizonyára; ezt minden nép megteszi, és az olyan hatóságot, amelyik ezt elhanyagolja, gyűlöletre és a legszörnyűbb átokra tartja méltónak. Miért tiltják meg tehát Krisztus országában, ahol az Ige szolgálói a lelkek gondozói, hogy ugyanez történjék? Ó mennyire szigorú és szomorú szöveget fognak majd az utolsó napon hallani mindazok a politikusok, bárkik legyenek is, akik az ördögnek ily módon annyi lélek meggyilkolására szabadságot engedtek és hatalmat adtak stb.” PPÖM, II, 678–679. (Rapaics Rajmond fordítása.)

73:137. jegyzet *Beza Epis. Theologica ad Andr. Dudicum, a. 1570.* – Théodore de Bèze teológiai tárgyú levele Dudith Andrásához 1570-ből. – Horehoviczai Dudith (Dudich) András (1533–1589) pécsi püspök és császári királyi tanácsos, humanista. Miksa király (1564–1576) követeként Lengyelországban megnősült, kilépett a katolikus egyházból, majd először református, később unitárius lett.

73:138. jegyzet *Centuriatores, Magdeburgenses Centur. 7. Initio* – Centuriátorok, *Magdeburgi Centuriák*, a 7. [Centuria] elején. – A centuriátorok az első nagy protestáns egyháztörténelem, az ún. *Magdeburgi Centuriák*nak a szerzői. A *Centuriák* elnevezés onnan ered, hogy a feldolgozott anyagot századok szerint osztották fel. A magdeburgi centuriátorok az egyháztörténet átfogó földolgozásán munkálkodtak, hogy a protestáns tanítást a történelem oldaláról is megtámogassák. A közreműködők központja Magdeburg volt. A vállalkozás

szellemi atyja Matthias Flacius Illyricus (Vlachich, Frankowitz), főbb munkatársai Johannes Wigand, Matthias Judex, Basilius Faber, Andreas Corvinus és Thomas Holthuter voltak. A mű kiadási költségeit a protestáns fejedelmek viselték. A *Centuriák* 1300-ig tárgyalják az egyháztörténelmet, és folio kötetekben jelentek meg Bázelen (1559–1574). PÁZMÁNY 1605/2012, 23.

75:2 *Eugenius Papa* – IV. Jenő pápa (1431–1447)

75:3 Julianus Cardinal – Giuliano Cesarini (1398–1444) római bíboros, pápai követ. 1442-ben IV. Jenő pápa Magyarországra küldte, ahol Habsburg Albert 1439-ben bekövetkezett halála óta heves trónharcok dúltak Erzsébet özvegy anyakirályné és a magyar trónra meghívott Jagelló Ulászló között. Cesarininek 1442 decemberében Győrben sikerült olyan egyezséget létrehoznia a felek között, amelyben Erzsébet özvegy anyakirályné fia, a csecsemő V. László (1444–1457) jogainak fenntartása mellett elismerte I. Ulászló (1434–1444) uralmát. Ezután I. Ulászló bizalmasa lett, 1443-ban követségben járt Bécsben III. Frigyes (1440–1493) német-római császárnál. Nagy része volt abban, hogy I. Ulászló megszegte a törökkel 1444 júliusában kötött 10 éves fegyverszünetet és 1444 szeptemberében hadjáratot indított a Balkánra. A bíboros 1444. november 10-én a várnai csatában esett el.

75:5 Papak szabadsághot adnak az hitnek fel bontására – I. Ulászló magyar király által vezetett törökök elleni ún. hosszú hadjárat sikerei (1443–1444) nyomán II. Murád (1421–1444) szultán – akinek erejét egy birodalma ázsiai felében kitört lázadás kötötte le – 1444 nyarán kedvező békét ajánlott I. Ulászlónak. A Szegeden és Váradon folytatott tárgyalások során az oszmánok Szerbia kiürítése mellett 100 000 arany hadisarcot, illetve – háború esetén – 30 000 fős katonai támogatást ígértek az uralkodónak, és cserében tíz évre szóló békét kértek Magyarországtól. Az ajánlat igen kedvező volt, az alkudozások alatt azonban a pápa legátusa, Giuliano Cesarini bíboros folyamatosan egy újabb hadjárat megindítását szorgalmazta Ulászlónak, amelyhez – a pápai segítség mellett – többek között Jó Fülöp burgundiai herceg (1419–1467), Genova, illetve Velence támogatását is megígérte. Cesarini végül sikerrel járt, ugyanis a magyar uralkodó a legátus nyomására Szegeden megesküdött, hogy a törökkel kötött egyezséget semmisnek fogja tekinteni, majd Váradon színleg megállapodott Murád követeivel. – Pázmány az *Öt szép levélben* összefoglalja az eseményeket (50v–51r).

75:11 Lengyel László király – I. (Jagelló) Ulászló (1440–1444) magyar király.

75:11–12 Constanczinápoly császárral – VIII. Jóannész Palaiologosz (1425–1448) bizánci császár.

75:12 Velencekkel – a Velencei Köztársasággal. A velencei dózse a kérdéses időszakban Francesco Foscari (1423–1457) volt.

75:13 az Despot sok igirettel, megh csalá Hunyadi Jánost – A szerb despota, aki a bizánci császárnak, majd a magyar királyoknak, illetve a török szultánoknak hűbéres szerb területek uralkodójának címe. A despotának Ozora és a határ szörényi-temesi szakaszának védelmét kellett biztosítania. 1427-től Brankovics György volt a szerb despota, aki hol II. Murád, hol pedig Hunyadi János, és rajta keresztül I. Ulászló érdekeit támogatta a várnai csatát (1444. november 10.) megelőző béketárgyalások során. Végül miután Cesarini pápai legátus rávette a magyar királyt, hogy a békekötést megszegve intézzon támadást a Balkánon a török ellen, Brankovics, noha segédcsapataival segítenie kellett volna a magyar hadakat, nem csatlakozott a vállalkozáshoz.

75:24 Volphius – Lásd a 61:1 sorhoz írt jegyzetet.

75:27–28 hanemha az mit Despotról ijr Bonfinius, álmos szemmel aztis Iulianusra oluasta Aluinci – Pázmány Antonio Bonfini *Rerum Ungaricarum Decades quattuor cum dimidia [...]* (Frankfurt, 1581) című művének alábbi, a 455. oldalán lévő passzusára utal: „Neque deerant instantissimae Iuliani hortationes, et lachrymosae Despotis preces, qui quotidie Coruinum, caeterosque Proceres ambibat: amplexabatur Regis genua, et ad persuadendam hanc expeditionem, nihil studii, laboris et diligentiae remittebat.” BONFINI 1581, 455. – „Mindehhez járult Julián állhatatos ösztökélése és a despota könnyes rimánkodása, aki Corvinust meg a többi főurat nap mint nap környékezte, ölelgette a király térdét, és szüntelenül azon iparkodott, fáradozott, buzgólkodott, hogy a hadjáratra rábeszélje őket.” BONFINI 1995, 628. (Kulcsár Péter fordítása.)

75:29 *Amplexabatur Regis genua, etc.* – ölelgette a király térdét, stb. Lásd az előző jegyzetet.

76:1 Hunyadinak negyuen ezer forintot Carambusért – 1444. június közepén II. Murád szultán számára fontossá vált a béke, mivel csapataira az ázsiai harctereken volt szükség. A szultán Brankovics György szerb fejedelemnek ajánlatot tett, aki felkereste Hunyadi Jánost: amennyiben ez utóbbi támogatja, hogy tíz évre békét kössenek a szultánnal, akkor ő, Brankovics György, szerbiai birtokait átadja neki. Hunyadi János felhatalmazást kért uralkodójától, I. Ulászlótól, hogy követként Drinápolyba mehessen. A szultán tízéves békét kért, ennek fejében Brankovics György szerbiai várait visszaadta a fejedelemnek, amelyek így Hunyadihoz kerültek, ezen felül százezer arany hadisarcot fizetett, amely az ország évi bevételeinek a fele volt. – Carambusért vagyis a harámbasáért. A harámbasa a 'szabadcsapat vezére', forrása az oszmán-török harami basi ('a rablók vezetője'). A hódoltság korában a török gyalogos csapat alparancsnoka volt. Pázmány itt Bonfinit idézve arra a harámbasára

utal, akit a hosszú hadjárat során 1444. január 2-án a Kunovica-hágónál ejtettek foglyul Hunyadi János és I. Ulászló király seregei.

76:1–2 azokat az várakat mellyeket Sigmond Csiászár néki adot vala – 1422-ben Zsigmond király Brankovics György szerb despotának ajándékozta a világosi várat (Arad megye) a hozzá tartozó birtokokkal együtt. A despota az I. Ulászló iránti hűtlensége miatt 1441-ben elvesztette a magyarországi birtokait, de ezek közül több újból az övé lett, amikor kegyelmet nyert. 1444-ben visszakapta az öt évvel azelőtt a töröktől elfoglalt Szerbiát is, Hunyadi Jánosnak pedig a szultánnal kötendő béke érdekében odaadta magyarországi birtokait.

76:5–12 *Vngaros nunc, violatores socialis fidei, et Latini Graecique foederis immemores, pacem cum Turca fecisse infideli, vt sanctam fidelium fidem violarent: Nonne cum Italis et Graecis sacrosanctum foedus percussistis? Si percussistis, cur cum Turcis isto violato aliud transegistis? Quo iure, quamuis transactum sit, seruare poteritis? Secundum omnino vobis foedus rescindendum est, ne primum et Diuinum violetis: Ne nos omnes diuini humanique foederis violatores perfidos appellent.* BONFINI 1581, 457–458. – „A magyarok most megsértették a társadalmi szerződést, megfélekeztek latin és görög szövetségeseikről, a hitetlen törökkel békét kötöttek, hogy ezáltal a hívőknek adott szent esküvést megszegjék. Vajon kötöttetek-e szent szövetséget az itáliaiakkal és a görögökkel? Ha kötöttetek, miért szegtétek meg, és miért egyeztetek meg másképp a törökkel? Milyen jogon tudjátok ezt megtartani, még ha megkötöttetek is? E második szövetséget mindenestől fel kell bontanotok, hogy meg ne sértsétek az elsőt, az istenit, nehogy minket mindnyájunkat az isteni és emberi szövetség megbontóinak, hitszegőknek nevezzenek.” BONFINI 1995, 632. (Kulcsár Péter fordítása.)

76:17–18 *AEquum igitur, et iustum iusiurandum, omnium iudicio est sancte seruandum.* – BONFINI 1581, 459. – „Mindenki egyetért abban, hogy a jogos és igaz esküt szentül meg kell tartani; [...]” BONFINI 1995, 634. (Kulcsár Péter fordítása.)

76:21 Palaeologus – lásd a 75:11–12 sorhoz írt jegyzetet.

76:23 *consensust* – megegyezést

76:26 *conspirationak* – összeesküvésnek

76:29–30 *Abraham és Josueis megh esküt az Pogany népnek* – Ábrahám Abimelek filiszteus királynak (Ter 21,27), és Józsuének a gibeonitáknak tett esküje (Józs 9,15).

77:2 *confaederatit* – szövetséget

77:9 áros emberek – árusok, kereskedők

77:10 *Contractusokban, Societasokban, Assecuratiokban* – szerződésekben, társaságokban, biztosítékokban

77:15 *sanctam fidelium fidem, Diuinum foedus violarunt* – a hívőknek adott szent esküvést megszegték

77:16 *perfidusoknak* – hitszegőknek

77:18–20 *Malle extrema omnia perpeti quam sancte promissa non praestare; Longe satius esse pro Christiana Religione mori, seruare fidem, quam infamem turpemque vitam ducere.* – BONFINI 1581, 459 – „Inkább viseljék el a legrosszabbat is, mint hogy megszegjék az ígéretet [...] sokkal jobb lesz meghalni a keresztény vallásért, [...] megtartva a hitet, mint gyalázatos és aljas életet élni.” BONFINI 1995, 635. (Kulcsár Péter fordítása.)

77:29–30 *Adfui fateor, sed quantum in me fuit, ne id fieret intercessi, improbauit. etc.* – BONFINI 1581, 458. – „Ott voltam, bevallom, de amennyire tőlem telt, tiltakoztam, hogy ez ne történjék meg, [...]” BONFINI 1995, 633. (Kulcsár Péter fordítása.)

77:31 *inter duo mala, minus est eligendum* – Két rossz közül a kisebbet kell választani.

78:17 *priora tolluntur per posteriora* – az [időben] előbbi dolgok megszűnnek a későbbiek révén

78:19–20 *absque damno et fraude tertij* – Pázmány fordítja: „más embernek kára, és megh csalása nélkül”.

78:21–22 *quod semel placuit displicere non potest* – Pázmány fordítja: „az mi egyszer teczet mód nélkül csak jó kedűből azt ember fel nem bonthattya”.

79:2 *In primis principijs vitae ciuilis* – a polgári élet legfőbb alapelveiben

79:18 *Nemo respiciens in malum operatur* – Senki sem cselekszi a rosszat úgy, hogy annak tudatában lenne. – Karthauzi Szent Dénes (1402/1403–1471) karthauzi szerzetes *Máté evangéliumához* írt kommentárjában olvasható a latin idézet. DIONYSIUS CARTHUSIANUS 1542, 55v.

79:21 *Volphiusból* – helyesen *Volphiusból*. Lásd a 61:1 sorhoz írt jegyzetet

80:5 *Amurates* – II. Murád (1421–1444) oszmán szultán.

80:13 *Draculy Vaida* – III. Vlad (Vlad Țepeș vagy Cepes vagy Cepelus ’nyársba húzó’; 1431–1476) havasalföldi vajda 1448-ban, 1456 és 1462 között, valamint 1476-ban. Vlad négyezer emberével Nikápolyban csatlakozott a várnai csatára készülő keresztény hadsereghez.

80:17–20 *Praelium inclinare coepit camelorum onerariorum interuentu, a caede ad praedam Vngari animos reuocarunt, equi iumentorum peregrinorum insolentia perciti, colluctari, et expauescere occaepere* – BONFINI 1581, 464. – „Az ütközet kezdett eldőlni a megterhelt tevék felbukkanásával, a magyarok figyelmét ugyanis a csatáról a zsákmányszerzésre vonta. A lovakat felingerelte az ismeretlen állatok szokatlan szaga, elkezdtek nyugtalanzkodni és riadozni.” BONFINI 1995, 641. (Kulcsár Péter fordítása.)

80:22–24 *Janizari dudum inclinati, conspecta hostium fuga, continuo constitere, et reuocatis cohortibus quae dudum nutarant, et confusae fuerant, pugnam instaurant*: – BONFINI 1581, 464. – „Az eddig visszakozó janicsárok az ellenség menekülésének láttára azonnal megvetették a lábukat, visszahívták az egységeket, amelyek idáig bizonytalanok és zavarodottak voltak, és most ismét csatába bocsátkoztak.” BONFINI 1995, 641. (Kulcsár Péter fordítása.)

80:27 *kacsód Vargha* – Pázmány magyarázza a következő mondatában: „Ne nyúly oda az houa nem illik”. A *kacsó* szóhoz lásd még a 19:22–23 jegyzetet.

80:29 *kakogásid* – *kákogásaid, károgásaid*

80:31–32 az Gyonas szablaia az hitelenségnek – *Őt szép levél* 1609, 52v.

81:21 *paenitentialis Canonokból* – a penitenciális vagy bűnbánati kánonok olyan, zsinatok és püspökök által megfogalmazott szabályok, amelyek a különféle bűnök utáni vezeklést írták elő. Ezen kánonok összegyűjtve és a későbbi gyakorlathoz igazítva képezték a gyóntatói kézikönyv, a *Liber poenitentialis* magját. A zsinatok közül a karthagóin (251), az elvirain (300 k.) és az arles-in (314) fogadtak el több olyan kánont, amelyek a több évig tartó büntetésekről rendelkeztek.

82:4 KEt képpen mondtam vala hogy Luther, nagy útát irtot az hit szegésre. – *Őt szép levél* 1609, 53v–54v.

82:5 egy Apaczához köté maghát – Luther felesége, Katharina von Bora (1499–1552) a nimbscheni bencés kolostorban tett fogadalmat 1515-ben. 1523-ban Luther írásainak hatására úgy döntött, hogy nyolc apácátársával együtt megszökik a kolostorból. Maga Luther segített kiházasítani a szökött apácákat. Noha ő maga eleinte nem akart megnősülni, végül mégis elvette feleségül a nála 17 évvel fiatalabb Katharinát 1525-ben. Pázmány Katharina von Borát csak „Katus asszonyként” (Catus azzony) emlegeti a *Tíz bizonyságban*. PÁZMÁNY 1605/2001, 50:14, 57:23, 245:10.

82:30–83:1 *Itaque tota lex simpliciter, siue Caeremonialis siue Decalogi abrogata est Christiano* – Pázmány fordítja: „mind az Caeremoniákrúl való parancsolat, vgymond, és mind az Tíjz parancsolat el rontatot az keresztyénnek”.

83:18 *alafad* – Az „alafa” v. ulufe, ülefe: régen hivatalt, illetve fizetést, zsoldot, ösztöndíjat jelentett.

83:24–26 *A legis iustitia nos solui sic oportet, vt nulla prorsus operum ratio habeatur* – Pázmány fordítja: „Az cselekedetek igazságátúl vgy ki kel feselnünk, hogy tellyességgel semmi tekintet ne légyen az cselekedetre”.

83:27–30 *Qui contendunt in articulo Justificationis, particulam (sola fides) non excludere bona opera ne adsint, imo docent necessario adesse, a Pauli Theologia dissentiunt* – SCHLÜSSELBURG 1592, 50r. – Pázmány már az *Öt szép levél*ben némileg bővebben idézte és fordította: „A kik azt tanittiac vgimond, hogy mikor az megh igazulásrul azt mongiuc, hogy egiedül csak az Hit igazit, ki nem rekeztetec az io cselekedetec, hogy ielen ne legienec, söt azt tanittiac, hogy az Hit egiedül nem iár, ioságoc nekül, ellenkezec ezek a Z. Pal Apostol, [es az Luther] Theologiaiaual”. *Öt szép levél* 1609, 57v. A szögletes zárójellel azt jeleztük, hogy az itt szereplő latin idézetből kimaradt az „et Lutheri”, ami az *Öt szép levél*ben lévő citátumban megvan.

83:30 vezteghséhben – tétlenségben, hallgatásban

84:7 mulattad vólna – mulasztottad volna

85:3 AZT kérdettem vala az *Postscriptumban*. – *Öt szép levél* 1609, 59r.

85:3–5 Mi légyen az oka, hogy az *145. soltart* magyarul fordítuán az Atyafiak, azt mondgyák, hogy az kik megh hóltak *az földiekrül megh sem emlekeznek?* – *Öt szép levél* 1609, 59r. – Pázmány a *Keresztyéni felelet a megdücsöült szentek tiszteletirül* című vitairatában szintén idézi ezt a helyet. PÁZMÁNY 1607/2016, 135:1–3.

85:6–8 Más az, hogy az Augustana Confessio, és Caluinusis, egyenlő értelemmel vallyák, hogy az megh dücsöült lelkek könyörögnek az földön vitézködő hiuekért közönségesen – Az *Öt szép levél*ben Pázmány megadja az idézett művek pontos locusaikat: „az Augustana Confessio Apologiaia Art: 21. Söt Caluinusis Lib: 3 Instit: cap: 20 num: 24.” (*Öt szép levél* 1609, 59r–v) – az földön vitézködő hiuekért: az ún. *Ecclesia militans* Mt 10,34 alapján az Egyháznak a Földön élő, az üdvösségért még harcoló része.

85:21 *Cyprianusbol* vöted *lib. 11. de Trinit.* – Szent Ciprián (Thascius Caecilius Cyprianus; 190/200 k.–258), karthágói püspök 249-től haláláig, ókeresztény író. – *de Trinit.: de Trinitate*, azaz a Szentháromságról. Cipriánnak nincs ilyen című műve.

85:22–23 szent Hieronymust *in Catalogo de viris Illustribus* – Szent Jeromos *De Viris Illustribus* (Kiváló férfiak) című műve 135 szerző rövid életrajzának a latin nyelvű gyűjteménye. Szent Cipriáné a 67. biográfia a műben.

85:27 *lib. De vera Innocentia* – könyv az igazi ártatlanságról

85:27 Possidoniust – Szent Possidius a numídiiai Calama püspöke volt az 5. században, Szent Ágoston barátja és életrajzírója. A donatista és a pelagianus eretnekekkel folytatott küzdelmeket.

86:15–16 *peribunt omnes cogitationes eorum* – Pázmány fordítja: „el vesznek vgymond minden gondolattyok”.

86:19–20 böuön megh mutatám Gyarmati ellen – A Pázmánytól hivatkozott szöveghely (De Inuoc. sanct. ca. 8. fol. 41.) a következő: „[...] vgi kel mind a Salamon s’ mind a Z. Daudid mondasit ertenünk, *hogy nincs a megh holtakba emlekezet, bölcsesegh, melliel magokat segithessek halaloc utan, ha e vilaghon gonosul eltek.*” PÁZMÁNY 1607/2016, 24–27.

86:29 Ezre te csak egy *grit* sem mondasz – A „gri” jelentéséről polemizál Goldziher Ignác Kalmár Elekkel a Magyar Nyelvőr 1898-as évfolyamában. Kalmár a szót a francia „cri”-ből (kiáltás, szó) vezeti le, míg Goldziher egy görög szólásban találja meg az eredetét: οὐδὲ γρῦ, aminek jelentése „egy kukkot sem”, és amelyből a γρῦ-t Pázmány magyarosan *grinek* írta volna. GOLDZIHÉR 1898, 321; KALMÁR 1898, 271.

87:8 AL – „ál”, ’hamis, nem valódi’ értelemben

87:10 *NIALCIV* – nyálcső

88:1 Meggyünk tehát? – Mit tegyünk tehát?

88:17 *Soli DEO honor et gloria* – „egyedülvaló Istennek tisztelet és dicsőség” 1Tim 1,17.

4. MUTATÓK

4.1. A Pázmány által használt művek mutatója

(a nyomtatvány főszövege és jegyzetei szerint)

1. 26. *articulussa Husnak* – Lorenz SAUER, *Concilia omnia tum generalia tum provincialia atque particularia [...]*, III, Coloniae (Köln), 1567. – 68:9, 68:12, 69:1, 69:5, 69:6

3. *Part. Tomo 1. Disput. 54. sec. 3.* → *Soar. ibid. Sect. 3.*
2. *Admonit. de Libr: Concordiae* – Zacharias URSINUS, *De Libro Concordiae quem vocant, a quibusdam Theologis, nomine quorundam Ordinum Augustanae Confessionis, edito, Admonitio Christiana. Scripta a Theologis et Ministris Ecclesiarum in ditone Illustrissimi Principis Iohannis Casimiri Palatini ad Rhenum Bavariae Ducis, etc.*, Neustadii in Palatinatu (Neustadt a. d. Hardt), 1581. – 56:102. jegyz., 56:104. jegyz.
3. *Apologia* – Philipp MELANCHTHON, *Apologia Confessionis Augustanae*, Wittenberg, 1531. – 55:17
4. *AEsopus fabuláit* – AISZÓPOSZ, *Fabulae* – 50:2
5. *Aug. 22. cont. Faust. c. 27.* – Aurelius AUGUSTINUS, *Contra Faustum Manichaeum libri triginta tres* – 65:119. jegyz.
6. *Augustana Confessio* – *Confessio Augustana [Confessio fidei exhibita invictissimo Imperio Carolo V. Caesari Augusto in Comiciis Augustae, Anno MDXXX]*, Wittenberg, 1530. – 31:19, 32:3, 36:1–2, 36:3, 36:5, 36:8, 55:2, 55:6, 55:11, 55:14, 55:16, 55:31, 56:2, 56:101. jegyz., 56:18, 56:24, 57:6, 58:6, 58:29, 59:3, 59:18, 60:28, 85:6–7, 86:6, 86:25
7. *Az Titulúson, masodik patuarban, 1. Leuel. 9. Pat.*, *Az oluasohoz yruan, FELELETNEK* – ALVINCZI Péter, *Egy tetetes, neve vesztett pápista embertől S.T.D.P.P.től küldetett színes öt levelekre rend szerint való felelet Alvinczi Pétertől a kassai m. ekklesia lelki pásztorától*, [Debrecen], 1609. – 11:6. jegyz., 11:7. jegyz., 15:9–10. jegyz., 18:13–17. jegyz., 19:19. jegyz., 21:23. jegyz., 23:24. jegyz., 24:25. jegyz., 32:43. jegyz., 39:63. jegyz., 50:88. jegyz., 58:10, 61:111. jegyz., 80:25, 85:25

8. Becanus – Martinus BECANUS, *Quaestiones Miscellaneae de fide haereticis servanda*, Moguntiae (Mainz), 1609. – 72:19, 72:136. jegyz.
- Bell. lib. 2. cap. 11., Bellar. De bonis operib. → Lib. 2. cap. 10.*
9. *Bellum Joannis Caluini* – Albert GRAWER, *Bellum Ioannis Calvini et Iesu Christi [...] hoc est antithesis doctrinae Calvinianorum et Christi [...]*, Bartphae (Bártfa), Klöss, 1597. – 49:16–18
10. *Beza Epis. Theologica ad Andr. Dudicium, a. 1570.* – Théodore de BÈZE, *Epistola theologica ad Andream Dudicium, anno 1570.* – 73:137. jegyz.
- Bonfinius → *Decad.*
11. Bornemisza Peter Praedikatioiból – BORNEMISZA Péter, *Negyedic része az evangeliomokból es az epistolakból való tanusagoknac, mellyeket a keresztyeneknek gyülekezetibe szoktac predikalni minden ünnep nap [...]*, Sempte, 1578. – 54:18
12. *Buceri commentari [...] in Psalmos* – [Martin BUCER], *Sacrorum Psalmorum libri quinque [...] elucidati per Aretium Felinum*, [Strassburg], 1529. – 10:27–11:1
13. *Cal. lib. 3. c. 19. nu. 2.; Cal. lib. 4. c. 2. n. 9.; Cal. lib. 4. c. 7. nu. 27.* – Jean CALVIN, *Institutio religionis Christianae*, Genevae (Genf), 1559. – 24:26. jegyz., 27:31. jegyz., 31:37. jegyz., 32:41. jegyz., 32:42. jegyz., 53:95. jegyz., 71:133. jegyz., 83:146. jegyz.
14. *Cal. Joan. 6. n. 41.* – Jean CALVIN, *In Evangelium secundum Johannem commentarius*, Genevae (Genf), 1553. – 25:28. jegyz.
15. Calepinusra – Ambrogio CALEPINO, *Dictionarium decem lingvarum [...]*, Lugduni (Lyon), 1585. – 52:24, 57:13
16. *Calui. Instruct. con Liberti.* – Jean CALVIN, *Instructio adversus Libertinos = Contra Anabaptistas, Libertinos, et Franciscum quendam*, [Genf], 1563. – 69:126. jegyz.
17. *Catalogo de viris Illustribus* – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, *De viris illustribus* – 85:23
18. *Catheches. 17.* – CYRILLUS Hierosolymitanus, *Catecheses* – 70:131. jegyz.

19. *Catechismus Geneuanorum* – Jean CALVIN, *Catechismus Ecclesiae Genevensis*, Genevae (Genf), 1545. – 11:2–3
20. *Centuriatores, Magdeburgenses Centur. 7. initio.* – Matthias FLACIUS, *Ecclesiastica historia [...] secundum singulas centurias [...]*, Basileae (Basel), 1559–1574. – 73:138. jegyz.
21. *Chrysost. homil. 1. in. Epist. ad Roman.* – Johannes CHRYSOSTOMUS, *Homilia 1. in Epistolam ad Romanos* – 9:1. jegyz.
22. *Commonefactio cuiusdam theologi* – [David CHYTRÄUS], *Commonefactio cuiusdam theologi de sacra domini coena et eiusdem commonefactionis consideratio*, Neapoli Nemetum (Neustadt a. d. Hardt), 1583. – 11:7–8

Concil. Constantiens. → Constantiai gyöléközétis

23. *Concil. Trident.*, Tridentomi Concilium – Concilium Tridentinum (a trienti zsinat határozatai) = *Concilium Tridentinum, sub Paulo III. Iulio III. et Pio IIII. Pont. Max. celebratum*, Venetii (Velence), 1574. – 11:24, 11:7. jegyz., 37:54. jegyz., 37:56. jegyz., 53:98. jegyz., 59:25, 60:8, 60:112. jegyz., 60:113. jegyz., 60:14–15, 60:114. jegyz., 63:5, 63:117. jegyz., 63:17, 88:9

Confessio Tigurina → *Heluetiai Confessio*

24. *Conrad Schlüsselb. l. 2. Theol. Caluin.* – Konrad SCHLÜSSELBURG, *Theologiae calvinistarum libri tres*, Francofurti (Frankfurt am Main), 1592. – 20:21. jegyz., 49:13, 83:27–30
25. *Conradus Brunust, Lib. 3. de Haeretic. 15.* – Konrad BRAUN, *Libri sex de haereticis in genere [...]*, Moguntiae (Mainz), 1549. – 72:9, 72:136. jegyz.
26. *Consensus Orthodoxus de sententia verborum* – [Christophorus HERDESIANUS], *Consensus orthodoxus Sacrae Scripturae et veteris ecclesiae, de sententia verborum coenae Domini, adeoque de tota controversia sacramentaria*, Heidelbergae (Heidelberg), 1574. – 11:5–6
27. Constantiai gyöléközétis – A konstanzi zsinat határozatai – 63:20, 67:2, 67:4, 67:26, 68:1, 69:125. jegyz., 71:12–15, 71:21

De bonis operib. – *De bonis operibus* → *Lib. 2. cap. 10.*

28. *De Considerat.* – BERNARDUS Claraevallensis, *De consideratione ad Eugenium papam* – 35:21

De Inuoc. sanct. → Gyarmati Miklós ellen yrt könyuemre

de Justifica. – De justificatione → Lib. 2. cap. 10.

de Laicis. → Lib. 2. cap. 10.

de Pontif. – De summo pontifice → Lib. 2. cap. 10.

- 29.** *Decad. – Antonio BONFINI, Rerum Ungaricarum decades quattuor cum dimidia [...],* Francofurti (Frankfurt), 1581. – 75:27, 75:139. jegyz., 77:141. jegyz.
- 30.** *Eot leuelet, fol. 77., elseo leuél – PÁZMÁNY Péter, Egy kereztien predikatorvtl S.T.D.P.P. az cassai nevezetes tanitohoz, Alvinczi Peter vramhoz iratot eot szep level,* [Graz], 1609. – 9:3, 12:2, 13:3, 14:27–28, 22:26, 23:5, 26:24–25, 26:26, 28:7, 28:24, 29:23, 37:2, 37:57. jegyz., 46:4, 49:11, 49:21, 49:87. jegyz., 50:14, 53:11–12, 53:21, 53:98. jegyz., 54:19, 55:13, 55:30, 62:1, 62:5, 64:24., 64:118. jegyz., 85:2, 85:3, 85:25, 86:4
- 31.** *Epist. 32. ad Valent. – Aurelius AMBROSIUS, Epistola 32. ad Valentinianum [Sermo contra Auxentium de basilicis tradendis] – 71:134. jegyz.*
- 32.** *Epist. 132. – BERNARDUS Claraevallensis, Epistola 132. [131.] – 35:21*
- 33.** *Fabulat Wolphiusból, Volphinusból – Johann WOLF, Lectionum memorabilium et reconditarum centenarii XVI, Lauingae (Lauingen), 1600. – 61:1, 79:21*
- 34.** *Feuard. in Epist Judae – François FEUARDENT, In B. Judae epistolam catholicam [...] commentarii christianis concionibus accommodati [...], Coloniae Agrippinae (Köln), 1595. – 10:3. jegyz., 11:5. jegyz.*
- 35.** *Gyarmati Miklós ellen yrt könyuemre – PÁZMÁNY Péter, Kereztieni felelet a megh dücsöült szentek tiszteletirül [...], Graecii Styriae (Graz), 1607. – 47:10–11, 47:82. jegyz., 47:84. jegyz., 48:6, 48:86. jegyz., 86:20, 86:148. jegyz.*

Hat szép bizonysággh → Eot leuelet

- 36.** *Heluetiai Confessio, Tigurina Confessiobúl – Orthodoxa Tigurinae Ecclesiae Ministrorum Confessio [...], Tiguri (Zürich), 1545. – 28, 49:3, 49:20, 49:23, 49:26, 50:2, 51:1, 51:8, 51:14, 52:4–5, 52:10, 51:92. jegyz., 52:93. jegyz., 52:13, 52:15, 54:5, 54:8, 54:20, 59:11, 60:28*
- 37.** *Hieron. Epist. 48. ad Saluian. – Sophronius Eusebius HIERONYMUS, Epistola CXLVII., ad Sabinianum diaconum – 17:12. jegyz.*
- 38.** *Hom. 83. in Matth – Johannes CHRYSOSTOMUS, Homilia 83. in Evangelium secundum Matthaeum – 70:132. jegyz.*
- 39.** *homil. 17. in Epist. ad Hebraeos – Johannes CHRYSOSTOMUS, Homilia 17. in Epistolam ad Hebraeos – 33:22*

40. *Homilias de re Sacramentaria* – Théodore de BÈZE, *Adversus sacramentariorum errorem pro vera Christi praesentia in Coena Domini, homiliae duae*, Theopoli (Genf), 1574. – 11:1–2
41. *Hunnius De Sacram. praefat.* – Aegidius HUNNIUS, *Articulus sive Locus de Sacramentis Veteris et Novi Testamenti*, Francofurti ad Moenum (Frankfurt am Main), 1592. – 56:103. jegyz.
42. *In Catalogo Testium Veritatis* – Matthias FLACIUS Illyricus, *Catalogus testium veritatis, qui ante nostram aetatem reclamarunt Papae*, Basileae (Basel), 1556. – 35:11
43. *in Praefatione Tom. 1.* – Martin LUTHER, *Praefatio = Tomus primus Operum Omnium [...] Martini Lutheri [...]*, VVitebergae (Wittenberg), Lufft, 1550. – 34:23
44. *Iren. lib. 3. c. 40. n. 3.* – IRENAEUS, *Adversus haereses* – 50:90. jegyz.
45. *Ius Ciuile* – IUSTINIANUS, *Corpus Juris Civilis* – 22:14
46. *Lib. 2. cap. 10.* – Roberto BELLARMINO, *Disputationes [...] de controversiis Christianae Fidei [...]*, Ingolstadii (Ingolstadt), 1586–1593. – 43:70. jegyz., 43:71. jegyz., 43:72. jegyz., 43:73. jegyz., 44:74. jegyz., 44:75. jegyz., 44:17, 59:111. jegyz., 60:13
47. *Lib. posteriori ad Constant:* – HILARIUS PICTAVIENSIS, *Ad Constantinum Augustum liber secundus* – 50:91. jegyz.
48. *Liber Concordiae – Concordia: pia et unanimi consensu repetita confessio fidei et doctrinae electorum principum et ordinum imperii atque eorundem theologorum, qui Augustanam confessionem amplectuntur [...]*, Lipsiae (Leipzig), 1584. – 55:11–12, 56:21–22, 56:102. jegyz.
49. *Lonicérból* – Philipp LONIZER, *Theatrum historicum sive Promptuarium illustrium exemplorum [...]*, Francofurti ad Moenum (Frankfurt am Main), 1586. – 64:1
50. *MARIA Psalteriomaba* – BONAVENTURA, *Psalterium majus Beatissimae Mariae Virginis* – 47:18
51. *Nazianz. orat.* – GREGORIUS Nazianzenus, *Orationes* – 70:130. jegyz.
52. *Optat. lib. 1. cont. Donat.* – OPTATUS Milevitanus, *De Schismate Donatistarum Adversus Parmenianum* – 12:8. jegyz.
53. *Pantaleo Theuenin, Poemate de haeretic., Epigr. De Haeret.* – Pantaléon THÉVENIN, *De haereticis ac de religione poëmatia*, Ingolstadii (Ingolstadt), 1584. – 10:4. jegyz., 20:20. jegyz.

Patuar. → *Az Titulúson, masodik patuarban*

54. *Plin. lib. 7.* – Caius Secundus PLINIUS Maior, *Naturalis historia* – 10:2. jegyz.

55. Possidoniust – POSSIDIUS Calamensis, *De vita Augustini* – 85:27

Postscriptumban → *Eot leuelet*

56. *Ratio ineundae concordiae – Ratio ineundae Concordiae inter Ecclesias Reformatas*, [s. l.], 1579. – 11:6

Schlüsselburgiusból → *Conrad Schlüsselb. l. 2. Theol. Caluin.*

Ses. 4. De editione libror. → *Concil. Trident.*

57. *Simancas Jakab Cathol: Inst.* – Diego SIMANCAS, *De Catholicis institutionibus liber [...]*, Compluti (Alcalá de Henares), 1569. – 71:30, 72:135. jegyz.

58. *Soar. ibid. Sect. 3.* – Francisco SUAREZ, *Disputationes metaphysicae*, Salmanticae, (Salamanca), 1597. – 44:76. jegyz., 44:79. jegyz.

59. *Solin. c. 6.* – Caius Iulius SOLINUS, *De mirabilibus mundi* – 10:2. jegyz.

60. *Sozom. li. 7. cap. 12.* – Hermeas SOZOMENUS, *Historia Ecclesiastica* – 15:11. jegyz.

61. *Tert. Apolog.* – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *Apologeticum* – 19:18. jegyz.

62. *Tertull. de Praescrip.* – Quintus Septimius Florens TERTULLIANUS, *De praescriptione haereticorum* – 30:34. jegyz.

Tigurina Confessio → *Heluetiai Confessio*

Trident. → *Concil. Trident.*

Tridentomi Concilium → *Concil. Trident.*

Volphiusból → *Fabulat Wolphiusból*

4.2. A Pázmány által használt művek mutatója
(szerzők szerint)

AISZÓPOSZ, *Fabulae* – **4.**

ALVINCZI Péter, *Egy tetetes, neve vesztett pápista embertől S.T.D.P.P.től küldetett színes öt levelekre rend szerint való felelet Alvinczi Pétertől a kassai m. ekklesia lelki pásztorától*, [Debrecen], 1609. – **7.**

AMBROSIUS, Aurelius, *Epistola 32. ad Valentinianum [Sermo contra Auxentium de basilicis tradendis]* – **31.**

AUGUSTINUS, Aurelius, *Contra Faustum Manichaeum libri triginta tres* – **5.**

BECANUS, Martinus, *Quaestiones Miscellaneae de fide haereticis servanda*, Mainz, 1609. – **8.**

BELLARMINO, Roberto, *Disputationes [...] de controversiis Christianae Fidei [...]*, Ingolstadt, 1586–1593. – **46.**

BERNARDUS Claraevallensis, *De condisatione ad Eugenium papam* – **28.**

BERNARDUS Claraevallensis, *Epistola 132.* [131.] – **32.**

BÈZE, Théodore de, *Adversus sacramentarium errorem pro vera Christi praesentia in Coena Domini, homiliae duae*, Genf, 1574. – **40.**

BÈZE, Théodore de, *Epistola theologica ad Andream Dudicium, anno 1570.* – **10.**

BONAVENTURA, *Psalterium majus Beatissimae Mariae Virginis* – **50.**

BONFINI, Antonio, *Rerum Ungaricarum decades quattuor cum dimidia [...]*, Frankfurt, 1581. – **29.**

BORNEMISZA Péter, *Negyedic része az evangeliomokból es az epistolakból való tanusagoknac, mellyeket a keresztyeneknek gyülekezetibe szoktac predikalni minden ünnep nap [...]*, Sempte, 1578. – **11.**

BRAUN, Konrad, *Libri sex de haereticis in genere [...]*, Mainz, 1549. – **25.**

BUCER, Martin [ARETIUS Felinus], *Commentarii in Psalmos*, Strasbourg, 1529. – **12.**

CALEPINO, Ambrogio, *Dictionarium decem lingvarum [...]*, Lyon, 1585. – **15.**

CALVIN, Jean, *Catechismus Ecclesiae Genevensis*, Genf, 1545. – **19.**

CALVIN, Jean, *In Evangelium secundum Johannem commentarius*, Genf, 1553. – **14.**

CALVIN, Jean, *Institutio religionis Christianae*, Genf, 1559. – **13.**

CALVIN, Jean, *Instructio adversus Libertinos = Contra Anabaptistas, Libertinos, et Franciscum quendam*, [Genf], 1563. – **16.**

CHRYSOSTOMUS, Johannes, *Homilia 1. in Epistolam ad Romanos* – **21.**

- CHRYSOSTOMUS, Johannes, *Homilia 17. in Epistolam ad Hebraeos* – **39.**
- CHRYSOSTOMUS, Johannes, *Homilia 83. in Evangelium secundum Matthaum* – **38.**
- [CHYTRÄUS, David], *Commonefactio cuiusdam theologi de sacra domini coena et eiusdem commonefactionis consideratio*, Neustadt a. d. Hardt, 1583. – **22.**
- Concilium Constantiense* (A konstanzi zsinat határozatai) – **1., 27.**
- Concilium Tridentinum* (A trienti zsinat határozatai) – **1., 23.**
- Concordia: pia et unanimes consensu repetita confessio fidei et doctrinae electorum principum et ordinum imperii atque eorumdem theologorum, qui Augustanam confessionem amplectuntur [...]*, Lipcse, 1584. – **48.**
- Confessio Augustana [Confessio fidei exhibita invictissimo Imperio Carolo V. Caesari Augusto in Comiciis Augustae, Anno MDXXX]*, Wittenberg, 1531. – **6.**
- CYRILLUS Hierosolymitanus, *Catecheses* – **18.**
- FEUARDENT, François, *In B. Judae epistolam catholicam [...] commentarii christianis concionibus accommodati [...]*, Köln, 1595. – **34.**
- FLACIUS, Matthias, Illyricus, *Ecclesiastica historia [...] secundum singulas centurias [...]*, Bázél, 1559–1574. – **20.**
- FLACIUS, Matthias, Illyricus, *Catalogus testium veritatis, qui ante nostram aetatem reclamarunt Papae*, Bázél, 1556. **42.**
- GRAWER, Albert, *Bellum Ioannis Calvinii et Iesu Christi [...] hoc est antithesis doctrinae Calvinianorum et Christi [...]*, Bártfa, 1597. – **9.**
- GREGORIUS Nazianzenus, *Orationes* – **51.**
- [HERDESIANUS, Christophorus], *Consensus orthodoxus Sacrae Scripturae et veteris ecclesiae, de sententia verborum coenae Domini, adeoque de tota controversia sacramentaria*, Heidelberg, 1574. – **26.**
- HIERONYMUS, Sophronius Eusebius, *De viris illustribus* – **17.**
- HIERONYMUS, Sophronius Eusebius, *Epistola CXLVII., ad Sabinianum diaconum* – **37.**
- HILARIUS Pictaviensis, *Ad Constantinum Augustum liber secundus* – **47.**
- HUNNIUS, Aegidius, *Articulus sive Locus de Sacramentis Veteris et Novi Testamenti*, Frankfurt am Main, 1592. – **41.**
- IRENAEUS, *Adversus haereses* – **44.**
- IUSTINIANUS, *Corpus Juris Civilis* – **45.**
- LONIZER, Philipp, *Theatrum historicum sive Promptuarium illustrium exemplorum [...]*, Frankfurt am Main, 1586. – **49.**

- LUTHER, Martin, *Praefatio = Tomus primus Operum Omnium [...] Martini Lutheri [...]*, Wittenberg, Lufft, 1550. – **43.**
- MELANCHTHON, Philipp, *Apologia Confessionis Augustanae*, Wittenberg, 1531. – **3.**
- OPTATUS Milevitanus, *De Schismate Donatistarum Adversus Parmenianum* – **52.**
- Orthodoxa Tigurinae Ecclesiae Ministrorum Confessio [...]*, Zürich, 1545. – **36.**
- PÁZMÁNY Péter, *Egy kereztien predikatorvtl S.T.D.P.P. az cassai nevezetes tanitohoz, Alvinczi Peter vramhoz iratot eot szep level*, Graz, 1609. – **30.**
- PÁZMÁNY Péter, *Kereztieni felelet a megh dücsöült szentek tiszteletirül [...]*, Graz, 1607. – **35.**
- PLINIUS Maior, Caius Secundus, *Naturalis historia* – **54.**
- POSSIDIUS Calamensis, *De vita Augustini* – **55.**
- Ratio ineundae Concordiae inter Ecclesias Reformatas*, Genf, 1579. – **56.**
- SAUER, Lorenz, *Concilia omnia tum generalia tum provincialia atque particularia [...]*, III, Köln, 1567. – **1.**
- SCHLÜSSELBURG, Konrad, *Theologiae calvinistarum libri tres*, Frankfurt am Main, 1592. – **24.**
- SIMANCAS, Diego, *De Catholicis institutionibus liber [...]*, Róma, 1575. – **57.**
- SOLINUS, Caius Iulius, *De mirabilibus mundi* – **59.**
- SOZOMENUS, Hermeas, *Historia Ecclesiastica* – **60.**
- SUAREZ, Francisco, *Disputationes metaphysicae*, Salamanca, 1597. – **58.**
- TERTULLIANUS, Quintus Septimius Florens, *Apologeticum* – **61.**
- TERTULLIANUS, Quintus Septimius Florens, *De praescriptione haereticorum* – **62.**
- THÉVENIN, Pantaléon, *De haereticis ac de religione poëmatia*, Ingolstadt, 1584. – **53.**
- URSINUS, Zacharias, *De Libro Concordiae quem vocant, a quibusdam Theologis, nomine quorundam Ordinum Augustanae Confessionis, edito, Admonitio Christiana. Scripta a Theologis et Ministris Ecclesiarum in ditione Illustrissimi Principis Iohannis Casimiri Palatini ad Rhenum Bavariae Ducis, etc.*, Neustadt a. d. Hardt, Harnisch, 1581. – **2.**
- WOLF, Johann, *Lectionum memorabilium et reconditarum centenarii XVI*, Lauingen, 1600. – **33.**

4.3. Pázmány rövidítései

A Pázmánynál található rövidítések feloldását alanyesetben és határozós esetben (legtöbbször a helyhatározást kifejező *ablativusban*) is közöljük.

homil. = homilia = homília

epist. = epistola = levél

ibid. = ibidem = ugyanott

ses. = sessio = (zsinati) ülészak

l., li., lib. = liber, libro = könyv, könyvben

c., cap. = caput, capite = fejezet, fejezetben

cont. = contra = ellen

Pat. = Patvar

n., nu. = numerus, numero = szám, számban

v. = versus, versu = vers, versben

Gyakori latin kifejezések és elöljárószavak

a, ab = -tól, -től-, által

ab initio = az elejétől

ad = -hoz, -hez, -höz; -nál, -nél

alii = mások

ante = előtt

apud = -nál, -nél

causa = ok

circa medium = a közepe táján

clarius = világosabban

data = kelt, datált

de = -ról, -ről

et = és

ex = -ból, -ből

hanc = ezt

hunc = ezt

hoc = ez, ezt, ebben

huius = az ő (valamije), ennek a (valamije)

illud = az, azt

illo = abban

in = -on, -en, -ön; -ban, -ben / -ra, re; -ba-be

(in) fine = a végén

(in) medio = a közepén

initio = az elején

initium = eleje, kezdete (valaminek)

inter = között

ita = így

late = bőven

latius = bővebben

lege = olvasd!

longe = hosszan, messze

nota = jegyezd meg! / megjegyzés

paulo = kevéssel

per = által, révén

post = után

post medium = a közepe után

refusius = terjengősebben, bővebben

sic = így

sub finem = a vége felé

supra = fentebb

testatur = tanúsítja, bizonyítja

ubi = hol, ahol

vide = lásd!

4.4. A bevezetőben és a tárgyi jegyzetekben rövidítve hivatkozott művek és szakirodalom jegyzéke

- ÁH 2008 – *Ágostai hitvallás*, ford. REUSS András, Bp., Luther, 2008 (Konkordiakönyv, A Magyarországi Evangélikus Egyház Hitvallási Iratai, 2).
- BALÁZS 2006 – BALÁZS Mihály, *Az Öt szép levél 1609-ben* = B. M., *Felekezetiesség és fikció*, Bp., Balassi, 2006, 193–216.
- BARANYAI DECSI 1598 – BARANYAI DECSI János, *Adagiorum graecolatino-ungaricorum chiliades quinque*, Bártfa, 1598.
- BAYLE 1736 – Pierre BAYLE, *A General Dictionary, Historical and Critical*, IV, London, 1736.
- BELLARMINO 1588 – Roberto BELLARMINO, *Disputationes [...] de controversiis Christianae Fidei [...]*, I, Ingolstadt, 1588.
- BENDA 1979 – BENDA Kálmán, *Pázmány Péter politikai pályakezdése*, MTA I. Osztály Közleményei, 1979, 273–280.
- BITSKEY 1986 – BITSKEY István, *Pázmány Péter*, Bp., Gondolat, 1986 (Magyar História).
- BITSKEY 2015a – BITSKEY István, *Az ironia változatai a vitairatokban* = B. I., *Hitvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas, 2015, 77–84.
- BITSKEY 2015b – BITSKEY István, *Pázmány Péter és a protestáns vallásszabadság* = B. I., *Hitvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas, 2015, 15–23.
- BOD 1766 – BOD Péter, *Magyar Athenas*, [Nagyszeben], 1766.
- BOD 1982 – BOD Péter, *Magyar Athenas*, s. a. r., jegyz., utószó TORDA István, Bp., Magvető, 1982 (Magyar Hírmondó).
- BONFINI 1581 – Antonio BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades quattuor cum dimidia [...]*, Frankfurt, 1581.
- BONFINI 1995 – Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi, 1995.
- BORSA 1983 – BORSA Gedeon, *Albert Grawer munkája két kiadásának problémája*, Magyar Könyvszemle, 1983, 409–414.
- BORSOS 1972 – BORSOS Tamás, *Vásárhelytől a Fényes Portáig: Emlékiratok, levelek*, s. a. r. KÓCZIÁNY László, Bukarest, Kriterion, 1972.
- BRUNUS 1549 – Conradus BRUNUS, *Libri sex de haereticis in genere [...]*, Mainz, 1549.

- BUZOGÁNY 2007 – BUZOGÁNY Dezső, *Az úrvacsora tana Philipp Melanchthon teológiájában: különös utalással személyes levelezésére*, Kolozsvár, Risoprint – Emanuel Egyetemi, 2007.
- CA 1530 – *Confessio fidei exhibita invictissimo Imperatori Carolo V. Caesari Augusto in comitiis Augustae Anno MDXXX.*
- CAI – Confessio Augustana Invariata (1530) = CR 26, 264–334.
- CALVIN 2010 – Joannis CALVINI *Opera Selecta, III: Institutionis Christianae religionis 1559 libros I et II continens*, ed. Petrus BARTH, Guilelmus NIESEL, Eugene, Oregon, Wipf&Stock.
- CALVINUS 1559 – Johannes CALVINUS, *Institutio Christianae religionis [...]*, Genf, 1559.
- CAV – Confessio Augustana Variata (1540) = CR 26, 350–416.
- CR 26 – *Corpus Reformatorum, XXVI*, ed. Henricus Ernestus BINDSEIL, Brunsvigae, 1858.
- CSONTOSI 1884 – CSONTOSI János, *A bécsi udvari könyvtár hazai vonatkozású kézíratai*, Magyar Könyvszemle, 1884, 157–308.
- DENZINGER–HÜNERMANN (DH) – Heinrich DENZINGER, Peter HÜNERMANN, *Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, ford. FILA Béla, JUG László, összeáll. ROMHÁNYI Beatrix, SARBAK Gábor, szerk. BURGER Ferenc, Bányterenyé – Bp., Örökmécs – Szent István Társulat, 2004.
- DU CANGE 1883–1887 – Charles du Fresne DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, Niort, Le Favre, 1883–1887.
- DUFOUR 2009 – Alain DUFOUR, *Théodore de Bèze: poète et théologien*, Genève, Droz, 2009.
- DUGONICS 1820 – DUGONICS András, *Magyar példa beszédek és jeles mondások*, Szeged, 1820, I–II.
- DIONYSIUS CARTHUSIANUS 1542 – D. DIONYSIUS CARTHUSIANUS, *In Euangelium Matthaei enarratio [...]*, Parisiis, 1542.
- ESZ 2006 – *Etimológiai szótár: Magyar szavak és toldalékok eredete*, főszerk. ZAICZ Gábor, Bp., Tinta, 2006.
- FRANKL 1863 – FRANKL Vilmos, *A magyar főpapok a trienti zsinaton: A zsinat befejezésének háromszázados emlékére*, V, Magyar Sion, 1863, 486–488.
- FRANKL 1868 – FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, I, Ráth, Pest, 1868.
- GERÉBY 1985 – GERÉBY György, *Pázmány Péter: Egy tudakozó prédikátor nevével íratott öt levél* [recenzió], Irodalomtörténeti Közlemények, 1985, 316–323.
- GOLDZIHNER 1898 – GOLDZIHNER Ignác, *Gri*, Magyar Nyelvőr 1898, 321.

- HARGITTAY 2016 – HARGITTAY Emil, *Pázmány Péter írói módszere és az életmű genezise: A Kalauz és a vitairatok újraírása*, Bp., 2016. (MTA doktori értekezés, kézirat)
http://real-d.mtak.hu/911/7/dc_1210_16_doktori_mu.pdf
- HELTAI 1989 – ALVINCZI Péter, *Magyarország panaszainak megoltalmazása és válogatás prédikációiból, leveleiből*, s. a. r. HELTAI János, Bp., Európa, 1989.
- HELTAI 1991 – HELTAI János, *Ki az Itinerarium Catholicum szerzője?*, Studia Litteraria, 1991, 49–60.
- HELTAI 1994 – HELTAI János, *Alvinczi Péter és a heidelbergi peregrinusok*, Bp., Balassi, 1994.
- HELTAI 2005 – HELTAI János, *A nyomtatott vallási vitairatok Magyarországon a 17. század első felében (1601–1655) = „Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...” Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. H. J., TASI Réka, Miskolc, ME BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005.
- HELTAI 2008 – HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*, Bp., Országos Széchényi Könyvtár – Universitas, 2008 (Res Libraria, 2).
- JAMES 1998 – Frank A. JAMES III, *Peter Martyr Vermigli and Predestination: The Augustinian Inheritance of an Italian Reformer*, Oxford, Clarendon Press, 1998.
- JEROMOS 2005 – Szent JEROMOS, *Levelek*, ford. PUSKELY Mária, TAKÁCS László, Bp., Szentpál, 2005, II, 431–432.
- KALMÁR Elek, *Pázmány Péter Összes Munkái: Magyar sorozat, II. és III. kötet*, Magyar Nyelvőr, 1898, 270–273.
- KÁLVIN 2014 – KÁLVIN János, *Institutio Christianae Religionis: A keresztyén vallás rendszere*, I–II., ford., jegyz. BUZOGÁNY Dezső, Bp., Kálvin, 2014 (Református Egyházi Könyvtár, Új folyam, 7/1–7/2).
- KARÁCSONYI 1924 – KARÁCSONYI János, *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, II, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1924.
- KÁZMÉR Miklós, *Régi magyar családnevek szótára, XIV–XVII. század*, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1993.
- LUTHER 1550 – Martin LUTHER, *Tomus primus Operum Omnium [...] Martini Lutheri [...]*, Wittenberg, Lufft, 1550.
- MCGRATH 1996 – Alister MCGRATH, *Kálvin*, ford. NAGY Mónika Zsuzsanna, Bp., Osiris, 1996.

- MELANCHTHON 1560 – Philipp MELANCHTHON, *Corpus doctrinae christianae: quae est summa orthodoxi et catholici dogmatis, complectens doctrinam puram et veram Evangelii Jesu Christi [...] aliquot libris fideli ac pio studio explicata [...]*, Lipsiae, 1560.
- Öt szép levél 1609 → PÁZMÁNY 1609
- PAYR 1930 – PAYR Sándor, *Az Ágostai Hitvallás története Magyarországon*, Sopron, 1930.
- PÁZMÁNY 1603/2000 – PÁZMÁNY Péter, *Felelet Magyar István sárvári prédikátornak az ország romlása okairul írt könyvére*, s. a. r. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2000 (Pázmány Péter Művei, 1).
- PÁZMÁNY 1603/2014 – *Felelet (1603): Jegyzetek a szövegkiadáshoz*, szerk. BÁTHORY Orsolya, HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2014 (Pázmány Péter Művei, 7).
- PÁZMÁNY 1605/2001 – PÁZMÁNY Péter, *Az mostan támadt új tudományok hamisságának tíz nyilvánvaló bizonyága és rövid intés a Török Birodalomról és vallásról (1605)*, kiad. AJKAY Alinka, HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2001 (Pázmány Péter Művei, 2).
- PÁZMÁNY 1605/2012 – PÁZMÁNY Péter, *Tíz bizonyág (1605): Jegyzetek a szövegkiadáshoz*, szerk. AJKAY Alinka, közrem. BÁTHORY Orsolya, VARSÁNYI Orsolya, Bp., Universitas – Editio Princeps, 2012 (Pázmány Péter Művei, 5).
- PÁZMÁNY 1607/2016 – PÁZMÁNY Péter, *Keresztyéni felelet a megdicsőült szentek tiszteletiről (1607)*, s. a. r., jegyz. AJKAY Alinka, Bp., Universitas, 2016 (Pázmány Péter Művei, 8).
- PÁZMÁNY 1609 – [PÁZMÁNY Péter], *Egy keresztien predikátor tvl S. T. D. P. P. az cassai nevezetes tanitohoz, Alvinczi Peter vramhoz iratot eot szep level*, [Graz], 1609.
- PÁZMÁNY 1609/2017 – PÁZMÁNY Péter, *Alvinczi Péternek sok tétovázó kerengésekkel és cégéres gyalázatokkal felhalmozott feleletinek, rövid és keresztyéni szelídséggel való megrostálása (1609)*, s. a. r. BÁTHORY Orsolya, Bp., Universitas, 2017.
- PÁZMÁNY 1613 – PÁZMÁNY Péter, *Isteni igazsagra vezérleo kalavz*, Posonban, 1613.
- PÁZMÁNY 1613/1984 – PÁZMÁNY Péter, *Egy tudakozó prédikátor nevével íratott öt levél (1613)*, kiad., tan., jegyz. BITSKEY István, Bp., Európa, 1984.
- PÁZMÁNY 1637/2000 – PÁZMÁNY Péter, *Hodoegus: Igazsagra vezérő kalauz*, Pozsony, 1637, közzéteszi KŐSZEGHY Péter; kísérőtanulmány HARGITTAY Emil, Bp., Balassi, 2000 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 32).
- PÁZMÁNY 1983 – PÁZMÁNY Péter *Művei*, vál, gond., jegyz. TARNÓC Márton, Bp., Szépirodalmi, 1983 (Magyar Remekírók).
- PG – *Patrologiae cursus completus: Series Graeca*, accurate J.-P. MIGNE, Tom. 1–161, Paris, 1857–1866.

- PL – *Patrologiae cursus completus: Series Latina*, accurante J.-P. MIGNE, Tom. 1–217, Paris, 1841–1855.
- PPÖL I – PÁZMÁNY Péter *Összeűjtött levelei*, s. a. r. HANUY Ferenc, I, Bp., Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, 1910.
- PPÖM II – PÁZMÁNY Péter, *Alvinczi Péternek sok tétovázó kerengésekkel és czégéres gyalázatokkal felhalmozott feleletinek rövid és keresztyéni szelidséggel való megrostálása*, s. a. r. RAPAICS Rajmond, Bp., Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, 1895, 621–691. (Pázmány Péter Összes Munkái, 2).
- PPÖM III – PÁZMÁNY Péter, *Hodoegus: Igazságra vezérlő kalauz*, s. a. r. KISS Ignác, Bp., Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, 1897. (Pázmány Péter Összes Munkái, 3).
- PPÖM VII – PÁZMÁNY Péter, *A római anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra és egy-nehány innpekre rendelt evangeliomokról, predikációk*, II, s. a. r. KANYORSZKY György, Bp., Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, 1905 (Pázmány Péter Összes Munkái, 7).
- RMNy 1971 – *Régi magyarországi nyomtatványok I, 1473–1600*, BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÄFER István, KELECSÉNYI Ákos munkája, Bp., Akadémiai, 1971.
- RMNy 1983 – *Régi magyarországi nyomtatványok II, 1601–1635*, BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÄFER István munkája, FAZAKAS József, HELTAI János, KELECSÉNYI Ákos, VÁSÁRHELYI Judit közreműködésével, szerk. BORSA Gedeon, HERVAY Ferenc, Bp., Akadémiai, 1983.
- RMNy 2000 – *Régi magyarországi nyomtatványok III, 1636–1655*, HELTAI János, HOLL Béla, PAVERCSIK Ilona, P. VÁSÁRHELYI Judit munkája, DÖRNYEI Sándor, V. ECSEDY Judit, KÄFER István közreműködésével, szerk. HELTAI János, Bp., Akadémiai, 2000.
- SCHLÜSSELBURG 1592 – Konrad SCHLÜSSELBURG, *Theologiae Calvinistarum libri tres [...]*, Frankfurt am Main, 1592.
- SIMANCAS 1575– Diego SIMANCAS, *De Catholicis institutionibus liber [...]*, Róma, 1575.
- SURIUS 1567 – Laurentius SURIUS, *Concilia omnia tum generalia tum provincialia atque particularia, quae iam inde ab apostolid usque in praesens habita*, III, Köln, 1567.
- TERTULLIANUS 1986d – TERTULLIANUS, *Védőbeszéd*, ford. VÁROSI István = TERTULLIANUS *művei*, szerk. VANYÓ László, Bp., Szent István Társulat, 1986 (Ókeresztény Írók, 12).
- TESz 1967 – *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, főszerk. BENKŐ Loránd, I, Bp., Akadémiai, 1967.

TESz 1970 – *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, főszerk. BENKŐ Loránd, II, Bp., Akadémiai, 1970.

THÉVENIN 1584 – Pantaléon THÉVENIN, *De haereticis ac de religione poëmatia*, Ingolstadt, 1584.

THOMPSON 1996 – Bard Thompson, *Humanists and Reformers: A History of the Renaissance and Reformation*, Michigan, William B. Eerdmans, 1996.

WHEATLEY 1862 – Henry Benjamin WHEATLEY, *Of Anagrams*, London, 1862.

A jegyzetek készítéséhez felhasznált, külön nem hivatkozott irodalom

Biblia: Ószövetségi és újszövetségi Szentírás, s. a. r. RÓZSA Huba, Bp., Szent István Társulat, 2005.

Erdélyi magyar szótörténeti tár, VI, szerk. SZABÓ T. Attila, Bp.–Bukarest, Akadémiai – Kriterion, 1993.

FINÁLY Henrik, *A latin nyelv szótára*, Bp., Franklin Társulat, 1884.

Magyar értelmező kéziszótár, főszerk. PUSZTAI Ferenc, Bp., Akadémiai, 2003.

Magyar Katolikus Lexikon, főszerk. DIÓS István, szerk. VICZIÁN János, I–XV, Bp., Szent István Társulat, 1993–2010.

4.5. Bibliai könyvek mutatója

Pázmány hivatkozási gyakorlatának egyik alapvető tendenciája, hogy igen nagy számú bibliai könyvre hivatkozik. Úgy gondoltuk – a kritikai kiadás korábbi köteteihez hasonlóan –, hogy annak is információértéke van, ha szemléltetjük, mely könyveket nem említi. Ezért a mai katolikus *Biblia* beosztását követve felsoroltuk az összes ó- és újszövetségi könyvet, és a könyvek neve előtt szerepelő csillaggal (*) jelöltük meg azokat, amelyeket Pázmány nem idéz. Először a bibliai könyveknek a ma használatos magyar nyelvű elnevezése olvasható, ezt követi zárójelben az adott könyv latin (vagy görög) elnevezése, majd ahol van ilyen, pontosvesszővel elválasztva ezek általánosan elterjedt magyar megnevezése. Ezután következik a Pázmány által használt összes előforduló rövidítés. Ezután a mai gyakorlatban használt rövidítések dőlttel.

Ószövetségi könyvek

Mózes 1. könyve (Genesis; Teremtés) – Gen., Genes., *Ter* – 39, 76

Mózes 2. könyve (Exodus; Kivonulás) – Exo., Exod., *Kiv.* – 39, 41

Mózes 3. könyve (Leviticus; Leviták) – Leuit., *Lev* – 37

* Mózes 4. könyve (Numeri; Számok) – *Szám*

Mózes 5. könyve (Deuteronomium; Második Törvénykönyv) – Deut., Deutor., *MTörv* – 41, 46

Józsue könyve (Josue) – Josu., Josue, *Józs* – 38, 76

Bírák könyve (Judicum) – Birak, *Bír* – 10

* Rut könyve (Ruth) – *Rut*

* Sámuel 1. könyve (I. Regum; Királyok 1. könyve) – Királyok historiaia, *1Sám* – 10

* Sámuel 2. könyve (II. Regum; Királyok 2. könyve) – Királyok historiaia, *2Sám* – 10

Királyok 1. könyve (III. Regum; Királyok 3. könyve) – Királyok historiaia, *3.Reg.*, *1Kir* – 10, 47

Királyok 2. könyve (IV. Regum; Királyok 4. könyve) – Királyok historiaia, *4.Reg.*, *2Kir* – 10

* Krónikák 1. könyve (I. Paralipomenon) – *1Krón*

* Krónikák 2. könyve (II. Paralipomenon) – *2Krón*

- * Ezdrás könyve (I. Esdrae) – *Ezd*
- * Nehemiás könyve (II. Esdrae) – *Neh*
- * Tóbiás könyve – *Tób*
- * Judit könyve (Judith) – *Jud*
- * Eszter könyve (Esther) – *Esz*
- * Makkabeusok 1. könyve (I. Machabeorum) – *1Mak*
- * Makkabeusok 2. könyve (II. Machabeorum) – *2Mak*
- * Jób könyve (Job) – *Jób*

Zsoltárok könyve (Psalterium Davidis) – Psal., Psalmos, 145. soltart, *Zsolt* – 8, 11, 44, 85

- * Példabeszédek könyve (Parabola, Proverbia) – *Péld*

Prédikátor könyve (Ecclesiastes) – Eccles., *Préd* – 54

- * Énekek éneke (Canticum Canticorum) – *Én*

Bölcsesség könyve (Sapientia) – Sapien., *Bölcs* – 58

- * Sirák fia könyve (Ecclesiasticus) – *Sir*

Izajás könyve – (Isaias) Isa., Isai., *Iz* – 31, 37, 38, 70

- * Jeremiás könyve (Jeremias) – *Jer*

- * Siralmak könyve (Lamentationes, Threni) – *Siral*

- * Báruk könyve (Baruch) – *Bár*

Ezekiel könyve (Ezechiel) – Ezech., *Ez* – 31

Dániel könyve – (Daniel) Daniel, *Dán* – 37, 38

- * Ozeás könyve (Oseas) – *Oz*

- * Joel könyve (Joel) – *Jo*

- * Ámosz könyve (Amos) – *Ám*

- * Abdiás könyve (Abdias) – *Abd*

- * Jónás könyve (Jonas) – *Jón*

- * Mikeás könyve (Michaeas) – *Mik*

- * Náhúm könyve (Nahum) – *Náh*

* Habakuk könyve (Habacuc) – *Hab*

* Szofonias könyve (Sophonias) – *Szof*

* Aggeus könyve (Aggaeus) – *Ag*

Zakariás könyve – (Zacharias) *Zach., Zak* – 31, 32

* Malakiás könyve (Malachias) – *Mal*

Újszövetségi könyvek

Máté evangéliuma (Matthaeus) – *Matt., Matth., Mt* – 31, 38, 70

* Márk evangéliuma (Marcus) – *Mk*

* Lukács evangéliuma (Lucas) – *Lk*

* János evangéliuma (Joannes) – *Ioa., Ioan., Jn*

Apostolok cselekedetei (Acta Apostolorum) – *Act., Actor., ApCsel* – 38, 57, 65, 69

Rómaiaknak írt levél (Ad Romanos) – *Epist. ad Roman., Rom., Romabeliekhez írt egész leuelében, Róm* – 9, 59, 65, 68

Korintusiaknak írt 1. levél (I. ad Corinthios) – *1.Cor., 1.Corinth., IKor* – 31, 82

* Korintusiaknak írt 2. levél (II. ad Corinthios) – *2Kor*

Galatáknak írt levél (Ad Galatas) – *Gal., Gal* – 31, 46

Efezusiaknak írt levél (Ad Ephesios) – *Ephes., Ef* – 31, 68

Filippieknek írt levél (Ad Philippinenses) – *Philip., Fil* – 38

Kolosszeieknek írt levél (Ad Colossenses) – *Coloss., Kol* – 37, 39, 68

* Tesszalonikaiaknak írt 1. levél (I. ad Thessalonicenses) – *ITessz*

* Tesszalonikaiaknak írt 2. levél (II. ad Thessalonicenses) – *2Tessz*

Timóteusnak írt 1. levél (I. ad Timotheum) – *1.Timoth., 1Tim* – 69

Timóteusnak írt 2. levél (II. ad Timotheum) – *2.Timoth., 2Tim* – 62

Titusznak írt levél (Ad Titum) – *Titum., Tit* – 68

* Filemonnak írt levél (Ad Philemonem) – *Filem*

Zsidóknak írt levél (Ad Hebraeos) – *ad Hebraeos, Heb., Hebr., Zsid* – 9, 33, 37, 39, 44, 65

* Szent Jakab levele (Jacobi) – *Jak*

Szent Péter 1. levele (I. Petri) – 1.Petri, *1Pt* – 68

* Szent Péter 2. levele (II. Petri) – *2Pt*

* Szent János 1. levele (I. Joannis) – *1Jn*

* Szent János 2. levele (II. Joannis) – *2Jn*

* Szent János 3. levele (III. Joannis) – *3Jn*

Szent Júdás levele (Judae) – Judae, *Júd* – 10

* Jelenések könyve (Apocalypsis Joannis) – *Jel*

4.6. Helynévmutató

A helynévmutatóban az RMNy gyakorlatát követtük. Első helyen egy adott település ma használatos – lehetőség szerint, illetve ha van, akkor magyar – elnevezése áll, majd zárójelben a Pázmány által használt változat következik, ha ez eltér a mai alaktól. Ettől pontosvesszővel választottuk el a mai hivatalos névalakot, majd utána annak az országnak a jele következik, amelynek a területén ma az adott település fekszik. Például: Bécs (Becs; Wien, A). A mutató Pázmány művének a helyneveit tartalmazza.

Afrika (Africa, provincia) – 29:5

Augusta → Augsburg

Augsburg (Augusta, Augustana, Ágosta; D) – 31:19, 32:3, 36:1, 36:3, 36:5, 36:8, 55:2, 55:6, 55:11, 55:14, 55:16, 55:31, 56:2, 56:18, 56:24, 57:6, 58:6, 58:29, 59:3, 59:18, 60:28, 85:6, 86:6, 86:25

Bártfa (Bartffa; Bardejov, SK) – 49:15

Bécs (Becs; Wien, A) – 51:13

Cassa → Kassa

Chalcedon → Khalkédon

Constantia → Konstanz

Debrecen (Debreczem; H) – 15:22

Efezus (Ephesinum; Selçuk, TR) – 65:23

Ephesinum → Efezus

Genf (Geneua; CH) – 67:13

Kassa (Cassa; Košice, SK) – 70:10

Khalkédon (Chalcedon; a mai Kadıköy, Isztambul helyén állt, TR) – 65:23

Konstanz (Constantia, D) – 63:20

Nicea (Nicaenum; Iznik, TR) – 65:23

Palatinatus → Pfalz

Pfalz (Palatinatus; D) – 56:16

Pontosoz (Pontus, TR) – 9:6

Pontus → Pontosoz

Pozsony (Posom, Poson; Bratislava, SK) – 18:13, 35:26, 47:29

Svájc (Heluecia, Heluetia) – 28:6, 49:3, 49:20, 49:27, 50:8, 50:13, 51:1, 51:5, 51:15, 51:17, 52:31, 54:5, 60:28

Tigurum → Zürich

Trento (Tridentom; I) – 11:24, 37:11, 37:564. jegyz., 37:56. jegyz., 38:4, 42:10, 53:25, 59:25, 60:14, 63:17, 88:9

Tridentom → Trento

Várna (Varna; Varna, BG) – 80:4

Zürich (Tigurum, Tigurina; CH) – 28:6, 49:20, 49:26, 50:2, 50:8, 50:13, 51:8, 51:17, 51:92. jegyz., 52:4, 54:5, 60:28

4.7. Személynévmutató

A személynévmutatóban a Pázmány által használt változatoknál átutalunk a mai hivatalos elnevezésekhez. A szentek, pápák és uralkodók esetében magyar nevüket használtuk elsősorban, de a jegyzetek között mindegyiknek megtalálható a latin névváltozata is, valamint az összes előforduló elnevezésük. A pápák és az uralkodók neve után minden esetben a hivatali idejüket adtuk meg, nem a születési–halálozási dátumokat. Az egyes személyeknél a nemzetiségük szerinti helyesírást követtük, természetesen náluk is megadva a latinos és egyéb névalakokat. A 19–21. századi szerzők nevét KISKAPITÁLIS betűtípussal szedtük. Az egyes személyekről szóló rövid magyarázatokat a főszövegben való első előfordulásukkor közöltük. A személynévmutatóban mind Pázmány szövegének, mind a jegyzeteknek a nevei megtalálhatók.

Ábrahám – 76

Achis, Gát királya – 11

Aesopus → Aiszóposz

Ágoston, Szent (Aug., Augustinus) – 16, 28, 29, 32, 55, 65, 85

Aiszóposz (Aesopus) – 14, 17, 50

AJKAY Alinka –

Albert, Habsburg, magyar király –

Alcuin (Alcuinus) – 10

Alvinczi Péter – 7, 9, 10, 12–14, 17–19, 22–29, 31–37, 39–53, 56–61, 63–65, 68–71, 75, 76, 78–83, 85, 87, 88

Ambrosius Sebestyén (Lam Sebestyén) –

Ambrus, Szent – 16, 33, 71

János, Aranyszájú Szent → János, Aranyszájú Szent

Aretius Felinus → Bucer, Martin

Ariszteidész (Aristides) – 51

Atanáz, Szent (Athanasius) –

Augustinus → Ágoston, Szent

Augustus, római császár –

Bálaám – 25

BALÁZS Mihály –

Baranyai Decsi János –

BARTH, Peter –

Baudouin, François –

Báthory Gábor – 64

BÁTHORY Orsolya –

Bayle, Pierre –

Becaleel (Beseleel) – 39

Beeck, Martin van der (Becanus) – 66, 72

Bellarminus, Bellarmino, Roberto → Róbert, Bellarmin Szent

BENKŐ Lóránd –

Bernard → Bernát, Clairvaux-i Szent

Bernát, Clairvaux-i Szent – 31, 35

Bethlen Kata –

Beza → Bèze, Théodore de

Bèze, Théodore de (Beza, Nathanael Nesekeius) – 11, 20, 47, 73

BINDSEIL, Heinrich Ernest –

BITSKEY István –

Bocatius, Johannes –

Bocskai István –

Bod Péter –

Bonaventura, Szent – 18, 19, 47

Bonfini, Antonio (Bonfinius) – 75–77, 80

Bornemisza Péter – 54

BORSA Gedeon –

Brankovics György, szerb despota – 75, 76

Braun, Konrad (Brunus, Conradus) – 72

Brigitta, Szent – 35

Brunus, Conradus → Braun, Konrad

Bucer, Martin (Aretius Felinus)– 10, 11

Bullinger, Heinrich – 20, 47

BURGER Ferenc –

BUZOGÁNY Dezső –

Calepino, Ambrogio (Calepinus) – 52, 57

Calvin, Jean (Caluinus, Kálvin János) – 10, 20, 23–28, 31, 32, 48, 49, 53, 64, 67, 69, 71, 82–86

Cesarini, Giuliano (Julianus Cardinal) – 75–77

Chrysost., Chrysostomus → János, Aranyszájú Szent

Chyträus, David –

Cinglius, Zuinglius → Zwingli, Ulrich

Ciprián, Karthágói Szent (Cyprianus) – 16, 85

Cirill, Alexandriai Szent –

Cirill, Jeruzsálemi Szent (Cyrillus) – 70

Corvinus, Andreas –

Cyprianus → Ciprián, Karthágói Szent

Cyrillus → Cirill, Jeruzsálemi Szent

CSIZMADIA Patrícia –

CSONTOSI János –

Damascenus → János, Damaszkuszi Szent

Dániel, próféta – 37, 38

Dávid, Szent, zsidó király – 11, 31, 44, 47, 86

Dávid Ferenc (Dauid Ferencz) – 32

Dénes, Karthauzi –

DENZINGER, Heinrich –

DIÓS István –

DÖRNYEI Sándor –

DU CANGE, Charles du Fresne –

Dudicius → Dudith András

Dudith András (Dudicius) – 73

DUFOUR, Alain –

DUGONICS András –

ECSEDY Judit, V. –

Epiphániosz (Epiphanius) – 47

Erzsébet, Luxemburgi, magyar királyné –

Eugenius Papa → Jenő, IV., pápa

Ezekiel, próféta (Ezechiel) – 31

Faber, Basilius –

FAZAKAS József –

Felicianus → Ninguarda, Feliciano

Ferdinánd, II., német-római császár –

Ferenc, Assisi Szent – 18, 19, 31, 35

Feuardent, François (Feuar., Feuard.) – 10, 11

FILA Béla –

FINÁLY Henrik –

Flacius, Matthias (Illyricus) – 35, 73

Foktői Máté (Foghtoi Mathe) – 64

FRAKNÓI [Frankl] Vilmos –

Frigyes, III., német-római császár –

Froschauer, Christoph –

Fülöp, Jó, burgundiai herceg –

Geréby György –

Gergely, I., Nagy Szent –

Gergely, Nazianzi Szent (Nazianzenus) – 70

GOLDZIHER Ignác –

Grauerus → Grawer, Albert

Grawer, Albert (Grauerus) – 49

Gyarmati Bíró Miklós – 47, 48, 86

György, Szent (Georgios) –

Hafenreffer, Matthias –

HANUY Ferenc –

HARGITTAY Emil –

HELTAI János –

Herdesianus, Christophorus –

HERVAY Ferenc –

Hilarius, Poitiers-i Szent – 50

HOLL Béla –

Holthuter, Thomas –

HORVÁTH Csaba Péter –

Horváth Gergely –

Hunnius, Ägidius – 56

Hunyadi János – 75

Husz János – 67–70

Huszár Dávid –

HÜNERMANN, Peter –

(Hieronymus) → Jeromos, Szent

Hyppolitus → Ipoly, Szent

Ince, I., Szent, pápa (Innocentius) – 29

Illyricus → Flacius, Matthias

Innocentius → Ince, I., Szent, pápa

Ipoly, Szent (Hyppolitus) –

Iréneusz, Szent (Irenaeus) – 50

Izajás, próféta – 31, 37, 38, 70

Izidor (Isidorus Mercator) –

Jákob – 44

JAMES, Frank A. –

János, Aranyszájú Szent (Chrysost., Chrysostomus)– 9, 33

János, Damaszkuszi Szent – 44

János, Keresztelő Szent – 37

János, Szent, apostol –

Jenő, III., pápa –

Jenő, IV., pápa (Eugenius Papa) – 75, 76, 79

Jeroboám, izraeli király – 31

Jeromos, Szent (Hieronymus) – 17, 85

Jóannész, VIII., Palaiologosz, bizánci császár (Constanczinápoly császár, Palaeologus) – 75

József – 11, 44

Józsue – 38, 42, 76

Judex, Matthias –

JUG László –

Julianus Cardinal → Cesarini, Giuliano

KÄFER István –

Kajafás –

KALMÁR Elek –

Kálvin → Calvin, Jean

KANYORSZKY György –

KARÁCSONYI János –

Károly, I., Nagy, frank király – 10

Károly, V., német-római császár –

Katalin, Sienai Szent – 18, 31, 35

KÁZMÉR Miklós –

KELECSÉNYI Ákos –

KISS Ignác –

KISS Kálmán, H. –

Klöss Jakab –

Konstantin, I., Nagy, római császár (Constantinus) –

KŐSZEGHY Péter –

KULCSÁR Péter –

Lam Sebestyén → Ambrosius Sebestyén

László, V., magyar király –

Leó, III., pápa –

Lethenyei István → Pázmány Péter

Lonizer, Philipp (Lonicérus) – 64

Lót – 68

Lucanius, Martianus – 10

Lucanus, Marcus Annaeus –

Lufft, Johannes –

Luther, Martin – 31, 34, 35, 49, 51, 53, 63, 64, 82–84

Mágóchy Ferenc –

Magyari István – 14

Mária, Szűz Szent – 46, 47

Mátyás, II., magyar király – 51, 66

MCGRATH, Alister –

Melanchthon, Philipp – 56

Messala Corvinus, Marcus Valerius – 10

MIGNE, Jean-Paul –

Miksa, I., magyar király –

Mónika, Szent –

Monoszlóy András –

Mózes, próféta – 42, 46, 47

Murád, II., oszmán szultán –

Müslin, Wolfgang (Musculus) 47

Nátán, próféta – 47

Nathanael Nesekius → Bèze, Théodore de

Nazianzenus → Gergely, Nazianzi Szent

NIESEL, William –

Ninguarda, Feliciano (Felicianus) – 47

Numa Pompilius, római király – 51

Oholiáb –

Olevianus, Caspar –

Optatus, Milévei, Szent (Optatus Mileuitanus) – 12

Ottó, I., német-római császár –

Pál, Szent, apostol – 9, 10, 27, 33, 39, 42, 44, 54, 59, 68, 69, 82, 83

Palaeologus → Jóannész, VIII., Palaiologosz, bizánci császár

Pantaleo Thevenin → Thévenin, Pantaléon

Pap Péter → Alvinczi Péter

Parmenianus – 12

PAYR Sándor –

PAVERCSIK Ilona –

Pázmán, lovag –

Pázmány Péter –

Pelagius – 28

Perrin, Ami –

Persius, Aulus, Flaccus –

Péter, Szent, apostol (bibl.) – 27, 38

Pilátus – 19

Pistorius, Johannes, ifj. –

Plinius, Secundus Caius Maior (idősebb Plinius) – 10

Plutarkhosz (Plutarchus) – 51

Possidius Calamensis (Possidonius) – 85

Possidonius → Possidius Calamensis

PUSKELY Mária –

PUSZTAI Ferenc –

Ráfael angyal – 11

RAPAICS Rajmond –

REUSS András –

Rheda Pál –

Richárd, II., angol király –

Róbert, Bellarmin Szent (Bellarminus) – 33, 42, 43, 48, 59, 60, 66

ROMHÁNYI Beatrix –

RÓZSA Huba –

Sabinianus, diakónus –

Salamon – 37, 85

SARBAK Gábor –

Sauer, Lorenz (Laurentius Surius) –

Saul (Saul) – 68

Schlüsselburg, Konrad – 20, 49, 83

Senasbeli Catalin → Katalin, Sienai Szent

Serveto, Miguel (Seruetus) – 67

Sigmond Csiászár → Zsigmond, Luxemburgi

Simancas, Diego – 71, 72

Sisinius (Szisziniosz) – 15, 16

Soarius, Franciscus → Suarez, Francisco

Solinus, Caius Iulius – 10

Sozomenus, Hermias → Szózomenosz, Hermeiasz

Strabo, Walafriid –

Suarez, Francisco (Soarius) – 33, 43, 44, 48

SÜTŐ András –

SZABÓ Attila, T.

Szegedi Gáspár (Zegedi) –

Szenci Csene Péter –

Szenczi Molnár Albert –

Szervét Mihály → Serveto, Miguel

Szilveszter, I. Szent, pápa –

Szókratész (Socrates) – 51

Szózomenosz, Hermeiasz – 15

Szyl Miklós → Pázmány Péter

TAKÁCS László –

Tamás, Aquinói Szent – 22, 23

TARNÓC Márton –

TASI Réka –

Tertullianus, Quintus Septimius Florens – 19, 30

Theodosius, I., Nagy –

Thévenin, Pantaléon – 10, 20

THOMPSON, Bard –

Thurzó György, nádor –

Turpilianus, Petronius Sabinus – 22

Ulászló, I., magyar király – 75, 79, 80

Ursinus, Zacharias –

VADAI István –

VANYÓ László –

VÁROSI István –

VARSÁNYI Orsolya –

VÁSÁRHELYI Judit, P. –

Vazul, Nagy Szent –

Vencel, IV., cseh király –

Vicleph → Wycliffe, John

VICZIÁN János –

Vlad, III., havasalföldi fejedelem – 80

WHEATLEY, Henry Benjamin –

Whitaker, William –

Wigand, Johannes –

Wolf, Johann (Wolphius) – 61, 75, 79

Wolphius → Wolf, Johann

Wycliffe, John (Vicleph) – 69

ZAICZ Gábor –

Zakariás, próféta – 31

Zwingli, Ulrich (Cinglius, Zuinglius)– 20, 51

Zsigmond, Luxemburgi, magyar király, német-római császár – 67, 69, 76

5. MELLÉKLET

Kötetünk CD-melléklete tartalmazza az *Alvinci Péternek [...] keresztyéni szelídséggel való megrostálása* (Pozsony, 1609; RMNy 1983, 986) Prágában őrzött teljes példányának hasonmását: Praha, *Narodní knihovna České republiky*, jelzet: 35 F 288. Mivel Pázmánynak ez a műve egy kolligátum második része, egyben közzé tesszük az egész, Prágából megkapott kötetet, változtatás nélkül. A kolligátum első részében Pázmány *Öt szép levél*, Graz, 1609; RMNy 980) című műve található. Ezúton köszönjük meg Petra Hofbauerová (Nemzeti Könyvtár, Prága) ez ügyben nyújtott segítségét.

TARTALOM

1. ELŐSZÓ.....	
2. ALVINCI PETERNEK SOK TETOVA AZO KERENGHESEKKEL, ES CZEghéres gyalazatokkal fel halmozot feleletinek, röüijd és keresztyeni szelidségghel való megh rostalása	
ELSEO REESZE: <i>MI OKBOL YRTAM az Eot leuelet nyluán ki feiezet neuh nélkül.</i>	
MASODIK REESZE. <i>Miért ighazijtottam az eot leuelet Aluinci Péterhez.....</i>	
HARMADIK REESZE. <i>Mi az oka hogy most nem örömet felelek Aluincinek.....</i>	
NEGYEDIK REESZE. <i>Az Aluinci szitkait miért bocsátom csak fülem mellől.....</i>	
EOTEODIK REESZE. <i>Az elseo leuélnek Titulussán, és Kezdetin való akadozási Aluincinek.....</i>	
HATODIK REESZE. <i>Eot bizonyághimra válo izetlen feleleti Aluincinek.....</i>	
HETEDIK REESZE. <i>Az képek tiszteletirül.....</i>	
NYOLCZADIK REESZE. <i>Az szentek tiszteletirül.</i>	
KILENCZEDIK REESZE. <i>Az elseö Leuélnek Post scriptumárül Az Heluetiai Confessiórül.</i>	
TIZEDIK REESZE. <i>Az Augustána Confessiórül.</i>	
AZ MASODIK LEVELRVVL. TIZEN EGGYEDIK REESZE. <i>Az Catholicusok, az hittel kötöt foghadásnak erőseghérül mitt tanácsanak.....</i>	
TIZEN KETTEODIK REESZE. <i>Az Constanciai gyöleközetnek, és az Catholicus Doctoroknak sententiaiárül.</i>	
TIZEN HARMADIK REESZE. <i>Az Eugenius Papa cselekedetirül, és az súgua való Gyonásrül.</i>	
TIZEN NEGYEDIK Reesze. <i>Minémü szabadsághot adnak az Vy Tanytók az Hit szegésre.</i>	
TIZEN EOTEODIK REESZE. <i>Az második leuélnek Post scriptumárül és az Poetak Verseirül.....</i>	
3. JEGYZETEK.....	
3.1. A mű létrejöttének körülményei, kiadásai és utóélete.....	
3.1.1. Alvinczi Péter <i>Feleletének a Megrostálásban</i> fellelhető szövegrészletei	
3.2. A kiadás ismert példányai.....	
3.3. Szövegkritikai jegyzetek.....	
3.4. Tárgyi jegyzetek.....	
4. MUTATÓK.....	
4.1. A Pázmány által használt művek mutatója (a nyomtatvány főszövege és jegyzetei szerint).....	
4.2. A Pázmány által használt művek mutatója (szerzők szerint).....	
4.3. Pázmány rövidítései.....	
4.4. A bevezetőben és a tárgyi jegyzetekben rövidítve hivatkozott művek és szakirodalom jegyzéke.....	
4.5. Bibliai könyvek mutatója.....	

4.6. Helynévmutató.....	
4.7. Személynévmutató.....	

5. MELLÉKLET